

1995-
2015

*Žene i politički život
u postdejtonskoj
Bosni i Hercegovini*

1995–2015:

Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2015.

Edicija *Gender* Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuju Emina Bošnjak i Saša Gavrić
Knjiga 8.

Naslov: 1995–2015:
Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i

Hercegovini

Autorice: Arijana Aganović, Edita Miftari, Marina Veličković

Privedili_e: Saša Gavrić, Maida Zagorac

Prevod na engleski: Marina Veličković

Lektura (BHS): Sandra Zlotrg

Lektura (engleski): Turan Hursit

Prelom_naslovnica: Feđa Bobić

Izdavači: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
Agencija za ravnopravnost spolova BiH,
www.arsbih.gov.ba

Za izdavače: Saša Gavrić, Samra Filipović-Hadžiabdić

© Sarajevski otvoreni centar/autorice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

Knjiga je pisana na ljeto 2015. godine i ne pokriva period, promjene i događaje nakon toga.

Knjiga je nastala uz podršku Ambasade Švicarske u BiH. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja donatora. Autorice odgovaraju za svoj tekst.

Rad na ovoj knjizi, kroz institucionalnu podršku Sarajevskom otvorenom centru, podržala je i Švedska međunarodna razvojna agencija – SIDA.

1995–2015:
Žene i politički život u postdejtonskoj
Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2015.

SADRŽAJ

SKRAĆENICE	6
RIJEČI ZAHVALE	8
PREDGOVOR PRIREĐIVAČA	12
1. UVOD	14
2. 1992–1995: OD PUTA PREMA RATU, DO PUTA PREMA MIRU	16
2.1 Put prema ratu	17
2.2 Ratni period	19
2.2.1 Žene u politici	19
2.2.2 Žene u aktivizmu	23
2.3 Pekinška konferencija	27
2.4 Dejtonski mirovni sporazum	30
2.5 Završna riječ	36
3. 1995–2003: POSTDEJTONSKA BORBA ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA	37
3.1 Žene u BiH nakon potpisivanja Dejtona	38
3.2 Prvi poslijeratni izbori 1996. godine	40
3.3 Nas je više i uvođenje "ŽENSKE" kvote 1998. godine	42
3.4 Otvorene kandidatske liste i izbori 2000. godine	50
3.5 Usvajanje izbornog zakona BiH 2001. i izbori 2002. godine	53
3.6 Gender centri - uspostavljenje institucionalnih mehanizama	54
4. 2003–2015: ERA MEHANIZAMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST	58
4.1 Usvajanje zakona o ravnopravnosti spolova 2003. godine	59
4.2 40% žena na kandidatskim listama	62
4.3 Klub parlamentarki Federacije BiH	65
4.4 Žene u izvršnoj vlasti u BiH	70
4.5 Partije o političarkama, političarke o partijama	78
4.6 Žensko političko organizovanje	88
4.7 Budućnost žena u BH politici, budućnost ženske politike	91
5. ZAKLJUČAK	96
O AUTORICAMA	98
BIBLIOGRAFIJA	99

Skraćenice

ARS BiH	Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine
AIASAN	Asocijacija za interkulturalne aktivnosti i spašavanje nasljeđa BiH
bh.	bosanskohercegovački_a
BiH	Bosna i Hercegovina
BOSS	Bosanska stranka
CEDAW	UN-ova Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama
CIK	Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine
CSW	UN-ova Komisija za status žena
DF	Demokratska fronta
DMS/Dejton	Dejtonski mirovni sporazum / Opći okvirni sporazum za mir u BiH
DNZ	Demokratska narodna zajednica BiH
ECOSOC	Ekonomski i socijalni savjet Ujedinjenih nacija
EKLJP	Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GAP BiH	Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine
GC FBiH	Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine
GC RS	Gender centar Republike Srpske
GDS	Građanska demokratska stranka
GEEP	Gender Equality and Equality in Bosnia and Herzegovina (projekat)
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HVO	Hrvatsko Vijeće Odbrane
IO	izvršni odbor (tijelo političkih stranaka)
IRI	Međunarodni republikanski institut
LS	Liberalna stranka
MAK	Muslimanski akademski klub žena
NATO	Sjevernoatlantski vojni savez

NSRS	Narodna skupština Republike Srpske
NVO	nevladina organizacija
OHR	Ured visokog predstavnika
OO	općinski odbor (tijelo političkih stranaka)
OOUR	osnovna organizacija udruženog rada
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
OV	općinsko vijeće
PD PFBiH	Predstavnički / Zastupnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine
PD PSBiH	Predstavnički / Zastupnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine
PFBiH	Parlament Federacije Bosne i Hercegovine
PSBiH	Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine
PSVE	Parlamentarna skupština Vijeća Evrope
RBiH	Republika Bosna i Hercegovina
RS	Republika Srpska
RTV	Radio-televizija
SBB	Savez za bolju budućnost Bosne i Hercegovine
SBiH	Stranka za Bosnu i Hercegovinu
SBK	Srednjobosanski kanton
SDA	Stranka demokratske akcije
SDP BiH	Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine
SDS	Srpska demokratska stranka
SNSD	Savez nezavisnih socijaldemokrata
SRBiH	Socijalistička republika Bosna i Hercegovina
UMC	Univerzitetsko-medicinski centar
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNIFEM	Razvojni fond za žene Ujedinjenih nacija
UNSCR 1325	Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 – Žene, mir i sigurnost
USAID	Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država
WUCWO	Svjetska unija katoličkih ženskih organizacija
ZoRS	Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine

Riječi zahvale

Zahvaljujemo se svim sagovornicama koje su odvojile svoje dragocjeno vrijeme za iscrpne razgovore koji su temelj ove knjige, za podijeljeno znanje i iskustvo koje nam je pružilo ogroman uvid u jedan dugi i teški vremenski period, kao i za otvorena pitanja koja će nas zasigurno usmjeriti i na druga, buduća istraživanja u ovoj oblasti. Zahvaljujemo im se i na njihovoj dugogodišnjoj posvećenosti, neumornom radu, nesebičnom zalaganju i aktivizmu koji današnju politiku i položaj žena u bh. društvu uopće čine boljim i ravnopravnijim. Hvala Amili Omersoftić, Azri Hadžiahmetović, Besimi Borić, Hafezi Sabljaković,¹ Ismeti Dervoz, Jasni Bakšić-Muftić, Kleliji Balti, Maji Gasal-Vražalici, Mariji Zeleniki, Marini Pendeš, Nadi Golubović, Nadi Tešanović, Sabihi Husić, Samri Filipović-Hadžiabdić i Tatjani Ljujić-Mijatović što su svojim intervjuima obogatile ovu knjigu.

Zahvaljujemo se i svim ostalim imenovanim i neimenovanim političarkama i aktivisticama, jer bez njih ova priča ne bi postojala.

Marina se želi zahvaliti mami koja joj je pokazala kako da bude feministica i tati koji joj je pokazao kako da bude autorica.

Arijana se želi zahvaliti Editi i Marini, koje su je svojim odgovornim radom i predavanjem teksta na vrijeme natjerali da i sama bude odgovornija i da ne kasni previše.

Edita se želi zahvaliti svojoj najboljoj prijateljici, najvećoj inspiraciji i ličnoj feminističkoj ikoni, mami Esmi Miftari, i najboljem prijatelju, životnom partneru i suprugu, Ismaru Smajiću, za nesebičnu podršku i strpljenje.

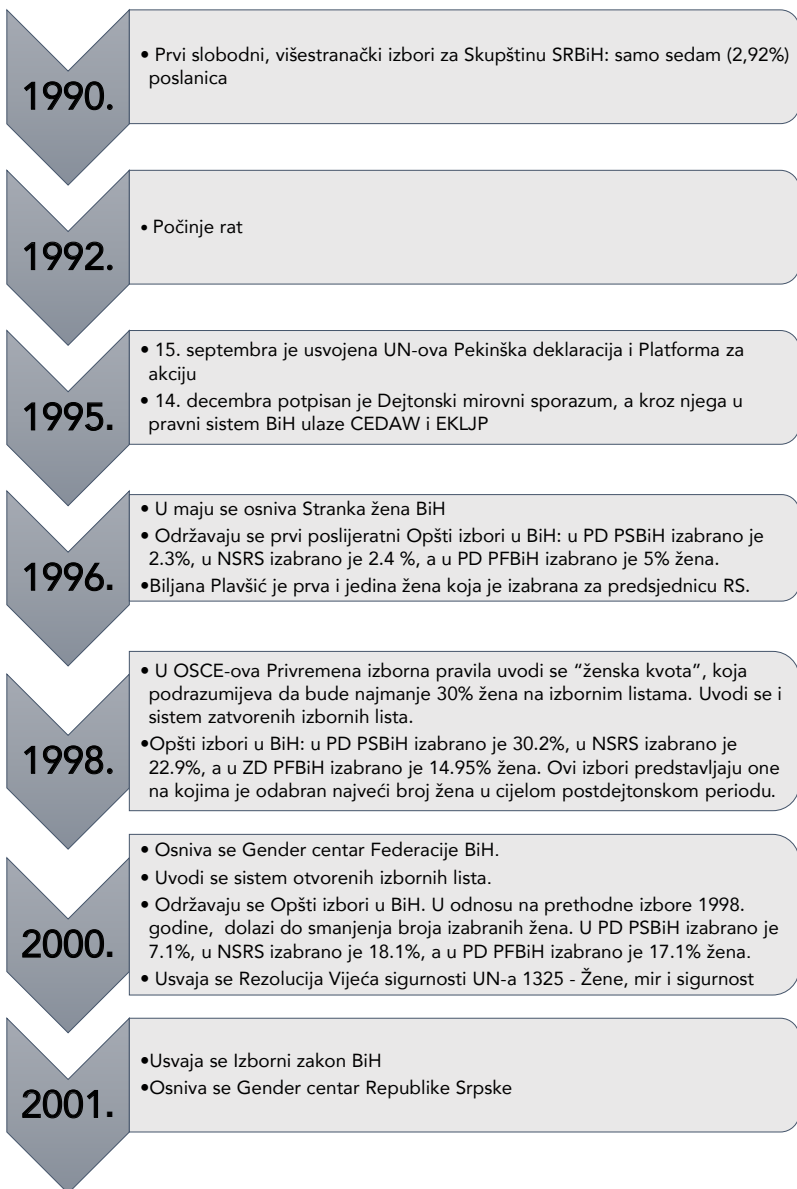
Zahvaljujemo se svim našim mačkama koje su prokrastinaciju u procesu pisanja ove knjige podigle na viši nivo, ali su nam pomogle u prevazilaženju stresa i depresije usljed sporog interneta, pokvarenih laptopa i neprospavanih noći.

Zahvaljujemo se Maidi Zagorac koja je neumorno čitala nacрте, davala konstruktivne komentare i ohrabivala nas da idemo dalje. I naravno, velika hvala Saši Gavriću i Sarajevskom otvorenom centru bez kojih ove knjige ne bi ni bilo.

autorice, septembar 2015.

1 Za vrijeme objavljivanja ove knjige preminula je Hafeza Sabljaković. Izražavamo saučešće njezinoj porodici i najmilijim, te joj se zahvaljujemo na trudu i djelovanju.

Hronologija događaja: 1990–2014.

2002.

- Opšti izbori: u odnosu na prethodne izbore 2000. godine, broj odabranih žena u PD PSBiH raste 14.3%, kao i broj odabranih žena u PD PFBiH 21.4%, dok je broj odabranih žena u NSRS bio manji u odnosu na prethodne izbore, tj. 16.9%.

2003.

- Usvaja se Zakon o ravnopravnosti spolova BiH. Ovaj Zakon propisuje obavezu minimalnu zastupljenost manje zastupljenog spola od 40%, u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti.

2004.

- Osniva se Agencija za ravnopravnost spolova BiH.

2006.

- Usvaja se prvi Gender akcioni plan BiH za period 2006-2011.
- Opšti izbori: broj izabranih žena u PD PSBiH u odnosu na izbore iz 2002. godine opada, tako da je izabrano 11.9% žena u ovo tijelo, dok broj izabranih žena u NSRS i PD PFBiH raste u odnosu na prethodne izbore. Na ovim izborima u NSRS izabrano je 23% žena, a u PD PFBiH 25.5%.
- Borjana Krišto postaje prva i jedina predsjednica FBiH u cijelom postdejtonskom periodu.

2010.

- Donešen je prvi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 za period 2010-2013, ovaj Akcioni plan predstavlja prvi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u zemljama Jugoistočne Evrope.
- Opšti izbori: u odnosu na izbore 2006. godine, raste procenat odabranih žena u PD PSBiH (21.4%), dok procenat odabranih žena u NSRS (21.68%) i PD PFBiH (17.35%) opada.

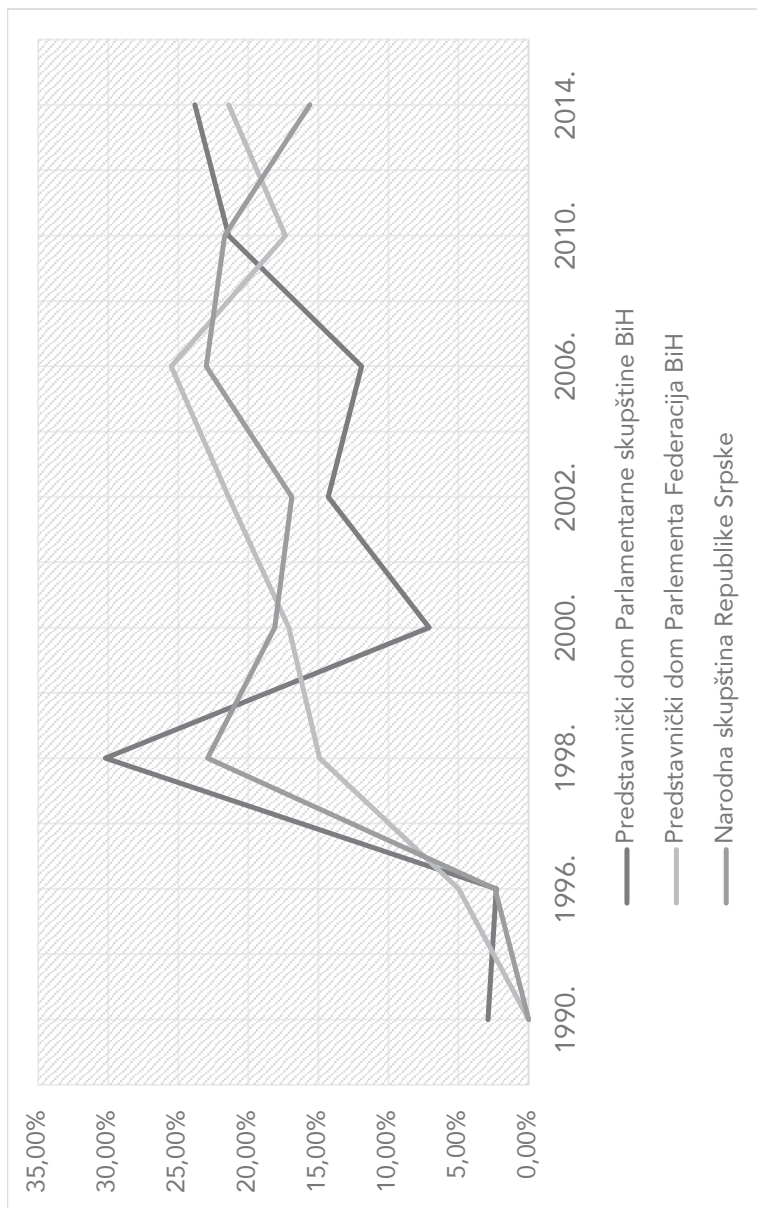
2013.

- Usvaja se drugi Gender akcioni plan BiH za period 2013-2017.
- Željka Cvijanović postaje prva predsjednica jedne vlade u BiH.
- Formira se Klub parlamentarki FBiH.
- Usvajaju se izmjene i dopune Izbornog zakona BiH. Uvodi se kvota od 40% žena/muškaraca na izbornim listama.

2014.

- Usvaja se drugi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 za period 2014-2017. godine.
- Opšti izbori: u odnosu na izbore iz 2010. procenat odabranih žena u NSRS je opao (15.6%), dok je procenat odabranih žena u PD PSBiH (23.8%) i PD PFBiH (21.4%) porastao.

Grafikon: žene u zakonodavnoj vlasti u BiH 1990–2014.

Predgovor priređivača

Gradeći i razvijajući program i organizacijski portfelj za ženska ljudska prava, brzo smo uvidjeli_e nedostatak intenzivnijeg i vidljivog tematizovanja "ženske" istorije u Bosni i Hercegovini. Iako postoji veliki broj publikacija i nekoliko aktivističkih inicijativa koje obrađuju određene fragmente, pojave, periode ili regije, ne postoji institucionalizirano pamćenje niti se ono podstiče. Akademski zajednica je, nažalost, zakazala kada govorimo o ovoj temi. Istorija žena i njihov doprinos i dalje ostaju na marginama akademskog života.

Sarajevski otvoreni centar je 2014. godine objavio knjigu *Zabilježene: Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*. Knjigu je priredila programska koordinatorica Sarajevskog otvorenog centra, Jasmina Čaušević, saradujući sa desetak autorica i autora. Promocijom knjige, Sarajevski otvoreni centar i naše koizdavačke partnerske organizacije željeli su da na alternativan način obilježe sto godina od početka Prvog svjetskog rata. Upravo rad na ovoj monografiji ukazao nam je na potrebu za daljnjim bilježenjem ženske istorije u Bosni i Hercegovini, koja srednjoročno treba rezultirati institucionaliziranjem ovog rada, ako ništa onda kroz (virtualni) bh. muzej ženske istorije.

Novembar i decembar 2015. godine biće mjeseci kada ćemo obilježavati 20 godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma – međunarodnog ugovora koji je donio mir te postavio temelje za mukotrpnu izgradnju povjerenja i pomirenja u bosanskohercegovačkom posttratnom društvu. Dejtonski mirovni sporazum, kao što je to i ova knjiga pokazala, klasični je "muški dokument i proces". Samim procesom obilježavanja ovog bitnog dana ove godine dominiraće muškarci, lideri iz BiH ali i svijeta.

Upravo kako bismo se suprotstavili_e ovakvom pristupu pamćenju, odlučili_e smo da realizujemo ovaj istraživački projekat i da objavimo ovu knjigu. Ova publikacija pri tome nema namjeru da ponudi sistemski pregled učešća žena u političkom životu. Naš cilj je bio da na primjeru nekoliko konkretnih akterki, političarki, institucionalnih liderki i aktivistkinja, ponudimo uvid i kratki pregled političkog života u proteklih dvadeset godina, u nadi da ćemo s ovim projektom podstaći i druge autorice i autore da istražuju bosanskohercegovačku političku istoriju u proteklih 20 godina.

Kako je ova oblast izrazito neistražena, samo prikupljanje podataka je bilo otežano, te se radujemo svakoj kritici, komentarima i prijedlozima za ispravku i dopunu.

Zahvaljujem se Marini, Arijani i Editi koje su prihvatile da i na ovom projektu sarađuju sa Sarajevskim otvorenim centrom. Zahvaljujem se i svojoj kolegini Maida Zagorac koja je odlično rukovodila tehničkim ali i sadržajnim radom na ovoj knjizi, te mi tako značajno pomogla u njenom priređivanju.

Riječi zahvale dugujem i Ambasadi Švajcarske Konfederacije u BiH, koja već drugu godinu zaredom podržava naš rad na istraživanju ženske istorije u BiH.

*Saša Gavrić,
priređivač, izvršni direktor Sarajevskog otvorenog centra
Sarajevo, oktobar 2015.*

1.UVOD

Četrnaestog decembra 2015. godine obilježava se 20 godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma (DMS ili Dejton). Cilj ove knjige je, kroz prizmu rodne ravnopravnosti, analizirati ratni period koji je oblikovao Dejtonski mirovni sporazum, i poslijeratni period koji je sam oblikovan Dejtonskim mirovnim sporazumom. Centralna tema je uloga žena u političkom životu u Bosni i Hercegovini (BiH) u ovom periodu. Za potrebe pisanja ove knjige, u julu 2015. godine intervjuisano je 15 žena koje su svojim radom i aktivizmom doprinijele političkom životu u BiH ovih dvadeset godina. Njihovo iskustvo, znanje i upornost omogućili su dosadašnji napredak u oblasti ženske politike.

Prvo poglavlje, autorice Marine Veličković, obrađuje period od 1990. do 1995. godine. Govori o ženama u političkim institucijama te o aktivisticama iz nevladinih organizacija (NVO). Kroz narative ovih žena stvara se slika o drugačijoj, alternativnoj politici tokom rata – politici koja je bila humanitarna i pomalo idealistična, ali istovremeno odvažna i hrabra. Također se stvara slika ženske politike kao nevidljive, udaljene od službenog, državnog diskursa. Upravo zbog rata toga, pregovorima u Dejtonu nije prisustvovala nijedna žena delegatkinja (u bosanskohercegovačkoj (bh.) delegaciji bile su dvije žene – prevoditeljice). Poglavlje završava zaključkom da je odsustvo rodne perspektive u procesu mirovnih pregovora jedna od ključnih karakteristika sporazuma koja je uslovlila politiku Bosne i Hercegovine u narednih dvadeset godina.

Drugo poglavlje, autorice Arijane Aganović, pokriva period od 1996. do 2003. godine, vrijeme nakon potpisivanja DMS-a, do usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova (ZoRS). Iako je kroz DMS Bosna i Hercegovina u svoj Ustav uključila Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLP), te zabranila diskriminaciju na osnovu spola u članu 4. Ustava, žene su po završetku rata marginalizirane u javnom i političkom životu. Period između 1996. i 2003. godine obilježen je otporom prema toj marginalizaciji i ženskom borbom za aktivnije učešće u politici. Tako se 1996. godine osniva Stranka žena BiH. U cilju povećavanja broja žena u zakonodavnim institucijama, 1998. godine uvode se "ženske kvote" i sistem zatvorenih izbornih listi. Kvote pomažu povećanju broja žena u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine (PSBiH), no Predsjedništvo ostaje bez ijedne članice. Otvorene liste se uvode 2000. godine, a 2001. godine usvaja se Izborni zakon BiH. Nakon prvih izbora u potpunosti provedenih pod domaćom nadležnošću 2002. godine, žene čine 21% zastupnika_ica u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine (PFBiH) i 14,3% u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine (PD PSBiH).

Treće poglavlje, autorice Edite Miftari, pruža uvid u period od usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova 2003. godine do 2015. godine. Zakonom o ravnopravnosti spolova koji je zasnovan na odredbama CEDAW konvencije na čiju se implementaciju Bosna i Hercegovina obavezala 1993. godine, a koja čini dio Ustava BiH od potpisivanja DMS-a, uvedene su rodne kvote od 40%, koje su kroz harmonizaciju Izbornog zakona 2013. godine dovele do povećanja kvote za manje zastupljeni spol na izbornim listama. Iste godine osnovan je i Klub parlamentarki FBiH. Ovaj period je također obilježen aktivnim radom Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (ARS BiH) i gender centara RS i FBiH, ratifikacijom i implementacijom mnogobrojnih međunarodnih instrumenata na polju rodne ravnopravnosti, kao i sve većim učešćem žena u izvršnoj vlasti.

Dvadeset godina nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, na političku scenu Bosne i Hercegovine dolazi nova generacija žena. Zahvaljujući radu i istrajnosti žena spomenutih u ovoj knjizi, kao i mnogih drugih, otvoren je prostor za žene u politici. Pred novom generacijom je izazov da stvore prostor za žensku politiku.

2. 1992–1995: OD PUTA PREMA RATU, DO PUTA PREMA MIRU

Marina Veličković

U fokusu ovog poglavlja biće ratni period. Događaji će biti rekonstruisani na osnovu priča žena intervjuisanih za ovu knjigu, novinskih članaka iz perioda od 1992. do 1995. godine, izvještaja nevladinih organizacija i publikacija. Cilj je prikazati rat iz druge, do sada skoro nevidljive perspektive – one u kojoj su glavne akterke žene. Prva polovina poglavlja će govoriti o samom ratu, o periodu između 1992. i 1995. o ženama koje su tada bile u vladi, u strankama i u nevladinim organizacijama, o ženama borkinjama i ženama aktivisticama. Druga polovina poglavlja će ponuditi osvrt na dva ključna događaja 1995. godine – potpisivanje Pekinške konvencije i potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Dok su žene dominirale tokom Pekinške konferencije – kao organizatorice, ali i kao učesnice; tokom pregovora i potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma bile su skoro potpuno nevidljive. Upravo taj raskorak između političkog aktivizma i institucionalizovanih političkih procesa označio je i na neki način usmjerio narednih 20 godina političkog života bosanskohercegovačkih žena.

Ovo poglavlje prenosi priče žena koje su na neki način svojim prisustvom oblikovale ratnu politiku. Međutim, bitno je napomenuti na početku da su ovo samo neke od njihovih priča – aktivistica i političarki je bilo više nego prostora u ovoj knjizi, njihov doprinos se ne može cjelokupno sažeti, a da se neke priče i neke žene ne isključe. Geografski je knjiga fokusirana na Bosnu i Hercegovinu, ali i feministice i aktivistice u državama regiona zaslužuju spomen na samom početku. Knjiga je također ograničena na polje političkog djelovanja, ali je bitno prepoznati da su žene u umjetnosti, književnosti i sportu također dale bitan doprinos mirotvorstvu i poslijeratnoj rekonstrukciji. Knjiga *Zabilježene* (Čaušević, 2014) nudi uvod u mnoštvo takvih priča, te može i treba poslužiti kao inspiracija za dalje otkrivanje i populariziranje ženske historije.

2.1 PUT PREMA RATU

Za vrijeme Jugoslavije, od kraja Drugog svjetskog rata 1945. do početka rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine, pozicija i uloga žena u javnom životu u Bosni i Hercegovini bitno se promijenila. Žene su 1945. godine, odmah po završetku rata, dobile pravo glasa; nepismenost se sa 80% u 50-im godinama smanjila na 16% 1991. godine; žene su aktivno učestvovala u ekonomskom razvoju zemlje i činile preko 40% svih zaposlenih (Kvinna till Kvinna, 2000: 17). Procenat žena u republičkim vladama, kao i federalnoj vladi porastao je na oko 30% (Kvinna till Kvinna, 2000: 17). Na čelu Jugoslavije je između 1982. i 1986. godine bila premijerka **Milka Planinc** (Obrenić, 2012). Ona je bila čelnica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske od 1971. godine, pa do svog imenovanja na poziciju predsjednice Saveznog izvršnog vijeća (Đokić, 2010). Zalagala se za cjelovitu Jugoslaviju i 1986. odlazi sa pozicije zbog sukoba sa federalnom i republičkim vladama (Đokić, 2010). Milka Planinc je dokaz da su žene imale bitnu ulogu na političkoj sceni Jugoslavije, no činjenica da je ona rijetki primjer žene na visokoj poziciji dokaz je da su njihove uloge često bile sporedne.

Besima Borić, bivša ministrica za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice u Kantonu Sarajevo, članica Parlamenta Federacije BiH tokom dva mandata (1998. i 2010. godine), poslanica u Skupštini Kantona Sarajevo 2002. i 2006. godine, trenutna članica Glavnog Odbora SDP-a, i jedna od ključnih žena na bh. političkoj sceni, prisjeća se svoga učešća u politici prije rata: (...) *uvijek su komunisti vodili računa da među tih pet ili šest ljudi mora biti makar jedna žena. Znale su biti i dvije. Ali uglavnom jedna. Znači, to se ipak zadovoljavalo.* Jedna žena, među pet ili šest muškaraca ne simbolizira ravnopravnost, ali činjenica da je morala uvijek biti barem jedna ukazuje na određeni nivo svijesti da žene mogu i trebaju doprinijeti političkom životu svojih zajednica.

Nada Golubović, predsjednica Upravnog odbora Fondacije *Udružene Žene* iz Banjaluke navodi: *U vrijeme prije rata, a ja sam zaista kompetentna o tome da govorim, mi uopće nismo razmišljali o svojim pravima. Ta prava su bila priznata Ustavom, i većina žena je bila zaposlena, kao i većina muškaraca, tj. većina građana BiH je bila zaposlena.* **Nada Tešanović**, predsjedavajuća Vijeća naroda RS-a i potpredsjednica SNSD-a, smatra da je prije postojao veći pluralitet glasova i perspektiva:

U onom periodu, a to je i period radničkog samoupravljanja, imali ste mogućnost da na tim sastancima unutar kolektiva čujete mišljenje i čistačice i direktora i slično. Danas vlada par ljudi koji u suštini na svim stranama kreiraju život ostalima, i to je ono što je jako loše.

Na izborima 1990. godine pobjedu odnose etnonacionalističke partije i broj žena u vlasti znatno opada. U Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine (PSBiH) nakon izbora 1990. godine bilo je sedam žena, od 240 zastupničkih mjesta, žene su procentualno činile 2,92% parlamentarnih poslanika i poslanica (Miftari, 2015: 17). Kada je rat počeo, žene su bile skoro potpuno nevidljive na političkoj sceni Bosne i Hercegovine. Ta nevidljivost djelimično može biti objašnjena i činjenicom da u ratu militaristička muškost postaje posebno vidljiva i dominantna, dok se ženskost povezuje sa domom i majčinstvom – privatnom i manje vidljivom domenom. Uloga žena u ratu tradicionalno nije politička: žene se vide kao supruge, majke i kćerke, čuvarice ognjišta i porodice. Žene predstavljene u ovoj knjizi pokazuju koliko je takva vrsta rodne podjele socijalno konstruisana i neosnovana.

2.2 RATNI PERIOD

2.2.1 Žene u politici

Doktorica **Hafeza Sabljaković**, predsjedavajuća prvog saziva Kluba parlamentarki Federacije BiH, poslanica u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije od 1998. do 2014. godine, prisjeća se svoga ulaska u politiku 1990. godine, kada je bila jedna od tri žene kandidatkinje na listi SDA:

Najgore je biti neopredijeljen, jer u tom momentu ne možete ni uticati na neke bitne odluke. Za mladoga čovjeka je jako bitno da ima posao, ali je isto tako jako bitno da zadrži posao, i jako je bitno da imate ambijent kada radite. Ako ste doktor, da imate ipak na raspolaganju makar onaj minimum da date pacijentu.

Kako se prisjeća, kandidovala se na nagovor prijatelja:

Ja sam sasvim slučajno ušla u politiku, radila sam kao doktorica medicine i na nagovor svojih prijatelja koji su radili sa mnom, ušla sam u, na neki način, uži izbor, da vodim ogranak SDA u Cazinu. To je bila baš mjesna zajednica Cazin.

Doktorica nauka, **Tatjana Ljujić-Mijatović**, članica ratnog Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine (RBiH) također navodi kako su podrška i povjerenje prijatelja bili ključni u njenoj kandidaturi i kasnije u odluci da prihvati funkciju u ratnom Predsjedništvu:

Ja sam bila u to vrijeme, početak 1991. godine, univerzitetski profesor, profesor pejzažne arhitekture i stvarno nisam bila nikakav političar. Ja mislim to i danas jer to nije bilo moje životno opredjeljenje. Kad je rat počeo, kandidovali su se ljudi po fakultetima i svugdje, i moji prijatelji su mene stavili na listu i ja sam dobila jako veliki broj glasova, i to je malo smiješno, naivno i amaterski.

Naime, Tatjana Ljujić-Mijatović je nakon odlaska Biljane Plavšić, Nikole Koljevića i, kasnije, Nenada Kecmanovića, 1993. godine imenovana srpskom članicom Predsjedništva, u skladu sa izbornim rezultatima. Tadašnje Predsjedništvo bilo je sedmočlano (po dva člana svake etničke pripadnosti, i jedan član za "ostale"), od kojih je profesorica Ljujić-Mijatović bila jedina žena.

Kao profesorica pejzažne arhitekture na Sarajevskom univerzitetu, Tatjana Ljujić-Mijatović nije imala iskustvo u politici, ali je kako sama kaže bila iz porodice u kojoj se uvijek borilo za prava drugih, te je odrasla sa osjećajem moralne obaveze da pomogne. U Predsjedništvo je došla iznenada, nespremna i neiskusna, ali čvrstih stavova i nepokolebljiva u svojoj viziji ujedinjene, multietničke države. Osvrćući se na interijer sarajevskog hotela

Evropa u kojem se vodi intervju, prisjeća se haotičnih okolnosti u kojima je dala zakletvu, ali i svojih motiva za ostanak u SDP-u do danas:

Odveli su me u Predsjedništvo, tamo me postavili da dam zakletvu (...) Bila sam jedina žena u Predsjedništvu (...) Ja nisam u SDP-u bila ni radi Zlatka Lagumdžije, ni radi nikoga, nego radi svog opredjeljenja da ljudi mogu da žive, svih nacija, jedni pored drugih, sa svojom tradicijom, sa svojom kulturom, načinom života itd. I to je ono za šta sam se ja istinski borila.

U samom početku Tatjana Ljujić-Mijatović je učestvovala u kreiranju *Platforme za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine*, dokumenta koji postavlja temelje za postojanje Bosne i Hercegovine kao pravne i cjelovite demokratske države (Kurtović, 1995: 5). U razgovoru Tatjana Ljujić-Mijatović opisuje platformu kao još uvijek relevantnu:

Ta platforma bi mogla danas biti platforma za opstanak države i za njenu budućnost, izuzetno dobro napravljena, na jednom papiru, ali se vidi sve – da okuplja ljude, intelektualce, političare, sve one koji smatraju ovu zemlju svojom.

Međutim, politički interes za platformu je već 1995. bio ograničen, a nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, skoro da je i nestao. Tatjana Ljujić-Mijatović jedna je od rijetkih koja tu još uvijek vidi potencijal za borbu protiv etničke podijeljenosti.

Nada Tešanović se također prisjeća svog stava na početku rata, da je bitno mladima ponuditi alternative, drugu priču u kojoj etnonacionalizam nije glavna prizma za percepciju svijeta: *Osnovni motiv mi je bio upravo da mladi ljudi čuju i nešto drugo, a ne samo u tom periodu sve ono što se slušalo.*

Ideja da su žene miroljubivije i samim tim manje nacionalistički nastrojene nešto je poput urbanog mita – općepoznata, međutim slabo potkrijepljena teorija. Ratna politika **Biljane Plavšić** ekstreman je primjer neadekvatnosti ovakve vrste esencijalizma. Fulbrightova stipendistica, profesorica biologije na Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu, a kasnije i šefica katedre, Biljana Plavšić se pridružuje SDS-u 1990. godine, kada je stranka i formirana (Power, 1996: 18). Iste je godine sa Nikolom Koljevićem izabrana za članicu sedmočlanog Predsjedništva SRBiH, koje napušta početkom rata, u aprilu 1992. godine. Rat provodi na Palama kao potpredsjednica Republike Srpske (Power, 1996: 18). Biljana Plavšić je tokom rata postala poznata po svom uvjerenju u biološku superiornost Srba, za koje je tvrdila da su "razvili i izoštrili sposobnost da osete opasnost po naciju i da razviju mehanizam zaštite" (Čolović, 1995: 9). Navodno ju je upravo ovaj otvoreno radikalni stav udaljio od tadašnjeg predsjednika Republike Srpske, Radovana Karadžića (Power 1996: 18). Biljana Plavšić je u svojim stavovima bila beskompromisna i netaktično direktna; ekstremna nacionalistica kojoj je solidarnost između Srba bila mnogo bitnija nego solidarnost između žena (npr. bila je protiv postavljanja Klare Mandić

kao Karadžićeve savjetnice zbog njenog imena; Čolović, 1995: 9). Zanimljivo je da je pored svojih ekstremno nacionalističkih stavova B. Plavšić kontinuirano percipirana kao manja prijateljica za cjelovitost Bosne i Hercegovine nego muškarcima na čelu ratne Republike Srpske – i od strane njih samih, i od strane međunarodne zajednice (Power 1996: 18, 22; Soloway 1997: 40). Zbog duboke ukorijenjenosti rodni stereotipa, nasilnost nacionalizma koji je Biljana Plavšić propagirala kontinuirano je potcjenjivana. Od učešća u poslijeratnoj politici Bosne i Hercegovine do njenog suđenja na Međunarodnom sudu u Hagu, njena djela i stavovi su posmatrani kroz prizmu rodni stereotipa, po kojima je upravo zbog slike žena u ratu kao isključivo brižnih majki i toplih supruga nezamislivo da žena može stajati iza politike etničkog čišćenja.

Prikazivanjem političkog djelovanja Biljane Plavšić kao njoj nametnutog, ili u drugom ekstremu, kao proizvoda njene patološke osobnosti, ona se kao osoba oslobođa odgovornosti za svoja djela. Tako rodni stereotipi paradoksalno oslobađaju žene dijela odgovornosti za svoje izbore kroz ograničavanje samog spektra izbora koji ženama može biti dostupan, jer se bilo šta izvan očekivanog i "prirodnog" smatra nametnutim ili neprirodnim – mutacijom ženske prirode.

Pretpostavke o esencijalnoj ženskoj prirodi toliko su ukorijenjene da ne postavljaju samo granice onoga što se smatra primjerenim za žene, već i onoga što se smatra mogućim. **Tatjana Ljuić-Mijatović** prisjeća se svojih ranih dana u Predsjedništvu, tokom kojih se susretala sa preprekama upravo zbog toga što je žena:

Kaže Predsjednik, Tatjana, nećete Vi ići, Vi ste žena, znate li Vi šta je taj Jarčedol, gdje ćete spavati? To je strašno. Poslije kad sam otišla, vidjela sam da je čovjek imao pravo. Međutim, ja sam rekla da ja hoću da idem, on mi nije dozvolio. Spremila sam se i u 12 u noći otišla na svoju ruku. Gdje god sam osjetila otpor, ja sam ga probijala.

Hafeza Sabljaković smatra da problem nije samo na pozicijama unutar vlasti, već i u samim strankama, te zapaža:

Kod nas u politici obično su žene druge – i potpredsjednice – nema žena na čelu stranaka. A obično su predsjednici stranaka ti koji učestvuju u pregovorima. Vrijeme u kojem će žena biti na čelu partije, stranke, ja ne znam kad će doći, i rijetke će biti stranke, pogotovo velike stranke, koje će imati ženu na čelu.

Nada Tešanović konstatuje da ona nije nailazila na suprotstavljanje svojih muških kolega, što objašnjava svojim dugogodišnjim iskustvom u politici. Svjesna je da su mnoge žene imale drugačije iskustvo.

Amila Omersoftić, članica SDA od osnivanja 1990. godine i osnivačica Stranke žena u maju 1996. godine, od samog početka svoga političkog angažmana susretala se sa preprekama, upravo zbog svog spola. Prisjeća

se svog angažmana u Direkciji za izbjeglice na samom početku rata. Na sopstvenu inicijativu, uz podršku potpredsjednika vlade Hakije Turajlića, Amila Omersoftić je osnovala Direkciju za izbjeglice kojoj je cilj bio razviti planove za realizaciju povratka raseljenih osoba. Pamti taj period kao produktivan i pun ideja – od privremenih kontejnera za smještaj izbjeglica, do planova za rekonstrukciju kuća, sve do izgradnje softvera za registraciju raseljenih osoba. Međutim, susretala se sa otporima, i od strane međunarodne zajednice i unutar sopstvene stranke. U oktobru 1993. godine, dok je bila na putu u Parizu, Amila Omersoftić saznaje da je Direkcija ukinuta i da se uvodi Ministarstvo za izbjeglice. Još uvijek vjeruje da je Direkcija imala potencijala, i da je projekat na kojem je radila mogao značajno olakšati povratak.

Jednog popodneva 1994. godine Amila Omersoftić dobiva telefonski poziv od predsjednika Alije Izetbegovića:

Izetbegović je rekao "piši biografiju, Predsjedništvo će te imenovati za direktora Radio-televizije", ja sam rekla "Predsjedniče, neću", rekla sam "šta ću, pa jučer ste me istjerali" [iz Direkcije]. Došao je bio u to vrijeme Silajdžić za premijera, "šta ću ja tu, treba saradivati, treba sve". Međutim, to je presječeno.

Ona se svoga rada u Radio-televiziji (RTV) sjeća kao teškog i izazovnog, ali i uspješnog. Odbila se umiješati u polemiku koja se u to vrijeme vodila oko miješanih brakova, izgubivši tako podršku vrha SDA (Aganović i Delić, 2014: 222). Prisjeća se sjednice na kojoj se glasalo o njenom smjenjivanju:

Bila je to jedna jako teška sjednica gdje sam shvatila da sam kao žensko nigdje. Znače, svi su se muškarci, 50% njih kojima je obećano, a jako puno im je obećano, i ministarska mjesta, i ambadorska mjesta, odjednom su se oni svi stavili na stranu Silajdžića. Vrlo je ružno bilo, a ja sam stajala sa strane i gledala. Mislim, šta se može... Ali sam shvatila da je to jedna bitka, i to je taj jedan politički trenutak jedne solidarnosti muške vis a vis ženske u kojoj vi nemate maltene pravo ništa ni reći.

U ovom kontekstu je bitno spomenuti i **Biseru Turković**, jednu od ranih članica SDA, i prvu ambasadoricu Bosne i Hercegovine. Bisera Turković 1993. godine postaje ambasadorica Bosne i Hercegovine u Zagrebu, a 1994. prelazi na istu poziciju u Mađarskoj. Nakon završetka rata nastavlja karijeru u diplomatiji. Njene diplomatske misije uključuju Beč, Sjedinjene Američke Države, Meksiko i Brazil (Aganović i Delić, 2014: 223-4), a trenutno je ambasadorica Bosne i Hercegovine u Belgiji.

2.2.2 Žene u aktivizmu

Sabiha Husić, psihoterapeutkinja i islamska teologinja, direktorica *Medice Zenica* i dobitnica prestižne nagrade *Žena svijeta* za 2014. godinu, koju dodjeljuje *Women for Women International*, opisuje početak svoga rada sa ženama koje su preživjele traumu kao skoro slučajan. Kao izbjeglica iz Viteza, Sabiha Husić je tokom svoga boravka u izbjegličkom centru u Zenici 1993. godine organizovala grupnu terapiju za žene koje su boravile u istom centru. Prisjeća se samog početka:

I onako, u jednoj sali gdje imate više od 60, 70 osoba, rijetko ko priča, razgovara, svi nekako zamišljeni. Ja sam sama sebi rekla, pa ne možemo ovako. Ako ostanemo u ovom stanju, da šutimo, mislimo i samo razmišljamo kad ćemo se vratiti, mi ćemo biti u suštini socijalno mrtvi. Onda sam jedan dan odlučila da pozovem žene, djevojke, svoje kolegice jer smo se poprilično znali mi koji smo bili zbrinuti u tom izbjegličkom punktu, da počnemo nešto raditi. A onda su pitale šta možemo da radimo? A ja sam rekla, dobro, hajde da imamo jedan prostor u ovoj školi, da imamo jednu učionicu, da pitamo tadašnjeg direktora tog izbjegličkog punkta da nam da, pa ćemo razgovarati, učiti nešto jedna od druge, pa ćemo se moliti Bogu da nam pomogne, pa eto, vidjet ćemo, družiti ćemo se, ne možemo ovako.

Grupa se pokazala popularnom i odaziv žena je bio velik. Predstavnice *Medice*, koju je u Zenici osnovala doktorica Monika Hauser 1993. godine (Aganović i Delić, 2014: 201), došle su u posjetu centru, zainteresovale se za rad Sabihe Husić i vidjele potencijal u njenom tretmanu traume. Međutim, kako se ona prisjeća, u tom periodu nju je vodio instinkt: *Nisam znala ni šta je psihološka trauma, ni kako se nositi, ni koje su posljedice. Jednostavno, intuicija me vodila i ja sam samim tim tako i počinjala.*

Pozvana je u Medicu:

Kad sam došla u Medicu, u suštini, ta atmosfera, činjenica da su žene bez obzira na ime, bez obzira na vjeru, odlučile da zajedno ostanu, da zajedno pokušaju dati svoj doprinos, mene je to oduševilo. Ja sam tada dobila jednu novu nadu, da bez obzira koliko je teško, i što smo svakodnevno slušali loše vijesti, koliko je poginulo, koliko je ranjeno, koliko je prognano, ja sam nekako vjerovala da će doći dan kada će sve to biti prošlost, i da u tom takvom vremenu se moraju prepoznati dobri ljudi, i ti dobri ljudi ustvari mogu pomoći onim najranjivijim osobama.

Inspirisana radom Medice, Sabiha Husić je počela da volontira u organizaciji. Kontaktirala je žene za koje je znala da su preživjele traumu i informisala ih o pomoći koja je bila dostupna. Koristila je svoje zvanje mualime da pristupi zajednicama i ženama kojima je pomoć bila potrebna. Nakon šest mjeseci volontiranja postala je saradnica Medice. Trenutno je direktorica. *Medica Zenica* je od svog osnivanja pa do danas obezbijedila preko 400.000 usluga za svoje korisnice i korisnike – od psihološkog savjetovanja do sigurnih kuća i pružanja podrške svjedokinjama i svjedocima u procesima za ratne zločine (Medica, 2013). Sabiha Husić se prisjeća mnogobrojnih treninga koje je pohađala, od 1993. godine pa do danas – od psihološkog savjetovanja do rodno odgovornog budžetiranja. Međutim, upravo zbog te kombinacije ambicije potkrijepljene željom za pomaganjem, Sabiha Husić je danas jedna od vodećih bosanskohercegovačkih mirotvorki, a *Medica Zenica* je prepoznata kao jedna od najbitnijih nevladinih organizacija za pružanje pomoći žrtvama ratnog i poslijeratnog seksualnog i rodno zasnovanog nasilja. Organizacija se susrela sa finansijskim poteškoćama 2007. godine, ali se uspjela oporaviti i pored smanjenih kapaciteta i povlačenja donatora. Sabiha se prisjeća tog perioda kao teškog, ali i ključnog za razvoj Medice. Misli da je organizacija danas, u svojoj 23. godini još jača nego što je bila:

Nekako sam sretna i zadovoljna, mogla bih sada otići iz Medice sa dobrim osjećajem da će Medica nastaviti, da neće doći u onu situaciju, nadam se, ako Bog da, kao što je to bilo 2007. godine.

Pored Medice, značajnu podršku ženama koje su preživjele ratno silovanje pružile su i organizacije MAK Bosanka (Muslimanski akademski klub žena), koju su u Sarajevu osnovale **Tatjana Najdhart**, **Mevlida Serdarević** i **Edina Vlašić**, kao i međunarodna inicijativa *Biser*, te Švedska organizacija *Kvinna till Kvinna* (Aganović i Delić, 2014: 203). Udruženje MAK Bosanka je 1994. godine fokusiralo svoj rad na destigmatizaciju žena koje su preživjele silovanje i djece rođene nakon prisilnih trudnoća, kroz kulturno-obrazovni rad. Članice su organizovale predavanja i izložbe (Aganović i Delić, 2014: 202-3). Prva izložba na temu stradanja žena i djece u BiH je organizovana u prostorijama galerije MAK. Zajedno sa AIASN-om (Asocijacija za interkulturne aktivnosti i spašavanje nasljeđa BiH), MAK Bosanka je bilo prvo udruženje koje je organizovalo predavanja po džamijama (Lačević, 2008: 209). **Galina Marjanović** pokreće udruženje *Duga* koje je u Banjaluci pružalo podršku ženama koje su preživjele traumu (Hunt, 2004: 215). U Tuzli se 1994. godine osniva organizacija *Vive žene*, na inicijativu grupe žena iz Njemačke. *Vive žene* do danas pružaju psihosocijalnu pomoć djeci i ženama.

Jasna Bakšić-Muftić, doktorica pravnih nauka, prisjeća se samog početka rada organizacije MAK Bosanka, koju su žene koristile kao platformu za artikulisanje svoje perspektive:

To je bila inicijativa Muslimanski akademski klub žena – Muslimanski jer tada još uvijek nije bilo Bošnjaka – intelektualki, da rade na organizaciji bez obzira na svjetonazor i opredjeljenje, da se aktiviraju i da daju svoj glas u pogledu političkih i ratnih zbivanja, zločina nad ženama. To je bio prvi motiv, samoinicijalna tačka. Što je vrijeme više prolazilo i kako su i dalje postojale isključivo muške delegacije u kojima su žene bile samo sekretarice i prevodioci, mi smo imali dodatni motiv za rad. S obzirom i da je krenuo udar na ženska prava, na reproduktivna prava, inicijativa za zabranu abortusa gdje smo mi bili protiv, te smo pokrenuli priču o silovanju i rodno senzitivnim politikama i pristupima. Prema tome, to je bila prva pokretačka snaga unutar tog segmenta ljudskih prava.

Na inicijativu MAK Bosanke i Medice, ženske organizacije 1994. godine formiraju ŽAR – Uniju ženskih organizacija Republike BiH, koja je za cilj imala uvezivanje ženskih organizacija u Bosni i Hercegovini. Povodom prvog sastanka održanog u Tuzli u oktobru 1994. godine, predsjednik Alija Izetbegović je poslao telegram: "Drage Naše Bosanke, obaviješten sam o vašem skupu i žalim što mu nisam u prilici prisustvovati. Bosanska žena hrabro podnosi teret surove agresije na našu zemlju i dostojanstveno se suočava sa svim teškoćama. Ta hrabrost i dostojanstvo pribavili su nam divljenje našeg naroda i poštovanje svijeta. Pred svima je veliki posao. U tim nastojanjima želim vam mnogo uspjeha" (Oslobođenje, 09.10.1994).

Sadržaj telegrama je primjer generalnog odnosa prema ženama u politici tokom rata. Prepoznavanje njihovog angažmana obično se svodi na pohvalu *podnošenja* patnje, koje je predstavljeno u okviru šire etnonacionalne borbe, ne na pohvalu rada, akcije i aktivizma. Žene kao žrtve su hipervidljive, dok su žene kao akterke skoro nevidljive.

Dobar primjer je i status borkinja Armije BiH. U knjizi *Zabilježene* (Aganović i Delić, 2014: 191) koja hronološki predstavlja žene u javnom životu u Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću, navodi se da je 13 žena dobilo priznanje Zlatni ljljan za svoj vojni angažman u Armiji BiH. Međutim, nakon rata žene su prve demobilisane i isključene iz javnog života, ostavljene bez institucionalne pomoći (Aganović i Delić, 2014: 192). Može se pretpostaviti da je situacija ista kada je riječ o HVO i Vojsci RS.

Shvatanje svog rada kao humanitarnog, kako ga shvata Sabiha Husić, a ne političkog djelovanja prisutno je i kod drugih žena profiliranih za ovu knjigu. **Nada Golubović**, koja je tokom rata pružala pomoć srpskim izbjeglicama koje su pristizale iz Hrvatske, u razgovoru je to efektno sročila:

Ja sam to tada smatrala nekom vrstom humanitarnog rada, ali kasnije sam shvatila da je to u to vrijeme bila politika, jer zaista u lošim vremenima kada radiš protiv zvanične politike, mislim da je to prvenstveno izražavanje nekakvog političkog stava.

Naime, percepcija da je nešto humanitarna, a ne politička akcija, sam čin isključenja ženskog javnog diskursa iz sfere političkog jeste politički čin – definisanje onoga što je političko, i onoga što je urođeno i prirodno je politički akt, a činjenica je da su muškarci tradicionalno imali pozicije i institucionalnu moć da definišu političku sferu tako da ne prepoznaje većinu ženskog djelovanja.

Novinarka **Nurdžihana Đozić** u Sarajevu, na Dobrinji, pokreće listove *Koridor*, a kasnije *Žena 21*. Koridor je obrađivao teme o brizi za mentalno zdravlje, ili kako je sama to opisala tokom jednog intervjua (video zapis dostupan u arhivu Famacollection): "Pomoći ljudima da u nenormalnoj situaciji ostanu normalni" (Fama International, 1993). Istovremeno je pokrenuto i psihološko savjetovalište. Ona se prisjeća skepticizma i nepovjerenja sa kojim su se u početku susretali. Pokrenuto je ukupno sedam savjetovališta kojima se u roku od šest mjeseci obratilo oko 130.000 korisnika (Fama International, 1993). Manje od godinu dana kasnije, Nurdžihana Đozić pokreće i drugi list, *Žena 21*, ovaj put sa fokusom na izazove sa kojima su se specifično žene suočavale. Ona opisuje ovaj period (Fama International, 1993):

"Pokrenuti list u ratu, štampati ga, još ga besplatno dijeliti ljudima, bilo je naprosto teško zamislivo. U nepunu godinu poslije izlaska prvog broja lista Koridor, i upravo u vrijeme kada je formirano i sedmo savjetovalište za zaštitu mentalnog zdravlja ili za pružanje prve psihološke pomoći, izašao je prvi broj lista Žena 21. U to vrijeme Žena 21 i Koridor su bile praktično dvije ideje jedne organizacije. Dvije ideje koje je pokrenula ista grupa ljudi, uglavnom su to bile žene, ali je bilo i muškaraca među nama."

List *Žena 21* objavljen je u oko 5.000 primjeraka, koji su dijeljeni besplatno i distribuirani "iz ruke u ruku" (Hunt, 2004: 162). Klub *Žena 21* je pokrenut 1995. godine: koncipiran kao "rasadnik i mjesto za razmjenu ideja" između organizacija žena u Sarajevu (Oslobođenje, 18.1.1995: 6). Pored toga, Klub je također bio mjesto za učenje stranih jezika i korištenje kompjutera, vještina koje su bile neophodne za zapošljavanje u poslijeratnom periodu.

2.3 PEKINŠKA KONFERENCIJA

Od 4. do 15. septembra 1995. godine, u Pekingu je održana Četvrta svjetska konferencija o ženama, u organizaciji Komisije o statusu žena (CSW), odbora Ekonomskog i socijalnog savjeta Ujedinjenih nacija (ECOSOC). Jugoslavija je učestvovala na sve tri prethodne konferencije, u Meksiko Sitiju 1975. godine, Kopenhagenu 1980. i Najrobiju 1985. godine. Cilj ovih konferencija je bio poboljšanje pozicije žena u svijetu, od implementacije prava na obrazovanje i zdravlje, do pozicije žena u specifičnim, kriznim područjima (na primjer u Južnoafričkoj Republici tokom aparthejda i u Okupiranoj Palestinskoj Teritoriji). Konferencija 1995. godine je za cilj imala razvijanje platforme koja bi ubrzala implementaciju zaključaka konferencije u Najrobiju i konferencije o ljudskim pravima održane u Beču 1993. godine. Kraj hladnog rata je promijenio odnos snaga između do tada relativno stabilnih pregovaračkih blokova, te je 1995. godine fokus bio na demokratizaciji i osnaživanju žena u zemljama u razvoju.

Odabrano je dvanaest fokusnih polja od kojih je većina bila relevantna za poziciju žena u Bosni i Hercegovini: (1) uticaj siromaštva na žene, (2) nejednakost u pristupu obrazovanju, (3) nejednakost u pristupu zdravlju, (4) nasilje nad ženama, (5) uticaj oružanog nasilja na žene, (6) nejednakost u ekonomskim strukturama i politikama, (7) nejednakost između muškaraca i žena u pristupu moći i pozicijama odlučivanja, (8) nedovoljni mehanizmi za promoviranje napretka žena, (9) nedovoljno poštovanje i promoviranje ljudskih prava žena, (10) rodni stereotipi u medijima i nejednak pristup žena medijima, (11) rodna nejednakost u upravljanu prirodnim resursima, i (12) uporna diskriminacija protiv djevojčica (UN Women, 2015).

Pripremnoj konferenciji u Beču prisustvovala su profesorice Sarajevskog univerziteta: **Tatjana Ljujić-Mijatović**, **Emina Kečo**, **Ajnija Omanić**, a na samu konferenciju u Pekingu u okviru bh. delegacije odlaze **Jasna Bakšić-Muftić** i **Amela Sapčanin**. **Vesna Ferković**, doktorica iz Tuzle, odlazi kao predstavnica nevladinog sektora (Lačević, 2008: 209).

Jasna Bakšić-Muftić, tada članica organizacije **MAK Bosanka** i pravica koja se bavila ljudskim pravima, sa posebnim interesom za prava žrtava koje su preživjele ratno silovanje, neslužbeno i neformalno odlazi na Pekinšku konferenciju 1995. godine:

Mi smo pored Djevičanskih ostrva bili najmanja delegacija, samo dvije članice – ja kao predsjednica delegacije i Amela Sapčanin koja je došla iz New Yorka, a radila je na tome u UN-u. (...) Ja sam pokrivala plenarne sjednice i Radnu grupu II za ljudska prava, i oko definicije patnje, zločina, žena u konfliktima. Na tome smo vrlo aktivno participirale. Ono što je meni bilo vrlo zanimljivo jeste da smo tada stupili u jednu široku feminističku mrežu, imali smo jaku podršku ženskih feminističkih organizacija (...) mi smo ušli u trenutku

kada je njima već bilo jako stalo da nasilje nad ženama bude vidljivo i da bude međunarodno prepoznato.

Tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije u prvoj polovini 90-ih feministice iz zapadnih zemalja su se posebno zainteresovale za stradanja žena na Balkanu. Njihov interes i podrška su bili ključni za prepoznavanje ratnog silovanja kao zločina protiv čovječnosti i za procesuiranje tih istih zločina u Haškom tribunalu (Engle, 2005). S druge strane, fokus zapadnih feministica je bio na bosansku ženu kao žrtvu stradanja, te su aktivizam i politički rad žena iz Bosne i Hercegovine ostali nevidljivi na Zapadu, dok su stradanja dobila status hipervidljivosti (Žarkov, 1997 i 2007). Da bi se postiglo prepoznavanje stradanja kojima su žene u Bosni i Hercegovini bile izložene, aktivistice su morale prihvatiti identitet žrtve i koristiti ga kao dio svog aktivizma. Upravo taj njihov strateški izbor je bio politička odluka, koju kao takvu nisu prepoznavale ni zapadne feministice, ni bosanskohercegovački političari. Dobar primjer za ovo je proces pregovora koji opisuje Jasna Bakšić-Muftić:

Mi smo nažalost bili slučaj, case study, i mi smo doprinijeli tome da budemo vidljivi i da naše iskustvo bude vidljivo i da se čuje, i na osnovu našeg iskustva, ogromne međunarodne podrške i lobiranja, to [Deklaracija] je usvojeno (...).

Na kraju konferencije je proizvedena *Platforma za akciju* u kojoj je navedeno 20 prioriteta na koje se zemlje potpisnice (njih 189) trebaju fokusirati u svom daljem radu na postizanju ravnopravnosti spolova. Između ostalog, pod brojem 13. navedeno je: "Uvjerene smo da: je davanje većih ovlasti ženama i njihovo puno učešće na osnovi ravnopravnosti u svim sferama društva, uključujući i učešće u procesu donošenja odluka i strukturama vlasti, od osnovne važnosti za postizanje ravnopravnosti, razvoja i mira".

To što **Jasna Bakšić-Muftić** nije potpisala Deklaraciju u ime države nije trebalo imati nikakvog uticaja na primjenjivost Deklaracije u Bosni i Hercegovini. Naime, Deklaracija je svakako bila moralno, a ne pravno obavezujuća čak i za zemlje potpisnice. Napravljena je kao dokument čijim ciljevima je trebalo težiti, no propust države da to uradi ne bi imao pravne posljedice. Žene kroz Pekinšku deklaraciju nisu dobile pravo na učešće u svim sferama javnog djelovanja, već samo vokabular kojim bi mogle artikulirati svoje zahtjeve kako bi oni bili ozbiljnije shvaćeni i jasnije prepoznati. Profesorica Jasna se prisjeća razočarenja koje je uslijedilo nakon same Konferencije. Iz okoline u kojoj je ženski politički angažman shvaćen ozbiljno i u kojoj su ženski glasovi dominirali, vraća se u ratno Sarajevo:

U to vrijeme, njima to ništa nikome nije bilo značajno [državi, institucijama i sl.]. Prema tome, to što sam ja potpisala Pekinšku deklaraciju njima ništa nije bilo značajno. U odnosu na čitav ratni kontekst, to je bila stvar koja je bila sporedna u odnosu na druge stvari – državu, opstanak, ustavno uređenje, itd.

Nepuna dva mjeseca nakon toga će početi pregovori za sklapanje Dejtonskog mirovnog sporazuma. U bosanskohercegovačkoj delegaciji će biti prisutne samo dvije žene, kao prevoditeljice, i niti jedna žena kao pregovarateljica. Prvi mirovni sporazum u svijetu potpisan nakon Pekinške deklaracije nije pratio osnovne provizije Deklaracije. Po pitanju roda i ravnopravnosti, Dejtonski mirovni sporazum je bio prvi neuspjeh Pekinške deklaracije.

2.4 DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM

Dejtonski mirovni sporazum je potpisan 14. decembra 1995. godine u Parizu. Bio je posljednji u nizu pokušaja uspostavljanja mira, od kojih je prethodno Vašingtonski sporazum iz 1994. godine, kojim je uspostavljena Federacija BiH, najznačajniji. Pregovori su trajali od 1. do 21. novembra 1995. godine u vojnoj bazi Dayton, Ohio, u Sjedinjenim Američkim Državama, između predsjednika Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine – Alije Izetbegovića, Hrvatske – Franje Tuđmana, Savezne Republike Jugoslavije – Slobodana Miloševića, i predstavnika međunarodne zajednice. Kako Marina Kavaz-Siručić (2009: 28-9) tvrdi u svom magistarskom radu na temu *Rodna dimenzija mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu (1992-2007)* pregovori su od samog početka imali maskulini karakter – učesnici su koristili boravak u bazi za igranje sporta, priređivanje večera i odlazak u okružne diskoteke. Performans muškosti je mogao tako poslužiti da ujedini pregovarače i pored njihovih različitih etnonacionalističkih ciljeva.

Sporazum se sastoji od Generalnog okvira za mir i 11 aneksa. Dejtonom se Bosna i Hercegovina dijeli na dva entiteta i uspostavlja se Ured visokog predstavnika. Aneks IV Mirovnog sporazuma je ujedno i Ustav Bosne i Hercegovine. Cilj sporazuma je prvenstveno bilo okončavanje rata i stvaranje demokratske države zasnovane na poštivanju ljudskih prava, ali i sprečavanje mogućnosti nastajanja budućeg konflikta (Chandler, 2006).

Potpisivanje mirovnih sporazuma je trenutak u kojem se formira novo društvo, i ukoliko su žene isključene iz pregovora i potpisivanja, kao subjekti i objekti, onda je teško zamisliti da će u novokreiranom društvu njihovi glasovi i interesi biti u potpunosti predstavljeni. Naime, ako su žene odsutne tokom samog stvaranja ustavnog i političkog poretka, kako se može očekivati da taj isti poredak njih prepoznaje kao jednake, a kamoli da podstiče njihovo jednako učešće?

Swanee Hunt (2004: xix) se u uvodu u svoju knjigu *Ovo nije naš rat* prisjeća potpisivanja jednog od dokumenata Sporazuma u Bijeloj kući – pored 99 muškaraca u sobi je bilo samo pet žena, svih pet Amerikanke. Iako su žene imale višu stopu univerzitetskog obrazovanja, bile su odsutne sa sastanaka na visokom nivou. Swanee Hunt (2004: xix) objašnjava: *Američki domaćini se nisu sjetili pozvati ih, a bosanske vođe se nisu sjetile povesti ih*. Upravo u tome i jeste problem sa nedostatkom žena u izvršnoj vlasti – o njihovom učešću odlučuju muškarci koji se mogu sjetiti ili ne sjetiti da ih pozovu.

Besima Borić se u tom kontekstu osvrće na ulogu žena u političkom životu: *Žene nekako uvijek više služe da bi nešto uradile, da bi promovirale nešto nečije, ili stranačko ili lidersko, nego što su one same kreatorice – govorim u tom javnom i političkom životu. To je problem, takav je odnos inače i lidera prema njima, i onih koji nose. A one su uvijek tu da to urade. Da odrade.*

U hrvatskoj delegaciji je bila jedna žena, šefica kabineta ministra odbrane. Međutim, ona nije bila članica uže delegacije i tako nije prisustvovala samim pregovorima (Kavaz-Siručić, 2009: 32). U bosanskohercegovačkoj delegaciji žena nije bilo u pregovaračkom timu, ali su pregovorima prisustvovala **Amira Kapetanović** i **Sabina Berberović**, kao prevoditeljice. Amira Keptanović je nakon Dejtona postala ambasadorica Bosne i Hercegovine u Mađarskoj, te kasnije ambasadorica Bosne i Hercegovine u UN-u u Beču. Pregovori su na neki način bili i početak njene političke karijere (prije Dejtona je radila kao službena prevoditeljica za Predsjedništvo BiH i tako prisustvovala svim mirovnim pregovorima između 1992. i 1996. godine), ali njeno, kao i učešće Sabine Berberović, sastojalo se iz prenošenja i interpretiranja političkih ideja, a ne njihovog kreiranja (Banham, 2006; McLeod, n.d.). Žene su prevodile, a ne predvodile pregovore.

Kati Marton, žena Richarda Holbrooka koji je vodio pregovore ispred američke vlade, možda je imala i najveći pristup pregovaračkom stolu i akterima koji su za njim sjedili. Kako se prisjeća, upravo zbog toga što je bila žena i Holbrookova supruga, imala je zadatak da sa strane lobira učesnike – zbog svog spola nije viđena kao prijateljica i upravo je zbog toga mogla predstavljati ideje svoga muža članovima delegacija, bez trenutnog otpora (Marton, 2013).

Tatjana Ljujić-Mijatović, članica ratnog Predsjedništva BiH i jedna od rijetkih visokopozicioniranih žena na vlasti u BiH u tom periodu objašnjava kako je najveći problem tokom mnogobrojnih mirovnih pregovora bio nejednak odnos moći:

Nije ravnomjeran bio naš odnos u tim pregovorima. Jer meni je lakše pregovarati ako moj narod ne gine, i crtati tamo [geografske mape], znate. A vi ako ste u poziciji da vama ljudi ginu svaki dan, to baš nije jednostavno. Onda i u Predsjedništvu i svugdje imate ljudi različitog mišljenja. Tako da je to bilo dosta teško i mukotrпно, i nije im bilo lako.

Tatjana Ljujić-Mijatović se prisjeća kako je ona izašla sa ranijih pregovora:

Kad sam vidjela kako Milošević prekraja državu, olovkom crta granice, ja sam se digla i izašla odmah, iako je to možda bilo nekulturno, ja to nisam mogla podnijeti.

Od samog početka rata i preuzimanja funkcije, **Tatjana Ljujić-Mijatović** se zalagala za cjelovitu, multietničku državu, tako da su pregovori koji dijele Bosnu i Hercegovinu bili u potpunosti protiv njenih uvjerenja:

Ja sam Clintonu rekla kad sam bila u Bijeloj kući, molim vas lijepo, ako podijelite BiH, nećete imati ništa. Imat ćete strašne posljedice. I je li tačno? Podijelili su je Dejtonom, i evo šta imaju? Kvazidržavu, ništa.

Njeno odbijanje da pregovara može se interpretirati da kao žena nije imala "stomak za politiku", ili da se jednostavno, poput većine muških političara, držala svojih uvjerenja i ciljeva, te da nije bila spremna da pravi kompromise. Marina Kavaz-Siručić (2009: 25) primjećuje da su žene percipirane kao fleksibilnije, manje nacionalistički nastrojene i spremnije na kompromise. Međutim, upravo ta percepcija može biti razlog zašto nisu prisutne na pregovorima – njihova percipirana miroljubivost se vidi kao prijetnja političkim idealima i ciljevima. S druge strane, kada se kao Tatjana Ljujić-Mijatović drže svojih principa, njihova nefleksibilnost je manje vrednovana nego muška, vidi se kao hirovita i nepromišljena. Izlaženje žene usred pregovora je shvaćeno kao nekulturno, dok je isti čin od strane muškaraca odvažan. Tako je i ocijenjena Tatjana Ljujić-Mijatović nakon izražavanja svog čvrstog stava: *Ja sam bila možda tri do četiri puta i rekla sam, meni je ovo gubljenje vremena, ja ne mogu, eto vam ako je neko pametan nek to radi. Ja mu [Miloševiću] ne bih dozvolila da šara, a onda oni meni kažu, ti si neznodna, ti nisi za pregovore.*

Najveće ostvarenje Dejtonskog mirovnog sporazuma je bilo okončanje rata. U poslijeratnom periodu je neadekvatnost nastalog poretka postala akutno jasna. Žene su manje zastupljene u organima zakonodavne i izvršne vlasti i pored uvođenja izbornih kvota. Ne samo da već duži vremenski period patimo od deficita žena u politici, već kako je to **Jasna Bakšić-Muftić** sročila tokom svog intervjua: *Treba razlikovati žene u politici i žensku politiku, jer mislim da ima žena u politici ali nema ženske politike.*

Činjenica je da su u posljednjih 20 godina, nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, postignuti napreci u borbi za ravnopravnost žena – od usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, uvođenja i povećavanja izbornih kvota, preko osnivanja Kluba parlamentarki u Parlamentu Federacije BiH, do usvajanja Zakona o zabrani diskriminacije, Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, pa čak i posljednjeg Zakona o radu u FBiH koji otvara mogućnost osnivanja Fonda za zaštitu porodilja i izjednačavanja prava porodilja zaposlenih u javnim i privatnim preduzećima u FBiH. Također je ratificirana *Rezolucija 1325* o ženama, miru i sigurnosti (UNSCR 1325), na osnovu koje su razvijena dva *akciona plana* za implementaciju rezolucije (za period od 2010. do 2013. godine, i od 2014. do 2017. godine) koji za cilj imaju razvijanje strategija za povećanje broja žena u institucijama zakonodavne i izvršne vlasti, kao i u sektoru sigurnosti. Bosna i Hercegovina je također potpisnica Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), koja je dio Ustava BiH još od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, i podnijela je CEDAW Komitetu Ujedinjeni četvrti i peti izvještaj 2011. godine.

Međutim, 20 godina nakon Dejtona žene nisu prisutne za pregovaračkim stolom o ustavnim reformama – etnička pripadnost je od Dejtona pa do danas jedini način prepoznatljivog identifikovanja. Pitale smo žene koje su svojim prisustvom oblikovale bh. političku scenu tokom posljednjih 20 godina, da li je Dejtonskom mirovnom sporazumu nedostajala rodna dimenzija. Većina ih

misli da je nedostatak žena u tom trenutku bio razumljiv, jer je primarni cilj bio završetak rata. Međutim, njihovi odgovori otkrivaju različite perspektive – o ženama u politici, ženskoj politici, aktivizmu, napretku i budućnosti. Suprotno većini akademskih tekstova u kojima se nedostatak žena za pregovaračkim stolom povezuje sa diskriminacijom za vrijeme mira – naše sagovornice ukazuju na kompleksniju sliku u kojoj je nedostatak žena za pregovaračkim stolom samo jedan dio problema, a drugi, podjednako bitan dio je neprepoznavanje ženskog aktivizma i rada kao političkog, i samim tim isključivanje žena iz mirovnih procesa.

Besima Borić smatra da iako žene nisu prisustvovala formalnom dijelu pregovora, njihova uloga u poslijeratnoj, postdejtonskoj rekonstrukciji nije umanjena:

Nisam baš sigurna da bi žene uradile nešto bolje kod tih mirovnih pregovora, zaista nisam. To su ipak neke specifične okolnosti tako da je u tom dijelu možda manje bitno jesi li žena ili si muškarac; bitniji je sam sadržaj i kontekst u kojem se to sve događa. S druge strane, postoji nešto što je apsolutno pokazatelj koliko žene mogu u tom praktičnom smislu kreiranja života da urade više. Odmah iza rata, iza tog mirovnog sporazuma – pa ko je prvi krenuo i prešao etnitske linije nego žene? Žene su bile te koje su išle, raseljene žene su išle da pogledaju svoja imanja i kuće u drugom entitetu, bez obzira o kojem se entitetu radi. Prvo žene, one su prosto išle kao izvidnica, i one su te koje su komunicirale.

Dok **Hafeza Sabljaković** smatra da žene ne bi bile u stanju bitno doprinijeti pregovorima zato što su opcije koje su pregovarači imali bile toliko ograničene da nijedno rješenje ne bi bilo zadovoljavajuće, **Jasna Bakšić-Mučić** smatra da žene ne bi značajno doprinijele, jer u tom trenutku na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini nisu bile dovoljno osviještene da se fokusiraju na rodnu dimenziju pregovora:

Da su i bile, nisam sigurna koliko bi uticale, jer jednostavno nisu imale senzibilitet kao što ni većina današnjih žena nema senzibilitet ni feministički pristup. Da li bi se ponašale drugačije nego što su se ponašali muškarci? Dakle, [to stanje je] pratio jedan ideološki vakum gdje smo mi obrazovani na način da smo gender blind, potpuno jedno sljepilo, gdje je to kobajagi sve bilo riješeno, gdje ste imali jednu ideološku profilaciju, gdje ste imali jednako žene nacionalistkinje, ništa manje jake od muških nacionalista, što se i danas vidi po parlamentu, koje nisu bile senzibilne za određena pitanja.

Ovo zapažanje je potkrijepljeno i iskustvom **Tatjane Ljujić-Mijatović** koja svoje razočarenje Dejtonom bazira na činjenici da je Sporazum učinio etničku pripadnost hipervidljivom, a ne na činjenici da je učinio rod nevidljivim. **Sabiha Husić** u drugu ruku smatra da su žene upravo mogle biti protusila nacionalističkim tendencijama:

Vjerujem da bi žene doprinijele u smislu praktičnog dijela. (...) Oni koji su potpisivali Dejton i koji su bili uključeni u taj proces, ne znam koliko su bili u kontaktu sa građanima BiH, i je li to odraz volje građana i građanki BiH, ili je to odraz nekog tijela, nivoa vlasti. U tom smislu mislim da bi žene dale svoj doprinos. Ne znam, nekako vjerujem da se ne bi išlo kroz te procese na ovolike podjele, jer nas je Dejton bukvalno podijelio.

Marina Pendeš, trenutna ministrica odbrane Bosne i Hercegovine, smatra da je uzrok bio nedostatak žena u politici uopće, te da se upravo zbog toga nije moglo očekivati da žene učestvuju u kreiranju mirovnog sporazuma. S jedne strane, takva vrsta razmišljanja je logična, a s druge strane sužava mirovne procese na samo formalni, institucionalizovani aspekt politike. Možda je problem Dejtonskog mirovnog sporazuma upravo to što je potpuno isključio civilno društvo i stvorio poredak u kojem se prepoznaje samo etnički glas. Iako ženske organizacije u Bosni i Hercegovini nemaju ujedinjen glas – kako prepoznaju **Jasna Bakšić-Muftić** i **Sabiha Husić**, bh. ženske organizacije previše su fokusirane na projekte i previše su raščlanjene, a Ženskoj mreži BiH nedostaje jasna vizija napretka – njihovi glasovi i mogući doprinosi ne smiju biti zanemareni. **Sabiha Husić** ipak vidi napredak u osviještenosti žena (koji se možda ne očituje dovoljno u aktivizmu) u periodu između potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i danas:

Jednostavno, u toj svojoj borbi i brizi za drugog, da pomognemo, da pružimo što možemo, mi nismo bile ni aktivne, niti dovoljno informisane. I mislim da je to slika NVO koje su generalno bile usmjerene ka tome – da se pobrinu za druge, da pruže pomoć. Više su bile usmjerene ka pružanju socijalnih servisa, usluga. Nismo bile naučene, mnoge stvari smo naučile. Danas već govorimo i vidimo nedostatke, ali da li smo i danas dovoljno aktivne, veliko je pitanje. Ono što ja primjećujem je da nema kontinuiteta u određenim zalaganjima, lobiranjima i slično. Pa i kad govorimo o Dejtonskom mirovnom sporazumu, naiđu periodi kada su svi glasni, i hoćemo i možemo, a onda se završi jedan projekat i priča se o tome završava.

Ismeta Đervoz, zastupnica u državnom parlamentu od 2010. do 2014. godine, smatra da je nedostatak žena jedan od nedostataka Sporazuma. Međutim, međunarodni akti i konvencije koje su postale integrisani dio Ustava kroz Dejtonski sporazum na neki način smanjuju nejednakost:

Ja sam uvijek smatrala Dejton kao nešto što je početak jednog procesa koji će dovesti do određenih kvalitativnih promjena i pomaka u zemlji u kojoj živimo. Tome sam se nadala i tome se i danas nadam. To da žena nije bilo u tom pregovaračkom procesu ja smatram naravno manjkavošću, jer očito da tog rodnog ugla nije bilo, iako mi u Ustavu imamo ugrađene sve međunarodne akte i konvencije koje su vezane za ravnopravnost i diskriminaciju itd. Dakle, tu je rodni aspekt zastupljen.

Imate, naravno, neke stvari koje onima koji se kasnije time bave daju uporište da to mogu raditi. Ali možda se trebao uključiti taj senzibilitet dodatnih žena koje bi tu doprinijele nečemu, možda da se iz nekog drugog ugla drugačije postave neke stvari i onda bi kasnije bilo lakše.

Također, Ismeta Dervoz smatra da su nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma žene postigle bitne pomake na međunarodnom nivou sa rezolucijom 1325 o *Ženama, miru i sigurnosti*, koja je prilagodila neke od ideja Pekinške deklaracije današnjici:

Žene su napravile sjajne pomake po pitanju, recimo, [UNSCR] 1325. Gdje god ste imali žene koje su bile unutra involvirane na primjeni i implementaciji, imali ste bolje rezultate.

Ismeta Dervoz konstatuje da su i danas u pregovorima za EU integracije žene mnogo prisutnije: *Samo u posljednjih nekoliko godina, vezano za BiH, angažman gospođe Merkel, gospođe Mogerini, Vesne Pusić, doprinio je drugačijoj slici i okretanju upravo ovih procesa prema BiH od strane međunarodne zajednice. To su činjenice.*

Iako i ona prepoznaje doprinos Rezolucije 1325, **Nada Golubović** je nešto opreznija:

[UNSCR] 1325 i CEDAW apsolutno pomažu ženama. Međutim, nažalost, kao i mnoge druge stvari u BiH, mislim da naši političari nisu dovoljno svjesni da bi trebali da poštuju CEDAW preporuke.

Fokus na žene u međunarodnim mirovnim procesima je u svakom slučaju dobro došao. Međutim, bitno je sačuvati određenu dozu skepticizma – Dejtonski mirovni sporazum je potpisan tri mjeseca nakon potpisivanja Pekinške deklaracije, a žene i rodna dimenzija rata i mirovnog procesa bile su potpuno odsutne. Bez bolje integracije civilnog društva i institucija, bez otvorenijeg dijaloga i komunikacije teško je zamisliti da međunarodne odredbe o rodnoj ravnopravnosti mogu biti u potpunosti implementirane u poslijeratnim i društvima u tranziciji. Naime, sam uspjeh zaštite i promocije ljudskih prava sve više i više zavisi od volje i sposobnosti civilnog društva da bude protuteža institucionalnoj politici.

2.5 ZAVRŠNA RIJEČ

Laura McLeod u svom tekstu *Gender Ghosts* (n.d.), koji se bavi tematikom učešća žena u Dejtonskom mirovnim sporazumu, iznosi tezu da duhovi roda koji su nastali tokom Dejtonskog mirovnog sporazuma još uvijek imaju uticaja na današnju politiku i aktivizam. Autorica postavlja pitanje – kako je moguće razmišljati o rodnom aspektu mirovnog procesa, ako je rod bio potpuno odsutan? Kroz ideju *proganjanja* (engl. *haunting*), koju je razvila Avery Gordon da objasni uticaj prošlih događaja na sadašnji socijalni razvoj, Laura McLeod smatra da je rod nakon Dejtona postao nevidljivi zid sa kojim se žene u Bosni i Hercegovini susreću tokom svog političkog aktivizma – spoznajemo da je tu tek onda kada se susretnemo sa preprekama.

Upravo zbog toga je bitno prepoznavanje ženskih iskustava i otvaranje javnog prostora za ženske histografije. Narednih 20 godina mogu donijeti bitne promjene u kontekstu rodne ravnopravnosti samo ukoliko se rod učini vidljivim u svim aspektima javnog života, jer se tek nakon prepoznavanja socijalne konstrukcije društvenih uloga kao ograničavajuće i sputavajuće možemo početi boriti protiv efekata takve vrste socijalizacije.

3. 1995–2003: POSTDEJTONSKA BORBA ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA

Arijana Aganović

Ovo poglavlje obrađuje sudjelovanje žena u političkim procesima i političkom životu u BiH nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova 2003. godine. Ova dva događaja, svaki poseban na svoj način, predstavljaju vremenski okvir za ovo poglavlje. DMS je jedan od ključnih momenata moderne historije BiH jer je odredio budući politički život u BiH, a drugi događaj predstavlja prekretnicu u uspostavljanju institucionalnih mehanizama za rješavanje problema rodne neravnopravnosti u BiH.

3.1 ŽENE U BIH NAKON POTPISIVANJA DEJTONA

Kako smo vidjeli u prethodnom poglavlju, nesudjelovanje žena u jednom od najznačajnijih događaja za politički život BiH, koji je odredio političko djelovanje sve do danas, jedan je od pokazatelja neosjetljivosti društva prema ulozi žena u javnom i političkom životu i njihovom učestvovanju u donošenju političkih odluka, ali također i pokazatelj neosjetljivosti za bilo koji drugi kontekst osim etnonacionalnog. Etnonacionalna politika isključuje žene i mnoge druge marginalizovane skupine te samim tim otežava i bavljenje politikom, naročito u postkonfliktnom društvu.

Obaveza države BiH, u skladu sa Dejtonskim mirovnim sporazumom, Ustavom BiH te međunarodnim konvencijama kao što su Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama, a koje predstavljaju sastavni dio Dejtonskog mirovnog sporazuma, jeste zabrana diskriminacije zasnovane na spolu, što uključuje i diskriminaciju u polju političkog djelovanja. Ustavi Federacije BiH i RS-a također predviđaju pravo na osnivanje i članstvo u političkim strankama, te pravo na to da građani i građanke biraju i budu birani_e.

Tokom rata, žene u BiH su imale značajnu ulogu koja se odražavala u njihovom aktivizmu, preuzimanju odgovornosti za porodicu te sudjelovanju u vojsci i mnogim drugim segmentima ratnog života. Uloga žena u ratu i njihove priče iz ovog perioda prikazane su, između ostalog, i u knjizi *Zabilježene* (Čaušević, 2014). Nakon završetka rata, po prethodnom obrascu sudjelovanja žena u narodnooslobodilačkoj borbi, žene su ostavljene na marginama društvenog djelovanja te im nisu pripale značajnije uloge u javnom životu, a žene aktivistice su počele sa procesom pomirenja kroz aktivnosti koje su provodile u nevladinim organizacijama.

Jedna od najangažiranijih bila je **Nada Golubović**, koja nam je u razgovoru opisala prve prelaskе entitetske linije:

Već u maju 1996. godine sam išla u Zenicu na sastanak žena iz BiH, zajedno sa mojom kolegicom Lidijom Živanović iz Banjaluke, iz Helsinškog parlamenta građana, koji je organizirao "Prostor za razgovor" u Zenici. Tada su Helsinški parlamenti građana bili povezani u Banjaluci i Tuzli i zajednički su organizirali taj događaj u Zenici. Ja sam kolegici Lidiji pomagala da nađemo građanke iz Banjaluke koje će doći na tu konferenciju, i moram da kažem da sam bila zadivljena s tim što se radilo u Federaciji, i da u Republici Srpskoj angažmana u tom smislu stvaranja pravog nevladinog sektora nije u to vrijeme ni bilo jer je RS bila pod sankcijama, i mi smo u Banjaluci bili u apsolutnoj izolaciji. Ja sam znala šta se dešava u gradu u kojem živim. Mimo toga

sam znala nekako posredno, nisam znala direktno, nismo imali struje, nismo imali novine, nikakvih vijesti, tako da smo živjeli u mraku.

U Sarajevu je u junu 1996. godine održana konferencija žena pod nazivom "Žene transformiraju sebe i društvo" u sklopu koje je održana i radionica "Žene i politika", na kojoj se raspravljalo o potrebi za većim učešćem žena u političkom životu te potrebi za minimalnim učešćem žena od 30% u parlamentima, izvršnoj i sudskoj vlasti (Taljanović, 2010: 74, 75). Zanimljiv je podatak da je na konferenciji učesnice pozdravio tadašnji predsjednik Predsjedništva BiH, Alija Izetbegović, koji je odao počast ženama i skrenuo pažnju na ulogu koju su imale u ratu te da su "bosanske žene i njihov ponos bili samo jedan od činilaca koji je pomogao u odbrani BiH, te da su žene tokom rata bile borci i učitelji svojoj djeci, i da su se aktivno suprotstavile zlu svojim prkosom i ponosom" (ONASA, 28.06.1996). Iako izjava koja dolazi sa državnog vrha odaje počast ženama, ona ostaje na simboličkoj ravni jer u praksi, kako tada tako i sada, žene u političkom i javnom životu ostaju nevidljive.

Neke od učesnica konferencije bile su **Tatjana Ljujić-Mijatović**, članica ratnog Predsjedništva BiH i **Sabira Hadžović**, tadašnja predsjednica Kantona Sarajevo (ONASA, 28.06.1996). Članica Stručnog i Organizacionog odbora konferencije žena bila je **Amila Omersoftić** koja je istakla "da strahote novonastalog mira najviše pogađaju ženu kao stub porodice i da je prije svega neophodno izraditi program socijalne zaštite ugroženim porodicama u BiH" (ONASA, 28.06.1996). **Jasna Bakšić-Muftić**, tadašnja članica organizacije MAK Bosanka, i učesnica konferencije izjavila je da "ko istinski računa na demokratsku BiH mora računati na participaciju žene u svim segmentima života jer na aktuelnoj političkoj sceni malo je žena koje kreiraju politiku" (ONASA, 28.06.1996). Teme koje su bile zastupljene na konferenciji ticale su se i izbjeglica iz Srebrenice, o čemu je govorila **Munira Hadžić**, predsjednica udruženja Bosanske familije iz Tuzle, radno-pravnog položaja žena u poslijeratnom periodu u izlaganju **Merdžane Škaljić**, ali i usvajanja, kao oblika artificijelne zaštite djece, o čemu je govorila **Nerimana Trajlić** (ONASA, 28.06.1996).

3.2 PRVI POSLIJERATNI IZBORI 1996. GODINE

Nakon prvih demokratskih, višestranačkih izbora održanih 1990. godine, vlast su preuzele političke stranke sa nacionalnim predznacima, stranke koje su u narednom periodu predvodile dominantne etno-nacionalne grupe i utemeljile princip najvažnijih kvota u političkom životu BiH, sistem etničkih kvota. Na ovim izborima u Skupštini BiH žene su osvojile 2,92% mjesta, što je bio najmanji zabilježeni procenat u kojem su žene u BiH sudjelovale u najvišim tijelima vlasti od 1946. godine. Na lokalnom nivou žene su osvojile 5,0% mjesta (Taljanović, 2010: 73).

Na prvim poslijeratnim Općim izborima, održanim 1996. godine nije značajno promijenjena slika zastupljenosti žena u političkom životu, a na vlast su opet došli politički predstavnici najveće tri etničke skupine u BiH (SDA, HDZ i SDS). U skladu sa Aneksom 3. Dejtonskog mirovnog sporazuma, održani su izbori koje je nadgledala Privremena izborna komisija, koju je formirala Misija OSCE-a u BiH. Rezultati izbora su pokazali da su žene nedovoljno zastupljene i da su ostale bez političke moći (Borić, 2004: 2).

U Predstavničkom domu Parlamenta BiH, od 42 zastupnička mjesta, jedno mjesto (2,4%) je dobila žena – **Mediha Filipović** (Stranka za BiH) – a na listi je bilo zastupljeno 9,4% žena. U Predstavničkom domu Parlamenta FBiH ženama je pripalo sedam od 140 mjesta (5%), sa listom na kojoj je bilo zastupljeno 10,5% žena, a u Narodnoj skupštini RS-a (NSRS) žene su zauzele dva od 106 mjesta (1,9%), dok je na izbornoj listi bilo zastupljeno 7,6% žena (Borić, 2004: 2).

Na kantonalnom nivou žene su osvojile 6,4% mjesta, a najviše žena imao je Zeničko-dobojski kanton, od 59 mjesta devet su zauzimale žene, dok u Kantonu 10, od 15 mjesta nijedno nije pripalo ženi. Slična situacija se desila i na lokalnim izborima 1997. godine kada je zastupljenost žena u općinama FBiH bila 6,15%, a u RS-u 2,4% (Bakšić-Muftić, 2003: 52; Taljanović, 2004: 80).

Jedna od interesantnijih pojava na bh. političkoj sceni koja se ticala učešća žena u političkom životu jeste osnivanje **Stranke žena BiH** u maju 1996. godine. Njena osnivačica i predsjednica bila je **Amila Omersoftić**, o čijoj smo ulozi u političkom i javnom životu govorili u prethodnom poglavlju. Amila Omersoftić se prisjeća osnivanja stranke:

Tako da sam ja 1995. otišla kod Izetbegovića i rekla da ću osnovati Stranku žena BiH. On se nasmijao, ja sam rekla da je to jedini način da preživim, i politički i egzistencijalno. U ratu su žene bile jako odane, na ključnim funkcijama u državi su bile žene, i bile smo na izvjestan način i uvezane, znale smo se. Dakle, ja sam predložila, i mi smo napravile Stranku žena BiH u kojoj su se zaista pojavile izvršne žene. Recimo, Nada Rahimić, pravnica koja je bila direktor pošte u Mostaru, Alma Suljević koja je bila svo vrijeme angažirana kao umjetnik, i u

ratu u BiH je radila Kentaura, Pandorinu kutiju, Krvavu travu, itd. Bila je Azra Krajšek, ekonomista par ekselans, inače je vodila marketing u Energoinvestu, bila je Emira Ruždić, sudija prije rata, pa advokat, vrsan pravnik, itd. Dakle, napravili smo jednu kvalitetnu stranku. Imali smo i Hatidžu Hren iz Srebrenice, ona je okupila Tuzlu. Otprilike nam je ostala Krajina. Ali smo imali dobro uvezan Mostar.

O razvoju i gašenju Stranke žena BiH više na narednim stranicama.

3.3 NAS JE VIŠE I UVOĐENJE "ŽENSKJE" KVOTE 1998. GODINE

Nezadovoljavajuća situacija sa ženama na marginama političkog života motivisala je ženske nevladine organizacije da se aktivnije uključe i utiču na promjenu svijesti i situacije koja će donijeti ženama veću vidljivost u političkom životu i mogućnost sudjelovanja u donošenju političkih odluka. Kampanja je počela kao saradnja nevladinih organizacija uz podršku i koordinaciju Misije OSCE-a u BiH, i finansijsku podršku USAID-a s ciljem uvođenja "ženske" kvote u privremena izborna *Pravila i propise*, koju je uvela Privremena izborna komisija nakon lokalnih izbora 1997. godine (Borić, 2004: 2). Formirana je *Liga glasačica* oko koje se okupilo 13 ženskih nevladinih organizacija, te su započele sa kampanjom *Nas je više*, s ciljem edukacije i osvještavanja glasačkog tijela o potrebi za uključenjem većeg broja žena u politički život. To je podrazumijevalo zagovaranje uvođenja kvota i glasanje za političke programe a ne isključivo za političke stranke (Borić, 2004: 2). Kampanja se provodila na cijelom teritoriju BiH, uključujući gradove i sela u oba entiteta, te je dosegla broj od 14.000 žena (Borić, 2004: 3).

Odjel za demokratizaciju misije OSCE-a u BiH organizovao je u februaru 1998. godine konferenciju na kojoj je predstavio program pod nazivom "Žene u politici", a 12 političarki koje su prisustvovala sastanku prihvatile su saradnju u programu koji ima za cilj povećanje učešća žena u politici te su posebno naglasile da žele bolji pristup medijima, a naročito državnoj televiziji (ONASA, 14.2.1998). Na konferenciji je učestvovala i **Biljana Plavšić**, tadašnja predsjednica Republike Srpske, predstavnici_e političkih partija iz RS-a i Federacije BiH, te predstavnici_e OSCE-a (ONASA, 14.2.1998).

Bivša američka ambasadorica u Beču, **Swanee Hunt**, koja je jako bila vezana za BiH, na konferenciji za unapređenje uloge žena u političkom životu BiH "Žena nova politička budućnost", u martu 1998. godine u Sarajevu, govorila je o ženama koje su došle iz cijele BiH i koje su kroz svoje razgovore prošle političke, geografske i lične linije (ONASA, 26.03.1998). **Mediha Filipović**, tadašnja zastupnica u državnom parlamentu, rekla je kako ne vidi zašto politika ne bi bila ženska profesija te da je potrebno vjerovati u žene pred kojima je zadatak da omoguće drugim ženama da prepoznaju liderke, a potom da ubijede muškarce da vjeruju u žene kao liderke (ONASA, 26.03.1998). Tadašnja predsjednica Srpske seljačke stranke RS-a, **Gordana Vidović**, također je bila jedna od učesnica konferencije i govorila je o tome kako je broj žena u politici mali i da političke stranke trebaju kandidovati više žena i izmijeniti izborna pravila i propise obavezujućom kvotom od 30% za žene: "Ova konferencija je značajna, prije svega, zato što su se okupile predstavnice političkih partija iz RS-a i Federacije BiH, jer cilj nam je ohrabriti žene da se kandiduju za političku poziciju, a time omoguće i rast demokratije koja će ispuniti potrebe i muškaraca i žena" (ONASA, 26.03.1998).

Pored političarki, na konferenciji je sudjelovala i **Branka Raguž**, tadašnja ombudsmanka FBiH, koja je govoreći o poslu koji obavlja te značaju institucije za demokratizaciju BiH rekla da je jedan od najvažnijih razloga njenog sudjelovanja na konferenciji obraćanje velikog broja ljudi Uredu ombudsmana zbog kršenja ljudskih prava, među kojima je bio i veliki broj žena (ONASA, 26.03.1998).

Nada Golubović se prisjeća početaka borbe nevladinih organizacija za uvođenje gender kvota u izborni sistem:

Prvo pravo djelovanje u političkom smislu je bilo kada je naša organizacija zajedno sa ostalim NVO iz BiH i OSCE Misijom radila na izmjeni privremenih pravila i propisa, i to smatram da nam je bilo prosvjetljenje da se mi ustvari bavimo politikom. Te izmjene su se ticale kvota za žene u izborima; to je bilo u biti uvođenje kvote 1998. godine.

Nada Golubović naglašava da je ovaj poduhvat i uspjeh rezultat rada nevladinih organizacija koje je podržao i OSCE:

Moram da kažem da odredba o kvotama uopće nije bila OSCE-ova kvota, to je bila inicijativa NVO i žena koje su tada bile aktivne. Kvotu je progurala gospođa Senka Nožica koja je tada bila u toj komisiji. Kad muškarci nisu pristali da bude 30% žena, ona je tražila da među prvih 10 budu tri žene na tačno pozicioniranim mjestima. I zahvaljujući ženi ta je kvota ušla. To u principu samo znači da u našem patrijarhalnom društvu mi imamo pravo izbora na otvorenim listama za 30% žena. Tako je, kada se glasalo na izborima 1998. godine, po tim privremenim pravilima i propisima, postojala mogućnost da OSCE interveniše ukoliko nije bilo izabrano 30% žena. Mi smo tada, čini mi se, na svim nivoima u BiH imali najveći broj žena.

Dugogodišnja aktivistica i stručnjakinja u oblasti ženskih ljudskih prava, **Klelija Balta**, također naglašava presudnu ulogu samih žena u uvođenju kvota: *Sve što je OSCE pokrenuo i podržao, uključujući i uvođenje kvota, informacije je dobivao od žena, a jedini razlog iz kojeg je OSCE to progurao je zato što je tada bio takav sustav. Tako je kampanja Nas je više omogućila da se u privremena izborna pravila i propise uvede kvota, što je i učinjeno na Općim izborima 1998. godine. Uveden je i sistem zatvorenih lista, što je dovelo do napretka kada je u pitanju povećanje broja izabranih žena.*

Iako su privremena izborna pravila uticala na povećanje broja izabranih žena, **Besima Borić**, jedna od akterki zalaganja za uvođenje kvota, u svom izlaganju u Budimpešti 2004. godine govorila je o otporu političkih stranaka za uvođenjem kvota u novi Izborni zakon BiH, ali i o tome kako su i mnogi međunarodni i domaći eksperti koji su pripremali zakon imali argumente protiv uvođenja kvote (Borić, 2004: 3). Besima Borić se prisjeća ovog perioda i svog prvog ulaska u Federalni parlament:

Tada je bilo intenzivno. Bio je jedan OSCE-ov projekt "Žena u politici". Mi žene u BiH smo i prije toga, 1997. i 1998. godine, radile na tome da unesemo u privremena izborna pravila kvotu od 30% – i ja sam u tome naravno vrlo intenzivno učestvovala. I 1998. godine je nas dosta izabrano u Federalni parlament. Mislim da nas je bilo negdje 26%, za razliku od prethodnih 2-3%. Dobar dio nas je učestvovalo aktivno u tom OSCE-ovom programu "Žena u politici" i uradile smo stvarno puno. Počele smo zagovarati stvaranje mehanizama, komisija za ravnopravnost spolova, gender centara. To je sve tada proizvedeno. Puno smo radile na tim stvarima. I tada smo htjele – to je bio potpuno spontan prijedlog – da napravimo klub parlamentarki, da napravimo neki klub gdje ćemo se mi žene okupljati. Čak smo i pokušale nešto da radimo na tu temu, i nismo uspjele.

Na izborima 1998. godine u Federalni parlament ulazi i **Azra Hadžiahmetović**, iako na listi nije bila visoko pozicionirana. Ona napominje da je to bilo vrijeme kada su uvedene kvote, što je nju, prema njenim riječima, opterećivalo na samom početku mandata jer se pitala, kako kaže:

Bože, jesam li izabrana zato što ja jesam to što jesam, ili kao dio kvote? Međutim, vrlo brzo sam odagnala takva razmišljanja iz razloga što sam došla do zaključka: na svu sreću, tada je postojala kvota, jer da nije bilo kvota, ne bi bilo ni žena uopšte u politici, neovisno od konkretnog slučaja koji je bio povodom mog preispitivanja.

Kao jedan od argumenata protiv uvođenja kvota možemo čuti stav da se žene često uključuju na izborne liste kako bi ispunile zakonske kvote a da se pri tome ne obraća pažnja na njihove kvalifikacije. Ovakav stav može biti opravdan u slučaju da svi kandidati i kandidatkinje na izbornim listama zaista zauzimaju mjesta zahvaljujući svojim stručnim kvalifikacijama. Imajući u vidu situaciju u kojoj je politička podobnost najčešća kvalifikacija, ženske kvote predstavljaju legitiman način da se ženama obezbijedi njihovo pravo na političku participaciju. **Besima Borić**, jedna od najglasnijih zagovornica kvota, smatra da je to oprobani način da se osigura angažman žena u političkom nadmetanju (Čauš-Suljić, 2013:18).

U ovom kontekstu **Azra Hadžiahmetović** navodi da se tokom svog angažmana, iako se dobrim dijelom bavila i pitanjima *gendera*, nikad nije aktivno angažovala i propagirala *gender* pitanja na način kako su to radile njene kolege, i često zbog toga nailazile na otpor:

Ja sam uvijek bila mišljenja da su žene izuzetno vrijedne i kvalitetne, da među ženama jednako kao i među muškarcima ima sposobnih i manje sposobnih, ovakvih i onakvih, i da ženama treba dati šansu u ovom muškom svijetu, a na ženama je da svojim sposobnostima izgrade neki svoj okvir, svoju poziciju, i pokažu se i dokažu se kao dobre u svom pozivu koji obavljaju.

Azra Hadžiahmetović tvrdi da njen angažman nikada nije "rukovođen nekim gender predznakom":

Ja sam govorila i kao ekonomista, i kao profesor, i doktor ekonomskih nauka, ako govorimo o finansijama, ako govorimo o privatizaciji, govorila sam jezikom struke, i dan-danas mislim da treba koristiti argumente struke jer su ti argumenti najjači, i žao mi je da jezik argumenata nije preovladao i nije bio vrednovan, pogotovo u onim prvim poratnim godinama na de facto način, jer mislim da bismo danas bili u mnogo boljoj poziciji nego što jesmo.

Azra Hadžiahmetović je 2000. godine osvojila 3567 glasova i mandat u Federalnom parlamentu, ali se naredne godine odrekla mandata poslanice, jer je izabrana za ministricu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. U istom periodu je obavljala i funkciju guvernerke BiH u Svjetskoj banci u Washingtonu.

O ovom iskustvu, Azra Hadžiahmetović kaže:

Nisam sigurna da sam bila izabrana kao žena. Ali, znam da su i moja politička opcija i neke druge političke opcije u to vrijeme, i Alijansa, vodile računa, između ostalog, ali ne prioritarno, da udovolje nekom gender kriteriju, ali prije svega mislim da je bilo vođeno računa i o sposobnostima, predispozicijama, stručnostima, itd.

Azra Hadžiahmetović jedna je od osnivačica Stranke za BiH 1996. godine, i članica predsjedništva, a danas je zastupnica u Parlamentu FBiH. Tokom 1996. i 1997. godine obavljala je dužnost prodekanese za nastavu na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu i bila je članica Upravnog odbora Univerziteta u Sarajevu. Od 2007. godine je predavačica na postdiplomskom studiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. U 2003. godini je postala redovna izvjestiteljica za ekonomska pitanja u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope (PSVE) a tu funkciju obavlja i danas. Bila je članica Komiteta za obrazovanje, nauku, kulturu i medije, članica Ekonomskog komiteta pri PSVE i članica Savjetodavnog komiteta za dodjelu Nobelove nagrade. Na Općim izborima 2002. i 2006. godine, izabrana je za poslanicu u Predstavničkom domu PSBiH. Trenutno je prva zamjenica predsjedavajućeg Komisije za vanjske poslove, članica Zajedničke komisije za evropske integracije i članica Zajedničke komisije za ekonomske reforme i razvoj. Tokom 2009. godine bila je članica Privremene komisije za pripremu prijedloga Zakona o popisu stanovništva, kućanstava i stanova u BiH 2011. godine. Od 2006. godine obavlja funkciju alternativne guvernerke u Međunarodnom monetarnom fondu i funkciju predsjednice Savjeta eksperata Vanjsko-trgovinske komore BiH. Članica je Odbora za ekonomske nauke Akademije nauka i umjetnosti BiH te članica Saveza ekonomista BiH.

O svom angažmanu i uključenju u Stranku za BiH govori u kontekstu nezadovoljstva političkom situacijom koja je preovladavala nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma:

Ključna motivacija za moj angažman u stranci je bilo vrijeme – 1996. godina. Ja sam provela rat u BiH, u Sarajevu, bila sam pažljivi analitičar, kao brojni građani koji nisu participirali direktno u događajima koji su bili vezani za rat, ali kao neko ko je pratio pažljivo šta se događa na političkoj sceni i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, ja jednostavno nisam bila zadovoljna sa, u to vrijeme, postojećim i aktivnim i vladajućim političkim strankama koje su trebale da ovu zemlju, koja je bila potpuno devastirana i u ekonomskom i u socijalnom i demografskom i u svakom drugom smislu riječi, izvedu na put neke normalne zemlje, evropske, sa predznakom nekim, sa ambicijama nekim da uđe u Evropsku uniju, NATO i tako dalje. Jednostavno, to je bilo vrijeme kada je jedan projekat tada političke opcije u koju sam se uključila, u čiji angažman sam se od samog početka uključila, nudio viziju jedne cjelovite zemlje, u kojoj se o integrisanoj Evropi pričalo, i o integraciji u EU, a ne o dezintegraciji jedne male zemlje kakva je bila BiH.

U poslijeratnom periodu BiH nije imala ženu članicu Predsjedništva niti je žena bila premijerka na bilo kojem nivou vlasti. **Biljana Plavišić** je bila jedina predsjednica entiteta (Republika Srpska). To se mijenja tek 2007, kada je **Borjana Krišto** izabrana za predsjednicu FBIH.

Pred Opće izbore 1998. godine, Bosnu i Hercegovinu je posjetila **Madeleine Albright**. Razgovarala je sa kandidatkinjama za izbore, među kojima je bila **Senka Nožica**, kandidatkinja za članicu Predsjedništva. Senka Nožica je u jednom medijskom obraćanju izjavila da je Madeleine Albright podržala uključivanje žena u politiku i da je to bila najvažnija poruka ovoga sastanka: "Koliko sam shvatila njen boravak na ovim prostorima imao je dva pravca ili da podrži ono što jeste pozitivno i demokratsko ili da da lekciju onima koji se ne pridržavaju Dejtona. Nedvojbeno je da je ženama dala podršku. O političkim prilikama bilo je različitih viđenja, ali kada je u pitanju naše viđenje sudjelovanja u politici, stajališta su ista. BiH sa ženama ima neku novu budućnost. Žene su se desile BiH i mi nećemo tako lako ovu šansu propustiti." (ONASA, 31.8.1998).

Senka Nožica, advokatica, jedna je od najuticajnijih žena u poslijeratnom periodu. Bila je članica Ustavne komisije FBIH te članica Privremene izborne komisije, koja je tada imala presudnu ulogu u usvajanju kvote, o čemu nam je govorila i **Nada Golubović**. **Senka Nožica** je bila kandidatkinja izbor Republikanske stranke za hrvatsku članicu Predsjedništva na Općim izborima 1998. godine. Te godine bila je još jedna kandidatkinja za članicu Predsjedništva, **Hajrija Rahmanović** ispred Bosanske stranke (BOSS), i to za bošnjačku članicu Predsjedništva.

Besima Borić navodi kako je Međunarodna posmatračka misija uočavala nepravilnosti i zloupotrebu koju su vršile političke stranke, što je uključivalo ignorisanje pravila do sklanjanja političarki sa iskustvom i njihovom zamjenom na izbornim listama sa kandidatkinjama koje su mlađe, manje iskusne u političkom životu i na koje bi se moglo lakše uticati ili ih zamijeniti nakon izbora muškim kandidatima. Čest slučaj bile su i tzv. alibi-kandidatkinje, kao što su supruge i kćerke političara, koje su se nalazile na listama (Borić, 2004: 3).

O pokušaju zastrašivanja i pritiska na žene govorila je i **Amila Omersoftić** prisjećajući se prvih izbora na kojima se pojavila Stranka žena BiH kada je izašla na izbore u Mostaru 1998. godine:

HDZ i SDA su se nešto svadali, mi smo napravili listu i izašli sa vrhunskom listom na te izbore. Onda je, Boga mi, nastao problem, jer su sve te žene odvođene u policiju, ispitivane su, ko su, šta su, šta hoće. Počeo je dobar pritisak na njih i ja sam tada shvatila da baš i neće biti lako u svim odnosima u jednoj beskrupuloznoj muškoj borbi koju sam već vidjela.

Amila Omersoftić dodaje da je ova politička stranka privukla veliku pažnju javnosti i da je pozitivno uticala na stereotype o ženama u politici:

(...) Pošto sam bila na televiziji, svi su dolazili, sa jednim vrlo negativnim stavom, da gledaju kad nastupa Žena BiH, da vide koje su to žene. Međutim, pošto se radilo o vrlo visoko profesionalnim osobama, odjednom se promijenila svijest i bilo je "o, pa vidi, pogledaj". Dakle, žena je dobila svoje mjesto, stvorena je pozitivna slika o ženi u politici. I na tim prvim izborima dobili smo puno više glasova od Spahićeve stranke [GDS] i od svih malih stranaka, ali na tim prvim izborima nismo prošle.

Kao rezultat zalaganja nevladinih organizacija, uz podršku OSCE-a, Privremena izborna komisija je 1998. godine uvela kvotu od 30% za žene na svim izbornim listama, odnosno član 7.50 u privremena izborna pravila i propise kojim se političke stranke obavezuju da između deset prvih kandidata uključe najmanje tri žene ravnomjerno raspoređene (Borić, 2004: 3).

Sistem kvota, zajedno sa zatvorenim listama, primijenjen na Općim izborima 1998. godine, uticao je na povećanje izabranih žena u zakonodavnoj izvršnoj vlasti. U Predstavničkom domu PBiH izabrano je 26% žena, u Predstavničkom domu PFBiH 15% i u Narodnoj skupštini RS-a 22,8% (Taljanović, 2010: 80). Zastupljenost žena na kantonalnim nivoima porasla je na 18,46% (Čauš-Suljić, 2013: 22).

Zanimljivo je spomenuti neispunjavanje zakonske kvote od 30% manje zastupljenog spola na kandidatskim listama na izborima 1997. godine, u ovom slučaju muškaraca, od strane Stranke žena BiH koja je zbog toga od OSCE-a dobila zabranu izlaska na izbore. Zbog ove situacije članice stranke su odlučile osnovati Studentsku stranku sa kojom su izašle na izbore sa zajedničkom

listom. U razgovoru **Amila Omersoftić** naglašava da niti jedan muškarac nije htio biti član stranke žena, pa su se zbog toga udružile sa studentima. Amila se prisjeća ovog poraznog momenta u kojem je odredba koja je trebala da poveća učešće žena u bh. politici zapravo imala veliki kontraefekat:

To je bila takva jedna nepravda prema ženama. Mi bi se iznijele, ali tad je bilo da moramo staviti muškarce, koga, gdje ćemo ih naći, neće niko. Naša politika nije bila "meni treba pjevaljka". Mi smo htjeli imati zaista jednu jaku stranku, pa malo pomalo.

Pravila Privremene izborne komisije su podrazumijevala da političke stranke na izborne liste stave kandidatkinje, ali je praksa političkog ignorisanja žena nastavljena na nivou izvršne vlasti. Vijeće ministara BiH u svom sastavu nije imalo nijednu ženu, a od 67 osoba koje je Vijeće ministara imenovalo na različite funkcije samo su četiri bile žene (5,9%). Vlada Federacije nije imala u svom sastavu niti jednu ministricu, a samo je jedna žena obavljala funkciju zamjenice ministra. To je bila **Mirsada Čurčić-Selimović** koja je došla na mjesto zamjenice u Ministarstvu trgovine umjesto Amira Zukića u aprilu 1999. godine (Vlada Federacije u mandatnom periodu/razdoblju 1998/2000). Od ukupno 200 osoba, koliko je Vlada Federacije imenovala na različite funkcije, samo su 34 bile žene (17%) (Seksan, 2002). Od ukupno 21 ministarstva u Vladi RS-a nije bilo nijedne žene na ministarskom mjestu (Dani, 2002).

Kao jedan od uspjeha Stranke žena BiH, **Amila Omersoftić** navodi **Rasemu Magazinović** koja je 1998. godine ušla u Parlament BiH, te činjenicu da su u kantonalnoj vladi u Goraždu imale svoje predstavnice. U Skupštini Zeničkodobojskog kantona dva mjesta je osvojila Koalicija Stranke žena BiH i Studentske stranke:

Recimo, Rasema Magazinović u Zenici – vrsna je bila, i nametnula se i sredini itd. I onda sam skupila studenata i napravila studentsku stranku. Pa smo išli u koaliciju, ali sve je to bilo... Pazite, da biste napravili političku partiju, morate imati milion maraka, a mi smo išli bez čega. Dobili smo 40 hiljada maraka od OSCE-a za izbornu kampanju na prvim izborima.

Amila Omersoftić govori o pritiscima koje je stranka proživljavala i gašenju stranke koja nije uspjela opstati na bh. političkoj areni:

Mislim da nam je najveća šteta nanesena upravo time što nas nisu pustili da sami kao ženska partija krenemo. Žene su u politiku 1998. godine ušle kao nužno zlo. One su i do danas nužno zlo. Gdje je po meni ključni problem – one su glasačka mašina, nikad se žene nisu složile, ni jedan jedini front, one su portparoli svojih političkih opcija, znaju biti glasne itd. Ta ideja da žene postanu faktor u politici je u suštini nestala sa gašenjem Stranke žena BiH.

Također, ona objašnjava i politički kontekst u kojem stranke, pored onih dominantnih, nisu imale velike šanse za uspjeh:

Ni SDP nije imao nikakvih šansi, to je s obzirom na jedan ružan pritisak koji je nastao 1998. godine. Mi smo onda ipak donijeli odluku da se ne možemo trošiti jer nemamo novaca, dovodimo u pitanje žene. Tako smo stranku 2000. godine praktično i ugasili, zatvorili, rekli nema smisla.

U razgovoru za portal Radio Sarajevo, iz avgusta 2015. godine, Amila Omersoftić se obraća novinarki i kaže da je ona prva koja se javila da razgovara o **Stranci žena BiH**, te naglašava kako su mediji nekorektni prema ženama, a pogotovo prema ženama u politici. Tekst je na portalu objavljen na inicijativu Sarajevskog otvorenog centra neposredno nakon našeg razgovora sa **Amilom Omersoftić**, što dodatno dokazuje nenaklonost medija prema ženama koje se bave politikom. Ignorisanje jedne ovako značajne činjenice za bh. politički život govori o tome koliko je sistematski pristup rješavanju problema nevidljivosti i nepostojanja žena u politici i dalje bitno pitanje za politički aktivizam u polju rodne ravnopravnosti.

I **Besima Borić** se u našem razgovoru osvrće na ulogu medija te govori o svojim iskustvima tokom svog političkog djelovanja. Besima Borić kaže da je u medijima bila prisutna u kontinuitetu, da *ničega nije bilo previše*. Teme su uglavnom bile vezane za pitanja kojima se ona bavila. Ipak nije zadovoljna cjelokupnim prisustvom u medijima, ali nikada nije, i priznaje da je to njena mana, *insistirala i stvarala neke veze koje bi kroz medije koristila*. Besima Borić dalje govori:

Ali ono što sam znala ponekad uraditi i što i sad znam ponekad uraditi, a to ću u narednom periodu vjerovatno intenzivirati, to je da sama napišem osvrt na nešto i pošaljem ga. Prije nekad dok je u Oslobođenju još bila rubrika stavovi čitalaca, ja sam znala pisati o nekim pojavama, itd. Na nekom portalu nešto objavim. Imala sam i tu vrstu inicijative, ali samo ako sam nešto stvarno proizvela.

Za stranku kaže da se nije trudila previše, a naročito ne u vremenu izborne kampanje, tokom koje su se nastupi uglavnom vezali za muškarce:

Ja sam imala ponekad priliku da učestvujem ranijih godina, i sjećam se samo ako su baš specifično teme vezane ili za žene ili ne znam, ali to nikad nije bilo u nekoj mjeri koja bi mene baš onako profilirala, pokazala, nije, to nije sigurno.

Danas, kaže, nije više zanimljiva medijima:

Sad nisam u Parlamentu, ako sama ne budem proizvela nešto, teško da mogu biti u medijima. To je moje iskustvo, ako si na poziciji, ti si u medijima prisutan, ako nisi na poziciji, bit ćeš prisutan samo onoliko koliko možda stranka uputi medije na tebe, ili u neko doba skonta da bi eto mogla i ti da se pojaviš itd.

3.4 OTVORENE KANDIDATSKE LISTE I IZBORI 2000. GODINE

Izborni sistem BiH zasniva se na Aneksu III (Sporazum o izborima) i Aneksu IV (Ustav BiH) Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, te Izbornom zakonu BiH. Od 1996. do 2000. godine nadležnost za provođenje izbora u BiH imao je OSCE, koji je u ovom periodu organizovao i provodio izbore na osnovu izbornih pravila i propisa koje je ustanovila Privremena izborna komisija.

Otvorene kandidatske liste u BiH uvedene su na izborima 2000. godine, i zakonski su obavezale političke stranke da na kandidatske liste uključe najmanje 30% manje zastupljenog spola, po utvrđenom pravilu: od prvo dvoje kandidata jedno je predstavnik_ca manje zastupljenog spola, među prvih pet najmanje dvoje su manje zastupljenog spola, između sedam kandidata troje je manje zastupljenog spola. Tokom 2000. godine izbori su se održali dva puta, u aprilu su održani lokalni, a u novembru opći izbori, a obavezna kvota od 30% učešća žena na kandidatskim listama bila je primijenjena na sve stranačke liste.

U svojoj analizi izbora i Izbornog zakona u BiH, aktivistkinja i profesorica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, **Jasna Bakšić-Muftić**, daje svoju punu podršku kvotama objašnjavajući prednosti koje ovakve odredbe imaju i mogu imati na žene u BiH: "Žene su dobile mogućnost da pokažu svoje političke sposobnosti, da steknu vlastitu političku fizionomiju. Glasачi su ponovo birali već poznate žene, stranačke poslanike, ukazujući im povjerenje izborom na otvorenim listama. Ovo je pokazatelj da za određeni period kvote treba da ostanu u primjeni i da se prošire ne samo na zakonodavnu, već i na izvršnu vlast" (Bakšić-Muftić, 2000: 157).

U razgovoru koji smo vodili sa **Jasnom Bakšić-Muftić**, ona potvrđuje svoj stav o kvotama iako povećanje broja izabranih žena ne znači da će se pojačati rodna senzibilnost u političkom životu:

Za kvote jesam iako same po sebi kvote ne doprinose rješavanju onoga što bi bili recimo ciljevi feminističkog pokreta. Dakle, broj žena u politici ne znači da će se stanje žena u stvarnosti poboljšati. Ali, feministički naponi, to su paralelni procesi koji idu i ne možete ni očekivati od političarki da budu i feministkinje, to bi bilo nerealno.

Jedna od zagovornica uvođenja "ženskih kvota" i zatvorenih listi je **Besima Borić** koja je tvrdila da "otvorene liste idu u korist popularnijim i bolje poznatim kandidatima, koji su obično muškarci" (Borić, 2004: 3). Na općim izborima 2000. godine direktno se glasalo za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH koji čini 42 poslanika_ce. Iz RS-a se biralo 14 poslanika_ca, a nije izabrana niti jedna žena, dok su iz FBiH izabrane dvije, što čini 5% (Buka portal, 6.11.2005).

O negativnim posljedicama uvođenja otvorenih listi govorila je i **Nada Golubović**:

Međutim, kasnije sa otvorenim listama je došao protuudarac od strane muškaraca, koji su radili samo svoje kampanje, koji su unutar stranaka žene koristili za pripremanje sendviča, dok su se oni pojavljivali u javnom prostoru. BiH čitava, ne samo područje u kojem ja živim, je duboko patrijarhalna, kao uostalom, po mom mišljenju, i gotovo čitav svijet, tako da žene, praktično, sve više i više gube. Mi imamo u različitim parlamentima, u različito vrijeme, porast žena i onda nagli pad žena, kada se muškarci dosjete da trebaju da rade kampanju protiv žena. Jer muškarci rade kampanje na način da su najprije puno vidljiviji u medijima, da rade protiv svojih kandidatkinja, dok to žene ne rade; ne rade te prljave kampanje, barem iz mog iskustva kada sam ja radila sa ženama političarkama.

S druge strane, aktivistica **Klelija Balta** je velika zagovornica otvorenih listi zbog poznatog i očiglednog manipulisanja zatvorenim listama unutar političkih stranaka. Otvorene liste, kako kaže, daju manju moć političkim liderima. Balta iznosi i određene detalje kojima potkrepljuje svoje tvrdnje o manipulacijama koje se tiču zatvorenih listi u političkom sistemu BiH: *Zatvorene liste nisu funkcionisale jer su, između ostalog, masu puta žene dobile papir da potpišu da ne žele da idu u parlament ili negdje drugo. Iako zagovarateljica otvorenih listi, Klelija Balta priznaje da je napravljen veliki propust u implementiranju ove ideje:*

Kad su otvorene liste, ono što smo mi žene, aktivistice, OSCE i svi ostali propustili da uradimo jeste da se u tom periodu osnaže političarke, da se zahtijeva da i u medijima mora biti minimalno 30% žena, i da to isto tako bude i u CIK-u. Da ih se što više osnaži i da im se da prostor. To nismo uradili, a onda je prošao vlak, fokus je stavljen na nešto drugo.

Klelija Balta je dugogodišnja aktivistica i stručnjakinja u oblasti ženskih ljudskih prava. Iskustvo je stekla u različitim organizacijama. Od svega što je radila, najviše se ističe njen desetogodišnji angažman u UNDP-u kao gender savjetnice. Klelija Balta je i pionirka feminističkog angažmana u Tuzli gdje je u toku rata, tačnije 1994. godine, učestvovala u osnivanju jedne od prvih nevladinih organizacija u BiH, *Vive Žene*. Cilj osnivanja ove organizacije je bio pružanje brze, efikasne i kontinuirane psihosocijalne pomoći ženama i djeci koje su u to vrijeme doživljavale teška traumatska iskustva i različite oblike torture (psihičke, fizičke i seksualne). Pored aktivističkog angažmana, Klelija Balta ima iskustvo i u političkom angažmanu, s obzirom da je dugi niz godina bila članica Liberalne stranke (LS). Na prvim višestranačkim izborima 1990. godine izabrana je u Općinsko vijeće Tuzle. Početkom rata, K. Balta počinje da radi kao oficirka za vezu komandanta aerodroma Dubrave u Tuzli. Iz Liberalne stranke je izašla 1998. godine, kada je LS odlučila da uđe u koaliciju sa SDA:

Takav politički prostor mi nije davao nikakve mogućnosti za djelovanje. Stvari su se dogovarale mimo redovnih sastanaka i skupštinskih zasjedanja – samo osvane nekakva odluka sa privatnih sastanaka, nogometnih utakmica i sličnih muških druženja.

Po izlasku iz LS-a 1998. godine, Klelija Balta uzima učešće u uspostavljanju Ženske ekonomske mreže čiji je jedan od ciljeva bio da premijeri oba entiteta potpišu saglasnost za uspostavljanje gender institucionalnih mehanizama, budućih gender centara FBiH i RS, o čemu će više govora biti u nastavku ovog poglavlja.

3.5 USVAJANJE IZBORNOG ZAKONA BIH 2001. I IZBORI 2002. GODINE

Izborni zakon BiH stupio je na snagu 28. septembra 2001. godine, nakon što je Parlamentarna skupština BiH na sjednici Predstavničkog doma, održanoj 21. avgusta, i na sjednici Doma naroda, održanoj 23. avgusta, usvojila Izborni zakon BiH, a Privremena izborna komisija prestala sa radom (Centralna izborna komisija BiH, 2011). Izborni zakon BiH uslovio je uspostavljanje stalne Izborne komisije BiH, nadležne za njegovo provođenje, i za organizaciju i provođenje svih narednih izbora u BiH.

Među prvim članovima Komisije bila je i **Lidija Korać**, kao jedina žena. Lidija Korać je na drugoj sjednici Izborne komisije BiH, održanoj 27. novembra 2001, izabrana na mjesto predsjednice (Centralna izborna komisija BiH, 2011). Izmjenama i dopunama Izbornog zakona BiH koje su se desile 2006. godine, došlo je do prenosa ovlaštenja za provođenje izbora sa OSCE-a na Centralnu izbornu komisiju BiH, koja postaje državna institucija nadležna za organizaciju i provedbu izbora u BiH.

Opći izbori 2002. godine bili su prvi izbori nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u potpunosti organizovani pod domaćim nadležnostima. Uključivali su i kvote i otvorene liste. U kantonalnim skupštinama, Federalnom parlamentu i Predstavničkom domu PSBiH, broj žena je povećan, dok je u Narodnoj skupštini RS-a taj broj smanjen. Ukupno 63 žene (21,9%) izabrane su u kantonalne skupštine, 21 žena (21%) izabrana je u Predstavnički dom PFBiH, a 6 žena (14,3%) izabrano je u Predstavnički dom PSBiH (Borić, 2004: 4).

Iako je sistem kvota omogućio veće učešće žena u političkom životu, kako na listama tako i na izabranim pozicijama, put do ravnopravne zastupljenosti i ravnopravnog odlučivanja i donošenja političkih odluka bio je težak te i dalje predstavlja jednu od borbi u političkoj areni. Žene su i dalje isključene sa odlučujućih pozicija u svojim strankama, te se ova slika prenosi na sve nivoe vlasti i kao rezultat donosi nesrazmjeran odnos žena i muškaraca u političkom životu u BiH. Muškarci dominiraju na skoro svim visoko rangiranim pozicijama u izvršnoj i sudskoj vlasti ali i u diplomatskim imenovanjima (Borić, 2004: 5).

Ni nakon izbora 2002. godine žena nema u Predsjedništvu BiH niti na pozicijama entitetskih predsjednika_ca i premijera_ki.

3.6 GENDER CENTRI – USPOSTAVLJANJE INSTITUCIONALNIH MECHANIZAMA

Veliki korak ka sistematskom uspostavljanju ravnopravnosti spolova jeste uspostavljanje i jačanje institucionalnih mehanizama koji će osigurati ravnopravnost na različitim nivoima vlasti. Danas, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, djeluje Agencija za ravnopravnost spolova BiH (ARS BiH), kojoj je prethodilo osnivanje Gender centra Federacije BiH (GC FBiH) i Gender centra Republike Srpske (GC RS). Također su osnovane parlamentarne komisije za ravnopravnost spolova na državnom, entitetskom, kantonalnom ali i lokalnom nivou.

Samra Filipović-Hadžiabdić, pravnica, već skoro 12 godina je direktorica Agencije za ravnopravnost spolova BiH. Svoju karijeru je započela kao pravna savjetnica u odjelu za ljudska prava u Misiji OSCE-a u BiH. U periodu 1998–2000. obavljala je funkciju savjetnice u Kabinetu predsjednika FBiH, implementirajući projekat "Unapređenje statusa žena u Bosni i Hercegovini". Zasluzna je za uspostavljanje Gender centra Federacije BiH i pokretanje prvih aktivnosti *gender mainstreaminga* u svim oblastima privatnog i javnog života. Od 2000. do 2004. godine, obnaša funkciju direktorice Gender centra Vlade FBiH, a direktorica je Agencije za ravnopravnost spolova BiH od 2004. godine.

Samra Filipović-Hadžiabdić se prisjeća tog perioda:

Ja sam u Kabinetu, pored nekih ostalih poslova savjetnice vodila jedan projekat, koji je njemu [Ejupu Ganiću] kao Predsjedniku Federacije bio značajan. To mi se dopalo, to mi je bilo atraktivno. Radilo se o poboljšanju položaja žena u BiH, jer je profesor Ganić želio da okupi sve žene, bez obzira na nacionalnost i političku pripadnost, da se one zajedno nađu na temama koje su bliske ženama, i da zajedno rade. Kao ovaj Klub parlamentarki [Federacije BiH], otprilike je to tad tako funkcionisalo. I na moje veliko zadovoljstvo, ja sam to, pa čini mi se uspješno, uspjela da vodim i da imamo grupu žena, baš iz različitih političkih partija, i jednostavno sam osjetila i kod njih želju da ta inicijativa uspije.

Samra Filipović-Hadžiabdić dalje govori o projektu za koji je bila zaduzena a koji se oslanjao na Pekinšku deklaraciju. Imao je za cilj da omogući ženama provođenje akcija koje bi se mogle finansirati preko donatorskih sredstava u okviru Kabineta. Organizovali su posjete različitim gradovima u BiH na kojima su žene organizovale tematske konferencije, kako bi na kraju izašle sa zaključcima i platformama te kako bi u parlamentima provodile svoje aktivnosti. Samra Filipović-Hadžiabdić objašnjava hronologiju događaja i navodi kako je tadašnji predsjednik Federacije, Ejup Ganić, bio u posjeti Finskoj, gdje mu je predsjednica Finske obećala da će podržati projekat.

Nakon nekog vremena, u posjetu je došla ekspertica iz Finske koja je započela rad sa Samrom Filipović-Hadžiabdić. To je bilo tokom 1998. i 1999. godine. Prema njenim riječima, pilot projekat je trebao da obuhvati i RS i FBiH, a tri pilot općine su trebale biti Livno, Prijedor i Travnik:

(...) Tad je prvi put ušao gender koncept i gender mainstreaming. Napravili smo da imamo nominovane osobe po ministarstvima, nije ni Finska tad mainstreaming imala. Mi smo prvo napravili, pa su iza oni. I tražili smo da to bude iz svakog ministarstva muškarac i žena, i tako isto i po opštinama. Onda smo išli sa obukama gender senzitivizacije, šta je to gender koncept, šta su to uloge, šta su to reproduktivna prava, neka najosnovnija obuka o genderu.

Samra Filipović-Hadžiabdić je zaslužna za uspostavljanje Gender centra FBiH i pokretanje prvih institucionalnih aktivnosti *gender mainstreaminga* u svim oblastima privatnog i javnog života. Ona se osvrće i na termin *gender* te zašto je ostao u upotrebi na engleskom jeziku. Tokom aktivnosti koje su bile vezane za projekat *Gender Equity and Equality* (Rodna ravnopravnost i jednakost, GEEP) u BiH, provodile su se vježbe na kojima se termin *gender* koristio, ali bez svog adekvatnog prevoda.

Na GEEP i njegov uspjeh u vidu osnivanja gender centara u FBiH i RS osvrće se **Klelija Balta**. Prisjeća se početaka ovog projekta koji je u početku vodila Lejla Somun Krupalija, u ime NVO Inicijativa za bolju i humanu inkluziju, a kasnije su ga preuzela Gender centri.

Klelija Balta smatra da je Samra Filipović-Hadžiabdić najviše zaslužna za revoluciju u uspostavljanju gender institucionalnih mehanizama u BiH:

Samra je osoba koja ima nevjerovatnu, Bogom danu, prirodnu moć strateškog gledanja stvari. Izvršne stvari je predložila. Ima tu snagu, ona je lavica.

I Samra Filipović-Hadžiabdić se osvrće na aktivnosti koje su bile vezane za GEEP i podršku koju je imala od Ejupa Ganića, predsjednika FBiH. Uskoro je uspostavljeno neformalno tijelo u Federalnom ministarstvu za socijalnu politiku, a Samri je ponudeno da vodi to tijelo. Ona se prisjeća:

On [Ejup Ganić] je meni ponudio da ja vodim to tijelo. Međutim, ja sam vodila GEEP projekat koji je praktično korespondirao sa tim tijelom, a znala sam da više mogu pomoći u međunarodnim odnosima, u međunarodnoj korespondenciji. Ja sam predložila da ja ne budem koordinatorica tijela, nego da budem koordinatorica za međunarodne odnose, jer sam vidjela da tu mogu doprinijeti. U tom tijelu su bile osobe koje nisu znale engleski, nije im to bio primaran posao, jednostavno su čekali da neko drugi to uradi. Davala sam nekoliko prijedloga, prevodila, istraživala. Radili smo analizu ko je šta uradio pa da vidimo šta je to, jer u tom momentu nikom nije bilo

jasno šta je tačno, šta hoćemo, šta trebamo, i kako taj "gender" inkorporirati u te institucionalne mehanizme i u instituciju.

U posljednjoj fazi projekta, kako navodi Samra Filipović-Hadžiabdić, kristalizirala se ideja o formiranju Gender centra Federacije, te je to predložila predsjedniku Federacije: *On mi je zamjerio što nisam htjela to tijelo da vodim [za socijalnu politiku]. Nije zamjerio, ali je prokomentarisao.*

Nakon završetka projekta GEEP, Samra Filipović-Hadžiabdić kaže kako se fokusirala na institucionalno utemeljenje budućeg Gender centra:

Nakon niza konsultacija, tad moram reći da mi je jako pomogao ministar bez portfelja, Nedeljko Despotović, određenim savjetima, kao i savjetima kojim ljudima da se obratim za savjet. On mi je strateški pomogao jer sam diskutovala i sa svojim kolegama iz drugih kabineta gdje je najbolje da se postavi Gender centar. Bila je ideja da se napravi zavod, što je super ideja. Međutim, prvo se ukidaju zavodi kad se nešto gasi, skida s budžeta. Nadalje, zavodi su predaleko od Vlade, pa nemaš uticaja.

Dalje navodi kako joj je tadašnja sutkinja Ustavnog suda, **Valerija Galić**, pomogla oko registrovanja Gender centra kao stručne službe Vlade te se prisjeća:

Nije to bilo lagano, ali se napravila uredba, pa je uredba o osnivanju izglasana, pa je onda došlo imenovanje. U međuvremenu sam ja završavala GEEP, projekat koji je dobio savršenu reviziju, bez primjedbi. Reviziju je radila KGM, čuvena revizorska kompanija, što 2000. godine i nije bila praksa. Ministarstvo vanjskih poslova Finske je bilo oduševljeno revizijom, te su obećali da će podržati osnivanje Gender centra.

Samra Filipović-Hadžiabdić govori da je nakon smjene vlasti, odnosno dolaskom Alijanse (koalicija stranaka Demokratska alijansa za promjene) 2000. godine na vlast, došlo i do sistematizacije radnih mjesta a kasnije i do odluke da se ukine Gender centar, jer je Ministarstvo pravde dalo mišljenje da postoji Komisija za ravnopravnost spolova u Federalnom parlamentu, te da ne postoji potreba za vladinim Gender centrom.

Morala sam dragom ministru objasniti da je komisija u zakonodavnoj vlasti, a da je Gender centar u izvršnoj, te da nas potpisivanje Pekinške deklaracije obavezuje na uspostavljanje gender mehanizama na svim nivoima vlasti. Morao je shvatiti da komisija i Gender centar nisu dvije iste stvari, i morala sam reći da me čudi da pravnik može da mijša izvršnu i zakonodavnu vlast.

Samra Filipović-Hadžiabdić dalje govori o formiranju Gender centra RS-a:

U međuvremenu, pošto smo dobili super evaluaciju, Finska je odlučila da podrži osnivanje Gender centra. Istovremeno, dok smo mi to radili u Federaciji, zahtjev Finske je bio da se u ovaj proces uključi i RS. Mi smo imale jedan zajednički upravni odbor, te sve što se radilo u Federaciji, radilo se i u RS-u. "Ganjala" sam sredstva iz Finske, te su Finci stvarno odlučili da podrže osnivanje gender centara.

Nakon uspostavljanja Gender centra Federacije uslijedila je podrška osnivanju Gender centra RS-a:

Kroz GEEP projekat, imale smo upravni odbor, te su direktorice GC FBiH i GC RS zajedno radile. Zajedno smo razvijale programe, zajedno se dogovarale. Jedan GC napravi program za pedagoge i direktore osnovnih škola, a drugi napravi za predmet demokratije i ljudskih prava, i onda to razmijenimo, te se dogovaramo oko iskustava.

4. 2003–2015: ERA MEHANIZAMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST

Edita Miftari

Ovo poglavlje obrađuje žensku politiku i angažmane najaktivnijih političarki u BiH od usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova 2003. godine do trenutka pisanja ovog poglavlja 2015. godine. Usvajanje ovog Zakona se u historiji bh. ženske politike postavlja kao prekretnica u ženskoj političkoj participaciji, a najviše zato što je rodna kvota od 40% koju uvodi dovela i do harmonizacije drugih ključnih zakonskih odredbi, kao što su odredbe Izbornog zakona BiH, o čemu će također biti riječi u poglavlju koje slijedi. Jedan od vrlo važnih momenata u ženskom političkom udruživanju, pored udruživanja unutar političkih partija u različite forume, asocijacije i aktive, predstavlja i formiranje prvog nadstranačkog kluba u Parlamentu Federacije BiH 2013. godine. Stoga će ovo poglavlje obraditi izazove i prepreke sa kojima su se susretale federalne parlamentarke u implementiranju ove inicijative. Ovo poglavlje će obraditi i segment izvršne vlasti u BiH, s obzirom da posljednjih godina žene obnašaju sve više izvršnih funkcija na svim nivoima u BiH, ali će također biti riječi i o unutarstranačkim strukturama nekih političkih partija, odnosno o položaju žena na pozicijama odlučivanja unutar njihovih političkih opcija. Za kraj, ovo poglavlje će kratko predstaviti i nove nade na političkoj sceni u BiH koje predstavljaju budućnost bh. ženske politike.

4.1 USVAJANJE ZAKONA O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA 2003. GODINE

Zakon o ravnopravnosti spolova usvojen je 2003. godine i do danas predstavlja najvažniji instrument za postizanje ravnopravnosti spolova i uvođenje principa ravnopravnosti spolova u javne politike i propise. Zakon prati odredbe CEDAW konvencije, a izmjenama i dopunama Zakona redefinisane su odredbe, pojmovi i definicije, koje su usklađene sa međunarodnim standardima i direktivama iz ove oblasti, radi jednostavnije primjene u praksi.

Ovaj Zakon uređuje pitanje ravnopravnosti spolova u javnoj i privatnoj sferi života u BiH, promovise i štiti principe ravnopravnosti spolova, te garantuje jednake mogućnosti svim građanima kama BiH. Zakon također obavezuje sva državna tijela na svim nivoima vlasti, kao i tijela lokalne samouprave, uključujući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, političke stranke, pravna lica s javnim ovlaštenjima, pravna lica koja su u vlasništvu ili pod kontrolom države, entiteta, kantona, grada ili općine ili nad čijim radom javni organ vrši kontrolu, da osiguraju i promovisu ravnopravnu zastupljenost spolova u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju (čl. 20).

Direktorica Agencije za ravnopravnost spolova BiH, a u to vrijeme direktorica Gender centra Federacije BiH, **Samra Filipović-Hadžiabdić** prisjeća se izrade i usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova:

Moram reći da je on poprilično dobro i lagano prošao. U procesu drafiranja, svi smo na neki način učili šta je to prenošenje međunarodnih standarda, nekad smo se slagali, nekad nismo. Naravno da je bilo odbojnosti jer je to bilo nešto potpuno novo, a potpuno mijenja određene stereotipe. Međutim, ne bih rekla da je bilo velikih teškoća. Ipak je on prošao poprilično bezbolno.

Pored toga, Samra Filipović-Hadžiabdić navodi da se mora praviti distinkcija između političke korektnosti i stvarnog ubjedenja kod političara jer većina njih nema stvarno ubjedenje, a daju politički korektno izjave. Možemo se ne slagati, ali zakon je zakon. I zašto ZoRS nema istu težinu kao neki drugi zakon? U njihovim glavama nema.

Radi praćenja primjene ovog Zakona, u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH već naredne godine formira se Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine kao krovna institucija za usaglašavanje inicijativa za ravnopravnost spolova u svim sferama društva. Samra Filipović-Hadžiabdić se prisjeća i tog perioda, ali i inicijalnih prepreka sa kojima se Agencija susretala nakon svog osnivanja:

Bio je to novi izazov. Dakle, formirala se jedna nova institucija, tek je počela da živi, radi i analizira zakone. Nisu nam slali zakone iz vlade i nacрте iz nadležnih ministarstava, što su bili obavezni. Onda sam uspostavila dobru komunikaciju sa parlamentarnom komisijom za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, i molila ih, čim dobiju zakone, da ih daju nama na analizu kako bismo napravili amandmane. Nisu svi usvojeni, ali čuje se priča, vrti se, to je jako bitno. Ne može se sve odmah ni usvojiti.

Usvajanje Zakona o ravnopravnosti spolova i osnivanje Agencije za ravnopravnost spolova BiH u momentu dešavanja odigralo je veoma značajnu ulogu u demonstriranju spremnosti države BiH da se uhvati u koštac sa zahtjevima i preporukama Milenijskog samita Ujedinjenih nacija i osam ustanovljenih milenijskih ciljeva razvoja, od kojih je jedan promovisanje ravnopravnosti spolova i osnaživanje žena. Ubrzo po završetku ovog Samita, u oktobru 2000. godine usvojena je Rezolucija Vijeća sigurnosti 1325 "Žene, mir i sigurnost". Ovo je prva rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a kojom se posvetila puna pažnja uticaju rata na žene i djevojčice, doprinosu žena u rješavanju konflikata. Njome se zahtijeva povećanje učešća žena u procesima donošenja odluka, sprečavanju konflikata, postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama, te se ukazuje i na posebne potrebe žena i djevojčica u toku ratnih sukoba, kao i na sprečavanje i kažnjavanje seksualnog i svakog drugog nasilja nad ženama, što je posebno istaknuto donošenjem Rezolucije 1820 "Seksualno nasilje u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama" (2008), Rezolucije 1888 "Zaštita žena i djevojčica od seksualnog nasilja u oružanim sukobima" (2009) i Rezolucije 1889 "Zaštita žena i djevojčica u postkonfliktnim situacijama (2009)". Ovi akti su popraćeni usvajanjem još tri rezolucije, a to su: Rezolucija 1960 (2010), Rezolucija 2106 (2013) i Rezolucija 2122 (2013).

Prvi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u BiH, za period od 2010. do 2013. godine usvojen je u julu 2010. godine Odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, te predstavlja prvi akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u jugoistočnoj Evropi. Poslužio je kao primjer drugim državama regije prilikom izrade njihovih nacionalnih akcionih planova. Odlukom Vijeća ministara BiH na 154. sjednici održanoj u junu 2011. godine formiran je Koordinacioni odbor za praćenje provedbe Akcionog plana, koji se sastojao od predstavnika_ca svih institucija sektora sigurnosti u BiH, koji_e su učestvovali_e i u izradi Akcionog plana, i Udruženja *Udružene žene*, koje je predstavljalo nevladin sektor u BiH. U septembru 2011. godine Vijeće ministara BiH usvojilo je prvi godišnji Izvještaj o provedbi Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 "Žene, mir i sigurnost" u BiH, a Predstavnički dom PSBiH je to uradio u novembru 2011. godine. Drugi godišnji Izvještaj usvojilo je Vijeće ministara početkom decembra 2012. godine. U trećoj godini, pred kraj implementacije Akcionog plana, provedena je nezavisna procjena provedbe Plana u periodu od 2010. do 2013. godine. Preporuke ove procjene poslužile su kao osnov za kreiranje novog Akcionog plana

za period od 2014. do 2017. godine. Ovaj Akcioni plan izrađen je u saradnji Agencije za ravnopravnost spolova i institucija predstavljenih u Koordinacionom odboru za praćenje Akcionog plana, te uz konsultacije sa nevladinim organizacijama. Stručnu i tehničku podršku izradi Plana pružili su Institut za inkluzivnu sigurnost, u okviru programa "Resolution to Act" i UN Women u Bosni i Hercegovini (Agencija za ravnopravnost spolova, n.d.).

Projekat monitoringa za 2007. godinu koji, zajedno sa partnerima, i u bliskoj saradnji sa UNIFEM-om, provodi organizacija *Žene ženama*, bavi se ocjenom provedbe Rezolucije 1325 u BiH kako bi se osiguralo uspješno zagovaranje za ovu Rezoluciju na nivou države. Organizacija *Žene ženama* je u početnom procesu osmišljavanja strategije monitoringa u 2005. godini radila sa devet ženskih organizacija, Agencijom za ravnopravnost spolova BiH i gender centrima FBiH i RS (*Žene ženama*, 2007: 7). Ovaj Izvještaj nadovezuje se na preliminarna istraživanja organizacije *Žene ženama* u oblasti provedbe Rezolucije UNSCR 1325, izvršena u periodu 2005–2006. godine, kao i na dodatne intervju i istraživanja u 2007. godini.

4.2 40% ŽENA NA KANDIDATSKIM LISTAMA

Nakon što je 1998. godine prvi put u BiH uvedena ženska kvota, što je tada značilo da svaka politička partija mora na izborne liste staviti najmanje tri žene i to među prvih desetero kandidata, i nakon što je 2001. godine usvojen Izborni zakon BiH kojim je osnovana i Centralna izborna komisija BiH, zakonodavna i izvršna vlast u BiH nije učinila mnogo kada je u pitanju konkretno uključivanje žena u političke procese u BiH. Čak ni nakon usvajanja Zakona o ravnopravnosti spolova 2003. godine, kojim se utvrđuje da ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen najmanje u procentu 40% u svim državnim tijelima, BiH nije napravila korake ka harmoniziranju Izbornog zakona BiH sa pomenutom odredbom Zakona o ravnopravnosti spolova. Trebalo je deset punih godina da inicijativa za harmonizaciju dođe na dnevni red u Parlamentarnoj skupštini BiH.

Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine predložila je zastupnica **Ismeta Dervoz** 2012. godine. Usvojen je u Predstavničkom domu 22. 11. 2012. godine na 36. sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, a u Domu naroda 26. 2. 2013. godine na 27. sjednici Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH. Zakon se odnosio na odredbe koje regulišu rad tijela za provođenje izbora, kao i odredbe koje regulišu certifikaciju i predlaganje kandidata_kinja za izbore, dok su se izmjene odnosile na nužnost postojanja 40% predstavnika_ca manje zastupljenog spola na listama. Tako je poseban napredak učinjen u pogledu položaja žena na kandidatskim listama, gdje je omjer od 30% povećan na 40%, tako da sada glasi "[r]avnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen s najmanje 40% od ukupnog broja kandidata na listi" (član 3. Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine).

U vrijeme kada je predložila ovaj Zakon, Ismeta Dervoz je bila na polovini svog prvog i jedinog mandata u Predstavničkom domu PSBiH. Nakon dugogodišnje karijere slobodne umjetnice, muzičke urednice, urednice i producentice programa na RTV BiH a potom i na RTV FBiH, Ismeta Dervoz se ispred SBB-a kandiduje za Predstavnički dom PSBiH na Općim izborima 2010. godine. Kao druga na listi SBB-a za državni Parlament, osvaja direktni mandat sa 11.300 glasova. Prisjećajući se mjeseci prije konačne izborne utrke 2010. godine, Ismeta Dervoz kaže:

Krajem avgusta, kada su se već finalizirale pripreme za liste, meni je ponuđeno da prihvatim drugu poziciju na listi za državni Parlament, u smislu da malo pojačam nastup političke opcije u toj izbornoj kampanji. Kroz razgovore i neke informacije koje sam imala od nekih drugih ljudi, to je po meni upravo trebalo biti na razini sudjelovanja, jer se do tada još nije desilo da je neko sa druge pozicije bio direktno izabran u Parlament. Međutim, upravo se dogodilo to. Ja sam postala prva osoba koja je sa te pozicije, rezervirane za žene, jer žena je uvijek broj dva, direktno birana u Parlamentarnu skupštinu.

Za vrijeme svog jedinog četverogodišnjeg zastupničkog mandata u Predstavničkom domu PSBiH, **Ismeta Dervoz** je bila prva zamjenica predsjedavajućeg Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, te članica Zajedničke komisije (oba doma) za evropske integracije. Pored toga, bila je članica Delegacije Parlamentarne skupštine BiH u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope (PS VE), te Delegacije PSBiH u Interparlamentarnoj uniji (IPU). Dok je bila članica Stalne delegacije PSBiH u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope, izabrana je u Strazburu na poziciju prve potpredsjednice Komiteta za ravnopravnost i nediskriminaciju PS VE. To je ujedno bilo i prvo imenovanje neke od članica ili članova Stalne delegacije PSBiH u biro nekog od komiteta PS VE. Nagrađena je nagradom Internacionalne lige humanista za djelovanje od 1992. do 1996. godine. Pored svega pomenutog, Ismeta Dervoz će ostati zapamćena i kao osoba koja je 1992. godine pokrenula projekat učestvovanja RTV BiH na takmičenju za pjesmu Evrovizije.

Zakonski prijedlozi koje je Ismeta Dervoz pokretala u bh. Parlamentu uglavnom su dobivali podršku parlamentarnih kolega i kolegica. Neki prijedlozi, poput Zakona o reviziji institucija BiH, nisu dobili podršku u oba doma. Ipak, **Ismeta Dervoz** se rado prisjeća svojih postignuća u državnom Parlamentu:

Izmjena Izbornog zakona i njegova harmonizacija sa ZoRS-om je prošla, jedan meni vrlo dragi projekat o rodno osjetljivom jeziku je usvojen i sada se primjenjuje u PSBiH konačno poslije toliko godina. Istanbulska konvencija, koju sam ja zagovarala i koju sam generalno promovirala u regionu je ratificirana i mi smo jedna od prvih zemalja koje su to uradile.

Tako je Parlamentarna skupština BiH 2014. godine objavila priručnik "Upotreba rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini BiH" koji je urađen na inicijativu i u saradnji sa zastupnicom Ismetom Dervoz, ujedno i prvom zamjenicom predsjedavajućeg Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Predstavničkog doma PSBiH. U uvodnom dijelu ovog priručnika, Ismeta Dervoz između ostalog kaže: *Mi smo napravili prvi korak. Pridružite nam se. U institucijama u kojima radite, u komunikaciji na svim poljima, koristite rodno osjetljivi jezik. Nije prihvatljivo da se rad i prisustvo žena 'podrazumijevaju'.*

U istom izbornom ciklusu, BiH je 7. novembra 2013. godine postala šesta zemlja članica Vijeća Evrope koja je ratificirala Istanbulsku konvenciju, odnosno Konvenciju Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Ovim se BiH obavezala na poduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja te kažnjavanje počinitelja nasilja.

Pored brojnih postignuća na nacionalnom i međunarodnom planu, **Ismeta Dervoz** je odlučila da se neće kandidovati na Općim izborima 2014. godine. Prvenstveni razlog je taj što se razočarala određenim kolegama u Parlamentu koji ulažu maksimalne napore da zaustave, uspore ili ospore inicijative predložene za dobrobit svih, ali i zbog stanja koje je vladalo u njevoj političkoj partiji, SBB-u:

Poslije svih rezultata koje sam ja imala unutar svog mandata i kroz evidentnu podršku i prepoznavanje od glasačkog tijela, ako se meni opet za 2014. godinu nudi druga pozicija na listi, onda je potpuno jasno... Bez obzira što je vrlo neskromno, moram reći da sam bila potpuno uvjerena da bih pobijedila nosioca liste još jedanput, ali bi to proizvelo potpuno negativnu atmosferu u političkoj opciji. To sam rekla svom lideru i članovima partije. Ako treba da okrenem polovinu političke opcije protiv sebe zato što će oni podržavati muškog kandidata odabranog da bude nosilac liste, i raditi ne za mene kao kandidatkinju nego protiv mene kao kandidatkinje, a može biti izabran samo jedan kandidat i to je potpuno jasno, za mene bi to bilo nedostojanstveno, kao i za nas kao političku opciju.

Iako je njena politička karijera trajala vrlo kratko, Ismeta Dervoz je ostavila veliki trag na polju ženske politike koju je predstavljala u svakom svom angažmanu, ali i za žene u politici koje trenutno jesu ili planiraju da se kandiduju za parlamentarne klupe širom BiH. Tako je, najvećim dijelom zahvaljujući povećanju rodne kvote u Izbornom zakonu BiH na 40%, za Predstavnički dom PSBiH 2014. godine kandidirano 40,96% žena u odnosu na ukupan broj kandidata_kinja, za Parlament Federacije je kandidirano 43,60% žena, a za Narodnu Skupštinu RS je kandidirano 41,45% žena u odnosu na ukupan broj kandidata_kinja (Miftari, 2015). Rezultati Općih izbora 2014. godine pokazali su da je izabrano više žena nego prethodnih godina, i to 19,90% žena na svim nivoima vlasti (Miftari, 2015). Nažalost, rekordni udio izabranih žena od 20,15% iz 2002. godine još uvijek nije dostignut, a 40% se i dalje čini nedostižnim. Za utjehu je podatak da se ipak može govoriti o uzlaznom trendu, s obzirom da je 2006. godine taj procenat iznosio 17,21%, a 2010. godine je od ukupnog broja izabranih bilo 17,37% žena (Miftari, 2015).

4.3 KLUB PARLAMENTARKI FEDERACIJE BIH

Samo nekoliko mjeseci nakon usvajanja Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine, u Parlamentu Federacije BiH dolazi do implementacije dugogodišnje značajne inicijative koja se tiče legitimnog udruživanja parlamentarki u višestranački parlamentarni klub koji bi funkcionisao kao stalno radno tijelo Parlamenta sa svim pravima i obavezama koje mu iz tog statusa sljeduju. Po uspostavljanju početkom februara 2013. godine, Klub parlamentarki najprije djeluje kao neformalna grupa pod inicijativom Međunarodnog republikanskog instituta (IRI) u BiH, a s ciljem zajedničkog djelovanja parlamentarki po pitanjima koja mogu zagovarati unutar svojih političkih stranaka i na nivou vlasti na kojem se nalaze. Klub parlamentarki je najprije djelovao kao neformalna grupa zato što je Poslovníkom o radu Parlamenta bilo regulisano da samo političke partije mogu formirati parlamentarne grupe. Međutim, Parlament FBiH je prihvatio inicijativu da Klub parlamentarki postane radno tijelo Predstavničkog doma, te je Klub službeno priznat 13. aprila 2013. godine. Klub parlamentarki FBiH je ujedno i prvi nadstranački klub u političkoj historiji Bosne i Hercegovine a oformljen je kako bi "prevladao političke razlike i radio na poboljšanju svakodnevnog života svih građana, a naročito žena" (Klub parlamentarki Federacije BiH, n.d.).

Tako su se dvadeset i dvije članice Parlamenta FBiH okupile kako bi oformile prvi klub parlamentarki i osigurale da se pitanja ravnopravnosti spolova usmjeravaju kroz rad Parlamenta. Članice Kluba u njegovom prvom sazivu su bile: **Marija Antić** (NSRzB), **Besima Borić** (SDP BiH), **Željka Bošnjak** (SDP BiH), **Aida Brčić** (SDP BiH), **Selma Jakupović** (SDP BiH), **Fatima Lendo** (SDP BiH), **Melika Mahmutbegović** (SDA BiH), **Ljiljana Sakić** (SDA BiH), **Belkisa Vehabović** (SDP BiH), **Tanja Vučić** (HDZ BiH), **Alma Zildžić** (SDP BiH), **Ljilja Zovko** (HDZ BiH), **Jasmina Zubić** (SDP BiH), a uz njih su bile i **Hafeza Sabljaković** (DNZ i HSP), **Mira Grgić** (SDP BiH), **Alma Čardžić** (NSRzB), **Jasminka Durić** (A SDA), **Aida Čikić** (SBB BiH), **Amela Mešić** (SDA BiH), **Katica Čerkez** (HDZ BiH), **Slavica Josipović** (HDZ 1990) i **Spomenka Mičić** (SBBiH), koje su ujedno činile i kolegij Kluba (Klub parlamentarki Federacije BiH, n.d.).

Za predsjednicu prvog saziva Kluba parlamentarki imenovana je **Hafeza Sabljaković** (iz reda ostalih), doktorica medicine i zastupnica DNZ-a iz Cazina. Ona je u Predstavnički dom Parlamenta Federacije BiH birana u kontinuitetu od 1998. do 2014. godine, kada nije izabrana. Hafeza Sabljaković se s ponosom osvrće na formiranje Kluba parlamentarki Federacije BiH:

Kako je ovaj mandat [2010–2014] bio dosta nefunkcionalan i Parlament je dosta slabo radio, imali smo uvijek neke krize, mi smo htjele kao zastupnice da pokažemo da možemo zajednički raditi. Svi su htjeli da dođe do formiranja tog Kluba, ali problem je bio taj što bi svaki dogovor bio neformalan ako niste institucionalno riješeni. Stoga smo odlučili da idemo sa zaključkom da ga prihvatiti

Parlament, i da prilikom izmjene Poslovnika Klub parlamentarki postane stalno radno tijelo, te da ima sve obaveze i prava koja proističu iz Poslovnika.

Ovaj Klub političarki koje pripadaju različitim političkim strankama napravio je značajan iskorak u organizacionom razvoju Parlamenta. Klub je do danas radio sa nevladinim organizacijama na nacrtu amandmana o povećanju sankcija protiv počinitelja nasilja u porodici i ostalih krivičnih djela počinjenih protiv žena i djevojčica, kao što je incest, silovanje maloljetnih osoba, akti koji se tiču porodijskog dodatka, promjena dobne granice za zakonsko shvatanje maloljetnika_ca i harmonizirajuće kompenzacije za porodijsko odsustvo majki i očeva širom zemlje (Fransioli, n.d: 11). U vezi sa saradnjom unutar samog Kluba, Hafeza Sabljaković kaže:

Jako je bilo lijepo raditi sa kolegicama jer nije bilo isticanja stranačkih dresova. Radile smo kao da pripadamo jednoj stranci – interes građana je bio u pitanju. Prijedlog svake kolegice je prihvaćen ravnopravno i prilikom izmjene zakona išle smo sa amandmanima. Uspjele smo da kroz program rada Zavoda za zapošljavanje izmijenimo jedan član gdje smo tražile da roditelji, odnosno samohrani otac ili majka, imaju prednost prilikom zapošljavanja, i to je bilo dosta prihvaćeno od strane kolega parlamentaraca. Mi smo uspjele i da obezbijedimo preko Ministarstva za socijalnu politiku 80 hiljada maraka za gradnju roditeljske kuće, za smještaj roditelja koji dolaze van Sarajeva a djeca su im oboljela od karcinoma. Bilo je i jako puno okruglih stolova i konferencija gdje smo na aktuelne zakone davale svoje primjedbe.

Hafeza Sabljaković ističe i određene tehničke probleme i prepreke sa kojima se Klub parlamentarki susretao u svom prvom sazivu, a tiču se nedostatka finansijskih sredstava za organiziranje događaja, edukacija i sastanaka. Ona ističe da su političarkama potrebne edukacije o poslu koji će obavljati, naročito zato što veliki broj izabраниh žena nema prethodnog političkog iskustva:

Moramo razumjeti da ona [novoizabrana zastupnica], u trenutku prvog ulaska bilo u vijeće ili na bilo koji nivo u zakonodavno tijelo, ne zna da se mora prvo krenuti od Poslovnika, pa sve iščitati ako želite biti kvalitetni i ako želite učestvovati u bilo kakvoj raspravi o bilo čemu. Jer uvijek će vas predsjedavajući podsjećati da nešto nije u skladu sa Poslovnikom i slično.

Klub parlamentarki nije ideja koja je nastala nekoliko godina prije njegovog uspostavljanja. **Besima Borić**, u to vrijeme zastupnica u Parlamentu Federacije, prisjeća se bezuspješnog pokušaja osnivanja sličnog kluba ubrzo po završetku rata u BiH, ali i alternativnih aktivnosti koje su organizovale upravo žene iz zastupničkih klupa:

Ideja da se formira Klub parlamentarki u Federalnom parlamentu je stara. Ona je iz 1998. odnosno 1999. godine, i tada smo na tome intenzivno radile. Nismo uspjele, ali smo kao parlamentarke tada napravile prve parlamentarne posjete rata Sloveniji i Crnoj Gori. To su bile posjete parlamentima i ženama u parlamentima tih država. Tako smo skupljale određena iskustva, i upravo tada smo pokrenule inicijativu da se naprave gender centri i počele smo već tada raditi na Zakonu o ravnopravnosti spolova.

Hafeza Sabljaković se prisjeća skorijeg neuspjelog pokušaja osnivanja Kluba parlamentarki, ali se radije osvrće na bolju pripremu i bolje zagovaranje nekoliko mjeseci kasnije, kao i na nesebičnu podršku parlamentarnih kolega:

Mi smo već probale jednom da osnujemo Klub parlamentarki i nije nam uspelo. Drugi put kada smo išle sa zaključkom, sve je bilo bolje pripremljeno i organizirano. Tada smo imale i podršku svih kolega, a čini mi se da je samo jedan kolega bio uzdržan. Bio nam je jako naklonjen tada i gospodin Fehim Škaljić. On je bio predsjedavajući i mislim da je on tada odigrao ključnu ulogu jer baš nam je velika potpora bio.

Besima Borić ističe da ništa od toga ne bi bilo moguće da inicijativu nije pokrenula Danuta Moon, supruga tadašnjeg ambasadora Sjedinjenih Američkih Država u BiH, te da inicijativa nije dobila podršku Međunarodnog republikanskog instituta (IRI). Prvi pokušaj je bio uzaludan jer nije dobio dovoljnu podršku. Nekoliko mjeseci kasnije, Besima Borić se prisjeća kako su aktivnosti u vezi sa osnivanjem Kluba parlamentarki intenzivirane, i to uglavnom zaslugom IRI-ja koji je uspio obezbijediti određena novčana sredstva:

Sve je to zapravo osmislio neko drugi. I tada je na sjednici Predstavničkog doma prihvaćeno jer su u međuvremenu Amerikanci, da li Moon, da li neko drugi, obavili razgovor sa predsjedavajućim Parlamenta, Fehimom Škaljićem. Očigledno je bilo da su ih, ne mogu reći prisilili, ali jesu rekli "halo, trebate to prihvatiti", i to je tako izglasano. Super, odjednom su svi bili za.

Bilo kako bilo, Klub parlamentarki je do kraja mandata 2010–2014, pored toga što je implementirao određen broj već ranije pomenutih aktivnosti, izazvao dosta pažnje u javnosti. Toga se prisjeća i Besima Borić:

Klub je sam po sebi izazvao interes kao oblik organiziranja, što mislim da je dobro, jer na takav način pokazujemo kao političarke iz svih političkih stranaka – 22 parlamentarke, to nije malo i nije zanemarivo – pokazujemo i javnosti i svima da postoje neka pitanja na kojima možemo zajedno da radimo, bez obzira što smo iz različitih političkih opcija, i opozicije i pozicije. To je nešto što mene inače okupira. Ja mislim da ovoj državi treba takvih poruka, da se vidi da možemo i kad smo različiti, i da uvijek možemo da nađemo neki

zajednički imenitelj, da nađemo neka pitanja na kojima možemo zajedno da radimo.

Hafeza Sabljaković se prisjeća izvrsne saradnje sa medijima, ali se prisjeća i negativnog iskustva u vezi sa izjavom načelnika Općine Novi Grad koja se direktno ticala novoosnovanog Kluba parlamentarki Federacije BiH:

Mediji su nas zaista podržavali, moramo biti iskrene. Kad god smo bilo šta organizirale, na poziv se odazvalo jako puno medija i jako su to lijepo prenijeli. Tako da nikada nismo nešto organizovale a da nije bilo i u javnosti prezentirano. (...) U početku je načelnik Semir Efendić izletio sa jednom vrlo nesmotrenom izjavom o ženama, da im se kroz te raznorazne gender komisije ispire mozak, nešto u tom smislu, već sam i zaboravila. Bitno je bilo kako je jedan načelnik mogao tako izletiti, a onda su se na njega obrušili i mediji i NVO pa se stvorila vrlo ružna situacija. Mi nismo htjele reagirati, čak je jedna kolegica predložila da mu pošaljemo cvijeće, jer da on nije izletio sa takvom jednom suludom izjavom, mi ne bismo bile toliko prezentirane u javnosti.

Početkom 2015. godine a u sklopu obilježavanja "Sedmice ravnopravnosti spolova u BiH 2015. godine", Hafeza Sabljaković je proglašena dobitnicom Specijalne nagrade za poseban doprinos u ostvarivanju ravnopravnosti spolova u BiH za 2014. godinu. Doktoricu Hafezu Sabljaković je za ovu prestižnu nagradu nominovalo devet domaćih i međunarodnih institucija za ravnopravnost spolova i borbu protiv diskriminacije, a Odluka je donesena jednoglasno od strane preko pedeset institucija, nevladinih i međunarodnih organizacija koje su učestvovala u nominacijama i izboru dobitnika_ca priznanja.

O budućnosti Kluba parlamentarki Federacije BiH, **Besima Borić** kaže sljedeće:

Bila sam prisutna kad su okupili nove federalne parlamentarke, IRI je bio tu, a mene su zamolili da prezentiram šta smo mi uradile u prošlom sazivu. Vidjela sam da su se konstituirale i da imaju predsjednicu iz SDA, Kenelu Zuko. Eh sad, šta su one odlučile raditi s obzirom na ovu situaciju u Federaciji, da li su uspjele, da li se sastaju, da li su odredile neke teme, zaista ne znam.

Kenela Zuko je doktorica pedagoških nauka. Radila je kao školska psihološkinja u tri osnovne škole u Kantonu Sarajevo, a bila je nastavnica hemije 13 godina. Održala je više predavanja na teme koje se tiču porodice, odgoja, obrazovanja, politike. Objavila je šest radova iz oblasti obrazovnog rada i pedagogije u domaćim glasilima. Kenela Zuko je također predsjednica Asocijacije FATMA, članica Mjesnog odbora SDA i članica Izvršnog odbora OO SDA Vogošća. Zastupnica je u Predstavničkom domu PFBiH i zamjenica predsjednice Komisije za ravnopravnost spolova PD PFBiH.

O Klubu parlamentarki Federacije BiH, druge političarke najčešće imaju riječi hvale i podrške. Jedna od njih je i **Ismeta Dervoz** koja se smatra pridruženom članicom:

Izuzetno podržavam ideju Kluba parlamentarki u Parlamentu Federacije i smatrala sam sebe pridruženom članicom. Federalni parlament je pokazao da može prevazići različitosti. Prije svega, oni su napravili jednu vrlo važnu stvar, mislim da je to bilo vrlo dobro vođeno i kanalisano.

Ona dodaje da je slična inicijativa pokrenuta i na državnom nivou, ali da je naišla na neslaganje kod kolegica iz Parlamenta BiH:

Mi smo to pokušali na nivou državnog Parlamenta, međutim, nije nam pošlo za rukom jer smo naišli na potpuno odbijanje koleginica iz drugog entiteta. Recimo, naše koleginice iz RS su rekle da njima ta vrsta udruživanja apsolutno nije potrebna, da su one potpuno ravnopravne, da imaju punu mogućnost da djeluju u bilo kojoj sferi u kojoj žele i tako dalje, iako sam ja insistirala upravo na razgovorima o specifičnim segmentima na koje bi takva vrsta kluba ili udruživanja mogla biti više senzibilizirana.

Svrha Kluba parlamentarki je najvećim dijelom mogućnost nadstranačkog djelovanja oko specifičnih tima i s tim se slaže i Ismeta Dervoz. Ona ide i korak dalje i doživljava tu ideju kao vrhunac parlamentarnog djelovanja uopće:

To je meni vrlo zanimljivo kako mi teško nalazimo mogućnosti da nadstranački djelujemo, što je jedna od božanstvenih parlamentarnih mogućnosti. Ima toliko stvari u kojima mi kao osobe možemo, i kroz stručno obrazovanje i nekakvu našu želju da u tome participiramo, doprinijeti nadstranački, uvezani zajedno. Imali smo nekoliko takvih primjera u Parlamentu i to je meni bilo sjajno – meni je to bio Parlament.

Međutim, u vrijeme pisanja ovog poglavlja, u Federaciji BiH i Parlamentu Federacije vlada politička kriza, pa stoga trenutni saziv Kluba parlamentarki nije funkcionalan već duži vremenski period nakon konstituisanja Parlamenta Federacije BiH poslije Općih izbora 2014. godine. Tome u prilog govori i činjenica da internet stranica Kluba parlamentarki još uvijek nije ažurirana, te i dalje upućuje na prethodni, prvi saziv Kluba i njegove aktivnosti. Iako je ideja iza ovog Kluba po svemu sudeći nadstranačko udruživanje, Klub parlamentarki Federacije BiH očigledno nije dovoljno jak da prevaziđe probleme sa kojima se susreće ovaj bh. entitet, kao i probleme koji su direktna posljedica prioritiziranja etničkog identiteta u Dejtonskom mirovnom sporazumu.

4.4 ŽENE U IZVRŠNOJ VLASTI U BIH

Iako rodna kvota u Izbornom zakonu BiH postoji najveći dio bh. političke historije, ona se odnosi isključivo na pozicioniranje i udio žena na kandidatskim listama. Na taj način se sudbina žena u politici, kao i ženske politike, stavlja u ruke tradicionalno i patrijarhalno orijentisanog biračkog tijela u BiH, što se i pokazalo istinitim nakon uvođenja otvorenih lista 2000. godine kada je zastupljenost žena u Predstavničkom domu PSBiH naglo pala sa 26% na 4,76%, dok se zastupljenost žena uspjela održati na nivou entiteta gdje je u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH udio izabranih žena porastao sa 15% na 17,4%, a u Narodnoj Skupštini RS pao sa 18,46% na 14,86%. U svakom slučaju, građani_k BiH daju određenu podršku ženama, barem kada su u pitanju zastupničke klupe na svim nivoima vlasti.

Evidentno veliki problem za učešće žena u političkom životu predstavlja izvršna vlast u BiH gdje su žene još uvijek podzastupljene ili uopće nisu zastupljene. Tako je najviši izvršni organ vlasti u BiH koji obavlja dužnost vlade, Vijeće ministara BiH, u svim svojim sazivima od 1997. do 2014. godine imao ukupno četiri ministrice (**Bisera Turković** na poziciji ministrice za evropske integracije u dva saziva, **Azra Hadžiahmetović** na poziciji ministrice vanjske trgovine i ekonomskih odnosa u tri saziva, **Mila Gadžić** na poziciji ministrice vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH u jednom sazivu, **Ljerka Marić** na poziciji ministrice finansija i trezora BiH u jednom sazivu) u svih 11 saziva i šest mandata, dok niti jedna žena nije predsjedavala ili dopredsjedavala Vijećem ministara BiH otkako ovaj izvršni organ vlasti postoji.

Osim toga što je od 2003. do 2007. godine obnašala funkciju ministrice finansija i trezora BiH, **Ljerka Marić** je radila i kao savjetnica ministra finansija i zamjenika premijera Vlade FBiH za ekonomska pitanja. Od 1996. godine je obavljala funkcije ministrice finansija u Srednjobosanskom kantonu, pomoćnice federalnog ministra finansija za oblast privrednih finansija, obračunski sistem i za reformu platnog prometa, računovodstvo i reviziju, savjetnice za ekonomska pitanja federalnog ministra finansija i zamjenika premijera Vlade FBiH. Od 2008. godine, članica je Nadzornog odbora Agencije za bankarstvo FBiH, a na funkciju direktorice Direkcije za ekonomsko planiranje imenovana je nakon isteka mandata ministrice finansija i trezora u Vijeću ministara BiH, i tu funkciju obnaša i danas.

Mila Gadžić, koja je obnašala funkciju ministrice vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, nije dočekala kraj mandata kao i njezina kolegica iz Vijeća ministara, s obzirom da je samo nekoliko mjeseci nakon imenovanja podnijela ostavku, a umjesto nje je za ministra imenovan Dragan Doko. Ona je danas prva dekanesa Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru i to od njegova osnivanja.

U vezi sa prihvatanjem žene za ministarskim stolom, **Azra Hadžiahmetović** se prisjetila samog početka svog mandata u Vijeću ministara BiH kada je jasno pokazala da prostora za predrasude nema:

Zakon je definisao da se bez barem jednog ministra iz tri konstitutivna naroda ne može donijeti neka odluka u Vijeću ministara. Sticajem okolnosti, drugi ministar iz istog korpusa, da tako kažem nacionalnog, etničkog, bio je odsutan, a ja sam glasala protiv jedne odluke. Mislim da sam tada u očima mojih kolega prvi put viđena, na svu sreću to je bilo početkom mandata, kao ravnopravan partner. Dakle, moja ruka isto vrijedi kao i njihova ruka, i moj glas je jednak kao i drugi. Više nisam bila žena u Vijeću ministara, nego sam bila njihova ravnopravna kolegica koja ima istu specifičnu težinu kao i oni. To hoću da posebno apostrofiram. To je ono što mislim da žene trebaju raditi svojim angažmanom, da rade na takav način a ne na neki način aludirajući na neku ugroženu poziciju, manje ravnopravnu poziciju, pa da se na taj način pokušava nametnuti, jer mislim da je to put koji je i duži i sa manje efekta.

U narednim godinama, Azra Hadžiahmetović je imala priliku i da glasa o sazivu Vijeća ministara BiH, s obzirom da je na Općim izborima 2002. i 2006. godine izabrana za poslanicu u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. S tim u vezi, ona se prisjeća nerazumijevanja stranačkih kolega u vezi sa njezinom odlukom da ne podrži jedan konkretan saziv Vijeća ministara BiH koji u svom sastavu nije imao niti jednu ženu:

Osjećala sam obavezu, a jednom je to čak naišlo i na nerazumijevanje u nekim krugovima u mojoj političkoj stranci, kada sam između ostalog ustala i za jedan saziv Vijeća ministara skrenula pažnju da nema nijedne žene ministrice. Ja jednostavno to nisam mogla da podržim, takav saziv. Osjećala sam potrebu da tu nešto kažem, u jednom ambijentu, da mi je nepojmljivo da nije bilo nijedne sposobne, a toliko žena, od niza političkih opcija koje su participirale tada u vlasti, da smo imali samo muški saziv Vijeća ministara.

U istom periodu, od 1997. do 2014. godine, deset žena je imenovano na pozicije zamjenica ministara (**Fatima Leho** u dva saziva, **Lidija Topić** u tri saziva, **Gordana Ković** u tri saziva, **Zora Marjanović** u tri saziva, **Marina Pendeš** u četiri saziva, **Ana Trišić-Babić** u tri saziva, **Denisa Sarajlić-Maglić** u jednom sazivu, **Radmila Mitrović** u jednom sazivu, **Ermina Salkičević** u jednom sazivu, i **Edita Đapo** u jednom sazivu). Trenutni saziv Vijeća ministara BiH ima dvije ministrice i niti jednu zamjenicu, što je prvi put da Vijeće ministara nema niti jednu zamjenicu ministra od 1999. godine.

Nakon što je četiri puta imenovana za zamjenicu ministra odbrane, i to 2004, 2007, 2008. i 2012. godine, **Marina Pendeš** je u martu 2015. godine imenovana za ministricu odbrane BiH, što je prvi put u historiji BiH da žena obnaša ovu funkciju. O svom dosadašnjem iskustvu na ovoj poziciji Marina Pendeš kaže:

Nisam nikada osjetila neodobranje [zbog činjenice da je žena na funkciji ministricе odbrane BiH] jer mislim da smo mi ravnopravni partneri. Naravno, ne moramo se uvijek složiti oko određenih pitanja, ali u svakom slučaju dijalog rješava stvari. Što se tiče žena na samoj poziciji, znate da je barem sedam žena u Evropi na poziciji ministricе obrane, možda ih ima čak i više, ali ja trenutno znam sedam. To znači da se mijenjaju određene stvari, a ti stereotipi da li je neko zanimanje žensko ili nije davno su prevaziđeni, po mom mišljenju.

Marina Pendeš je najveći dio svoje profesionalne i političke karijere provela u sigurnosnom sektoru. Sa diplomom Vojno-tehničkog fakulteta u Zagrebu i iskustvom oficirke HVO-a u ratu, ona se 1995. godine priključuje HDZ-u BiH. Vodila je Općinski odbor svoje stranke u Vitezu od 1996. do 2013. godine, u Predsjedništvo HDZ-a je izabrana 2011. godine na mandat od četiri godine, a za članicu Središnjeg odbora stranke je imenovana 2015. godine. Bila je vijećnica Općinskog vijeća Vitez od 1997. do 2002. godine, a na Općim izborima 2002. godine izabrana je u Skupštinu Srednjobosanskog kantona gdje ostaje do marta 2003. godine, kada je imenovana za kantonalnu ministricu prostornog uređenja, obnove i povratka. Naredne godine je imenovana za zamjenicu ministra odbrane BiH. Za svoju općinu Marina Pendeš ima samo riječi hvale kada je u pitanju političko učešće žena:

Mislim da je jako bitno naglasiti da dolazim iz općine koja je možda prepoznala, za razliku od većine drugih općina u BiH, ulogu žene i to još davno. Jer, među prvim načelnicima Općine je i moja koleginica iz moje stranke, gospođa Katica Čerkez. Ljudi su i u meni prepoznali osobu koja bi sutra mogla zastupati njihove interese.

Međutim, pored izbora u Općinsko vijeće Vitez i kantonalnu Skupštinu SBK, **Marina Pendeš** nije dobila priliku da zastupa interese građana u parlamentarnim klupama s obzirom da se bezuspješno kandidovala za Predstavnički dom PSBiH na Općim izborima 2006, 2010. i 2014. godine.

Iako dolazi iz "pučke stranke", Marina Pendeš je otvorena prema određenim feminističkim vrijednostima, što dokazuje i njen dodatni angažman kroz pohađanje različitih stručnih treninga i prisustvovanje konferencijama koje se tiču učešća žena u javnom i političkom životu, a naročito u sigurnosnom sektoru. Između ostalog, učestvovala je na seminarima pod nazivom "Žene to mogu" (1999, 2000, 2002), na svjetskoj i regionalnoj konferenciji Svjetske unije katoličkih ženskih organizacija (WUCWO) u Rimu (2001) i Londonu (2003), te na konferencijama koje se tiču roda i sigurnosti: "Razumijevanje prednosti uključivanja žena u sigurnost" (OSCE, Beč, 2010) i "Gender Perspectives Training in the Context of Mainstreaming UNSCR 1325 into NATO-led Operations and Missions" (Rim, 2011). O ravnopravnosti spolova u svojoj političkoj partiji, Marina Pendeš kaže: *HDZ sa ponosom vodi računa o ravnopravnosti spolova jer svi mi u HDZ-u smatramo da je uloga žene i muškarca podjednako bitna, počev od obitelji kao osnovne ćelije društva.*

Ona pri tome dodaje i krucijalnu ulogu porodice u ostvarenju ambicija, počevši od najranijeg školovanja:

U BiH se promijenila situacija u smislu potpore iz obitelji za školovanje i educiranje žena. Smatram da je jako bitno ukoliko imate potporu svoje obitelji ukoliko se školujete. Sigurno će se vremenom pokazati, ukoliko već od ranih godina kroz svoje školovanje ravnopravno sudjelujete sa muškarcima. Drugačiji je odnos, drugačije se kreirate ili bolje rečeno formirate kao osoba kada imate priliku razmijeniti i čuti drugačije mišljenje. Ja zbilja, u svom profesionalnom životu – i sad na poziciji ministrice obrane i prije na poziciji zamjenice ministra obrane – nikad nisam imala takav dojam da postoji neka razlika, da postoji neki otklon od strane mojih muških kolega.

Marina Pendeš je odlikovana od strane Republike Mađarske "Za nacionalnu obranu" Prvog reda 2009. godine i Grbom općine Vitez.

Druga ministrica koja je trenutno u Vijeću ministara BiH je **Semiha Borovac**, ministrica za ljudska prava i izbjeglice BiH. S dugom političkom i profesionalnom karijerom, Semiha Borovac je prošla kroz skoro sve nivoe vlasti u BiH prije nego što je došla do najvišeg izvršnog organa vlasti, Vijeća ministara BiH. Tako je od 2000. godine obavljala sljedeće funkcije: zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo (2000–2005), prva i jedina gradonačelnica Sarajeva (2005–2009), savjetnica premijera Federacije BiH (2010) i koordinatorica za reformu javne uprave BiH (2010–2015). Semiha Borovac je od 2000. do 2004. godine obavljala funkciju sekretarke Kantonalnog odbora SDA Sarajevo, a od 2005. godine je članica Glavnog odbora SDA. Po zanimanju je pravica sa položenim pravosudnim ispitom 2000. godine.

Situacija sa zastupljenošću žena u vladama na entitetskom nivou nije značajno bolja. Sazivi Vlade Federacije BiH u periodu od 1998. do 2015. godine brojali su ukupno šest ministrica. Nakon što saziv Vlade FBiH od 1998. do 2000. godine nije imao niti jednu ženu, u naredni saziv za period od 2001. do 2003. godine imenovane su dvije. To su bile ministrica poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, **Behija Hadžihajdarević**, i ministrica za pitanje boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata, **Suada Hadžović**. U saziv za period od 2003. do 2006. godine imenovana je **Borjana Krišto** na funkciju ministrice pravde, a krajem mandata joj se pridružila i stranačka kolegica, **Katica Čerkez**, koja je imenovana za ministricu okoliša i turizma. U periodu od 2007. do 2011. godine, jedina žena u Vladi Federacije BiH je bila **Meliha Alić** koja je u tom periodu obnašala funkciju ministrice obrazovanja i nauke. Saziv Vlade FBiH za period od 2010. do 2014. godine brojao je samo jednu ženu, **Branku Đurić**, ministricu okoliša i turizma. Trenutni saziv Vlade Federacije BiH za mandat od 2014. do 2018. godine broji četiri ministricice: **Jelka Miličević** (ministrica finansija i zamjenica premijera FBiH), **Elvira Dilberović** (ministrica obrazovanja i nauke), **Zora Dujmović** (ministrica kulture i sporta) te **Snježana Soldat** (ministrica okoliša i turizma). Od ukupno deset predsjednika FBiH od 1994. do 2015. godine, samo jedna

žena je obavljala ovu funkciju, i to **Borjana Krišto** iz HDZ-a BiH, od 2007. do 2011. godine. Od februara 2015. godine, **Melika Mahmutbegović** je potpredsjednica FBiH. Ona je doktorica medicine sa specijalizacijom iz opće hirurgije sa dugogodišnjim profesionalnim iskustvom. Njena aktivna politička karijera počinje Općim izborima 1998. godine kada je izabrana za zastupnicu u Kantonalnoj Skupštini SBK. U narednom mandatu, Melika Mahmutbegović je već zastupnica u Predstavničkom domu Federalnog parlamenta gdje je izabrana i na drugi mandat od 2010. do 2014. godine. Za predsjednicu OO SDA Bugojno je izabrana 2014. godine, a bila je nositeljica kandidatske liste SDA za Kantonalnu Skupštinu SBK za Opće izbore 2014. godine.

U istom periodu od 1998. do 2015. godine, sazivi Vlade Republike Srpske brojali su 12 ministrica. **Biljana Marić** je imenovana 2001. godine, **Svetlana Čenić** i **Zdenka Abazagić** su imenovane 2005. godine, a potom je imenovana i **Snežana Božić**. **Fatima Fetibegović** i **Jasna Brkić** su imenovane 2006. godine, a 2010. godine su imenovane **Željka Cvijanović**, **Srebrenka Golić**, **Gorana Zlatković**, **Nada Tešanović** i **Lejla Rešić**. Trenutni saziv Vlade Republike Srpske broji četiri žene. Trenutne ministricice u Vladi RS su **Lejla Rešić**, ministrica uprave i lokalne samouprave, **Srebrenka Golić**, ministrica za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju, te dr. **Jasmina Davidović**, ministrica za porodicu, omladinu i sport, a premijerka ovog entiteta je **Željka Cvijanović**.

Željka Cvijanović je ujedno i jedina žena koja je ikada bila na čelu bilo koje entitetske vlade u BiH. Ona je univerzitetsko obrazovanje sticala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci, te Pravnom fakultetu u Banjoj Luci. Profesorica je engleskog jezika, a završila je i postdiplomski studij na Pravnom fakultetu u oblasti diplomatsko-konzularnog prava. Radila je kao nastavnica i profesorica, kao viša prevoditeljica, a potom i asistentica u Misiji Evropske unije u BiH, kao savjetnica predsjednika Vlade za evropske integracije i saradnju sa međunarodnim organizacijama, a obavljala je i poslove šefice Kabineta predsjednika Vlade Republike Srpske i rukovodila Jedinicom za koordinaciju i evropske integracije.

O periodu kada je Vlada RS imala najviše ministrica i o svom iskustvu ministricice porodice, omladine i sporta, **Nada Tešanović** govori kroz prizmu obavljenog posla:

Više smo radili na afirmaciji porodice, omladine i sporta, jer smatrala sam stvarno da je to jedno od najvažnijih ministarstava, mada je po finansijskim sredstvima bio negdje dole pri dnu. I tu je rad više bio vezan za omladinu, donošenje Zakona o volontiranju i Strategije o volontiranju. Veliku pomoć su pružili svi unutar Ministarstva sa omladinskim organizacijama oko poplava. Pripremili smo Zakon o sportu. Dosta posla je urađeno.

Nada Tešanović je od 2006. do 2010. godine obavljala i funkciju potpredsjednice NSRS, a pomenutu ministarsku dužnost je obavljala od 2010. do 2014. godine. Polovinom 2012. preuzima i funkciju potpredsjednice Vlade. Dva puta je birana za potpredsjednicu Saveza nezavisnih socijaldemokrata. Tu dužnost obavlja i danas. Predsjednik RS-a Rajko Kuzmanović odlikovao ju je za njen rad Ordenom Njegoša II reda. Na izbore 2014. godine se nije kandidovala. Delegirana je u Vijeće naroda RS i trenutno je predsjedavajuća Vijeća naroda Republike Srpske.

Ona se prisjeća svojih prvih političkih angažmana i motiva za ulazak u politiku:

Kao prosvjetni radnik koji je godinama radio sa mladima, u godinama najvećih gluposti, imala sam obavezu čisto prema njima da pokušam nešto sa svoje strane pridonijeti da taj ratni vihor i taj nabujali nacionalizam ne bude nešto što će ih jako privući. Osnovni motiv mi je bio upravo da mladi ljudi čuju i nešto drugo, a ne samo u tom periodu sve ono što se slušalo. Tako sam ušla u stranku, to je bila Socijalno-liberalna stranka profesora Živanovića, jedna mala stranka koja me je jednostavno svojim načinom rada privukla, i svojim idejama, i svojim programom.

Ona naglašava da i dan-danas žali što ta politička stranka više nije na političkoj sceni, naglašavajući da je njezin rad i zalaganje prepoznat u toj organizaciji s obzirom da je na Općim izborima 1998. godine, pored **Biljane Plavić**, bila jedina žena koja je bila na čelu liste. Zbog trenutnog političkog okruženja i neuspjeha liberala, profesor Živanović je odlučio da se povuče sa političke scene. **Nada Tešanović** se prisjeća kako je jedan dio te stranke otišao u socijaldemokrate, smatrajući njihov program približno identičnim:

S obzirom da su socijaldemokrati vladali Evropom i da je to za mene bio najbolji put, ja sam se priključila njima. Znači, već 2000. godine sam ušla u Gradsku skupštinu [Banje Luke] kao odbornica, da bi od 2002. i sve do 2012. godine bila poslanica u NS RS.

Njen politički aktivizam nije ostao neprimijećen nakon svih tih godina rada, naročito jer je kroz cijeli svoj politički angažman pokušavala da privuče i angažuje što veći broj žena:

Kao predsjednica Aktiva žena RS, odnosno BiH, imala sam priliku da upoznam veliki broj žena i da upoznam veliki broj i NVO. Mogu reći da sam bila bliže nevladinom sektoru nego vladinom u tom periodu.

To potvrđuje i **Nada Golubović**, dugogodišnja aktivistkinja sa preko 20 godina iskustva, koja se osvrće na saradnju sa političarkama u Republici Srpskoj:

Naše renomirane političarke uglavnom zastupaju stavove svojih političkih stranaka, sa par izuzetaka, i ja ću odmah reći, jedan od izuzetaka u RS je Nada Tešanović, koja je uvijek apsolutno imala svoj stav i bez obzira kojoj političkoj stranci pripadala, ona je nekako uvijek bila uz ženski pokret i zalagala se za probleme koji postoje za žene. (...) Nada Tešanović je učinila jako puno po pitanju Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u RS, i uvijek se zalagala, i mnoge stvari uradila jako dobro, upravo u korist silne grupe žena koje su žrtve nasilja.

Predsjedništvo BiH u svom sastavu nije imalo niti jednu ženu od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma pa do danas. Istina, na prvim demokratskim izborima 1990. godine za članicu Predsjedništva tadašnje SRBiH izabrana je **Biljana Plavšić**, kasnije osuđena za ratne zločine kao jedna od čelnica samoproglašene srpske vlasti u ratnom periodu u BiH. Nakon nje, za članicu Predsjedništva R BiH je 1992. godine izabrana **Tatjana Ljujić-Mijatović** koja je do 1996. godine kao predstavnica iz reda srpskog naroda dala nemjerljiv doprinos za spas i očuvanje multietničke države. Nakon davnog iskustva sa **Tatjanom Ljujić-Mijatović** prošlo je sedam izbornih ciklusa i 20 godina bez članice Predsjedništva BiH, iako je kandidatkinja za ovu poziciju bilo.

Tako se za Predsjedništvo BiH na Općim izborima 2014. godine kandidovala samo jedna žena, **Željka Cvijanović**, za srpsku članicu Predsjedništva BiH. Ona je u to vrijeme bila, a i još uvijek je, premijerka Republike Srpske. **Željka Cvijanović** je na Općim izborima dobila veliku podršku birača (47,63%), ali to nije bilo dovoljno za njen izbor s obzirom da je vodeći kandidat za srpskog člana Predsjedništva BiH, Mladen Ivanić, izabran sa 48,69% glasova. Demokratska fronta je u inicijalnom periodu najavila kandidaturu **Zore Terzić-Šeramet** koja se, iako potpuno nepoznata na bh. političkoj sceni i u javnom životu BiH uopće, trebala kandidovati za hrvatsku članicu Predsjedništva na Općim izborima 2014. godine. Međutim, nakon navodnih prijetnji odustala je od kandidature i napustila BiH (Patria – bh. novinska agencija, 16.07.2014.). Istraživanjem se nije moglo doći do bilo kakvih informacija o ovoj kandidatkinji, tako da ona i dalje ostaje nepoznata široj bh. javnosti.

Za Opće izbore 2010. godine kandidovale su se dvije žene, i to nezavisna kandidatkinja **Aida Jusić** za bošnjačku članicu Predsjedništva BiH, koja je dobila tek 0,50% glasova, i **Borjana Krišto** ispred HDZ-a BiH za hrvatsku članicu Predsjedništva, koja je dobila 19,74% glasova, izgubivši izbornu utрку od Željka Komišića koji je u Predsjedništvo BiH ušao sa 60,61% osvojenih glasova. U vrijeme kada se kandidovala za Predsjedništvo BiH, Borjana Krišto je obnašala funkciju predsjednice Federacije BiH. Od 1999. do 2000. godine bila je ministrica pravosuđa i uprave Kantona 10, a do 2002. godine tajnica Vlade Kantona 10. Na Općim izborima 2002. godine je kao kandidatkinja HDZ-a BiH osvojila mandat u Predstavničkom domu Parlamenta FBiH, ali ga nije preuzela jer je imenovana za ministricu pravde u Vladi FBiH. Na Općim izborima 2006. godine izabrana je u Predstavnički dom PSBiH. U aprilu 2007. godine je imenovana za predsjednicu Federacije BiH, a od 2011. godine je bila delegatkinja u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH. Za Opće

izbore 2014. godine kandidovala se za Predstavnički dom Parlamenta BiH i osvojila mandat, a od avgusta 2015. godine predsjedava Predstavničkim domom PSBiH. Borjana Krišto je po zanimanju pravica, od 1995. godine je članica HDZ-a BiH, a od 2015. godine je zamjenica predsjednika stranke.

Za Opće izbore 2006. godine kandidovale su se tri žene, sve tri nezavisne kandidatkinje. Za hrvatsku članicu Predsjedništva kandidovala se **Irena Javor-Korjenić**, koja je osvojila 0,73% glasova, a za srpsku članicu Predsjedništva su se kandidovale **Svjetlana Udovičić**, koja je osvojila 0,53% glasova, i **Snežana Avdalović**, koja je osvojila 0,51% glasova.

Za Opće izbore 2002. godine kandidovala se samo jedna žena, **Karmela Osmanović**, i to za hrvatsku članicu Predsjedništva ispred Građanske demokratske stranke BiH. Ona je tada osvojila 0,52% glasova.

Po svemu sudeći, jedine kompetitivne kandidatkinje za članicu Predsjedništva BiH bile su **Željka Cvijanović** 2014. godine i **Borjana Krišto** 2010. godine, koje su pokazale zavidne rezultate. Ostale kandidatkinje nisu ukupno osvojile 3% glasova, tako da su ostale vrlo nezapažene u političkoj historiji BiH.

4.5 PARTIJE O POLITIČARKAMA, POLITIČARKE O PARTIJAMA

“Političke partije kreiraju politike i one svojim aktivnostima mogu uticati na mijenjanje tradicionalnih stavova, doprinijeti promoviranju, osnaživanju, boljoj vidljivosti, političkoj edukaciji žena.”

Ismeta Dervoz (U, Alađuz, 2015: 27)

Analizirajući rad i dokumente najvećeg broja političkih partija u Bosni i Hercegovini, primjetno je da one barem deklarativno prihvataju ideju ravnopravnosti spolova i jednakih mogućnosti za žene i muškarce. To se može reći kako za liberalne, socijaldemokratske i lijevo orijentisane političke partije, tako i za konzervativne, nacionalne odnosno narodne i desno orijentisane političke partije. Žene na prvi pogled najčešće nemaju prepreka za članstvo i provođenje određenih aktivnosti unutar političkih organizacija. Ipak, prepreke za djelovanje žena unutar političkih partija u BiH itekako postoje i najčešće se vežu za tradicionalistički odnos društva prema učesću žena u javnom i političkom životu, kao i za ženske rodne uloge koje učvršćuju percepciju žena isključivo kao majki, supruge i domaćica, pri čemu se ignorišu njihove ambicije, želje i potrebe da se bave političkim aktivizmom. Pored toga, političke partije najčešće nisu rodno senzibilizirane i rijetko uvažavaju specifična ženska pitanja, pa tako gotovo da nema razlike između političkih partija lijeve i desne orijentacije, barem kada je u pitanju odnos prema ženama.

Stoga je put žena koje se odvažavaju za aktivno bavljenje politikom u BiH prepun prepreka koje su utemeljene u njihovoj porodici, okruženju, društvu, ali i u samim političkim partijama. Također, vrlo velika ženska udruženja i asocijacije unutar političkih partija najčešće nemaju nikakav uticaj na agendu političke partije u kojoj djeluju, dok su njihove članice vrlo često samo broj ili udio sa kojima politički lideri izlaze u javnost naglašavajući važnost učesća žena u politici i političkim partijama. To dalje značajno ograničava uticaj žena na kreiranje partijskih politika i na strukturu kandidatskih izbornih lista.

Prema nedavnoj analizi programskih dokumenata vodećih političkih partija u BiH autorice Dženane Alađuz (2015), veoma mali broj njih ispunjava minimume standarda i principa u vezi sa ravnopravnošću spolova. Tako se, recimo, u Političkom programu SNSD-a žene uopće ne spominju, kao ni ravnopravnost spolova, dok se drugi principi nabrajaju u članu 2. ovog dokumenta:

“Principe Ustavnog uređenja Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, kojima se garantuju ljudska prava i slobode u skladu sa međunarodnim standardima, nacionalna ravnopravnost, socijalna pravda, vladavina prava, tržišna privreda, višestranački sistem parlamentarne demokratije – osnovni su postulati i SNSD.”

Međutim, u Statutu ove političke partije nalazi se odredba o zastupljenosti manje zastupljenog spola u organima stranke, gdje se u u članu 20. navodi da će "najmanje 30% članova organa [biti] žene i mladi do 30 godina starosti" (Aladžuz, 2015: 37). **Nada Tešanović** daje svoj osvrt na propise koji su na snazi kao i na položaj žena u SNSD-u:

Promijenjen je Statut kojim se tražilo da 30% žena bude u svim organima stranke. I mi smo stvarno u izborima, kao SNSD, imali uvijek dosta žena. Bili smo stranka sa najvećim brojem žena i u lokalnoj zajednici u Banjaluci gdje smo uvijek imali preko 35% žena, i u Narodnoj skupštini.

Iako je riječ o zastarjeloj kvoti od 30%, s obzirom da je trenutna zakonska obaveza 40%, ovaj član predstavlja korak naprijed te pruža osnovu da se žene iz SNSD-a mogu pozvati na Statut u ostvarivanju ravnopravnog tretmana svojih političkih prava unutar stranke. Međutim, kako Nada Tešanović i sama tvrdi, sama kvota nije dovoljna za postizanje ravnopravne zastupljenosti spolova:

Zadnji izbori su pokazali stvarno fijasko što se tiče žena, ali opet to nisu krive žene. Kriv je Izborni zakon koji predviđa da na listama bude 40% žena, ali u toj borbi ko će da uđe, muškarci su se pokazali daleko 'sposobnijima', i sav taj izborni proces čini mi se da je doveo sve manje žena i u parlamente i u lokalne zajednice. U banjalučkoj Skupštini je samo jedna žena, i to iz SNSD-a. Katastrofa, to se nikad nije desilo.

Kada su u pitanju pozicije odlučivanja u ovoj političkoj partiji, samo jedna žena se nalazi u samom vrhu odlučivanja kao potpredsjednica SNSD-a. Tu funkciju obnaša upravo Nada Tešanović. Izvršni odbor SNSD-a od ukupno 37 članova broji samo sedam žena. Pored Nade Tešanović, tu su i članice **Tatjana Inčić, Vesna Jelača, Dušanka Majkić, Jovana Simić, Ana Trišić-Babić** i **Željka Cvijanović**. Od ukupno 216 članova_ica glavnog odbora, samo 47 su žene, što je tek 21%, i daleko od kvote koja nalaže učešće najmanje 30% žena u svim tijelima SNSD-a, odnosno tek pola od 40% koliko je propisano Zakonom o ravnopravnosti spolova. Statutarna komisija SNSD-a u svom članstvu nema niti jednu ženu, a Nadzorni odbor SNSD-a ima samo jednu ženu od ukupno pet članova. To je **Nevenka Pušara** (Stranka nezavisnih socijaldemokrata, n.d.).

Zastupnica bh. parlamenta **Dušanka Majkić** završila je Višu ekonomsko-komercijalnu školu 1973. godine, a trideset i tri godine kasnije je diplomirala na Fakultetu poslovne ekonomije u Banjoj Luci. Priključila se Savezu nezavisnih socijaldemokrata 1998. godine od kada je i članica Izvršnog i Glavnog odbora ove stranke. Na Općim izborima 2000. godine kandidovala se za Narodnu skupštinu Republike Srpske, ali nije bila izabrana. Ni dvije godine kasnije nije osvojila dovoljan broj glasova za mandat u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. U decembru 2004. godine Dušanka Majkić ulazi u ovaj dom umjesto stranačkog kolege Nikole Kragulja koji je otišao

na drugu funkciju. Ni na izborima 2006. godine nije uspjela direktno ući u Predstavnički dom PSBiH. Međutim, stranka je postavlja za delegatkinju u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH, a potom i u rukovodstvo ovog doma. Poslanički mandat u Predstavničkom domu PSBiH konačno osvaja 2010. godine, a 2014. je potvrdila svoje mjesto u ovom zakonodavnom tijelu (Centar za istraživačko novinarstvo, n.d.).

Iz svog ličnog iskustva unutar partije, **Nada Tešanović** izdvaja kako dobre tako i loše momente. Sve je, međutim, zavisilo od podrške koju je kao političarka imala – kako podrške samog vrha stranke tako i podrške žena istomišljenica:

Bilo je i dobrih stvari, ali zato sam uvijek rekla da moram imati pozadinu, jer ja mogu da govorim ako iza mene stoje žene koje imaju ista mišljenja kao i ja. Ako ste vi bez podrške iza leđa, onda toga nema. Podršku sam najviše tražila u ženama, zato sam i najviše nastojala da upravo njih proguram na neki način, i kao predsjednica Aktiva žena, one su uvijek stajale iza mene. Da nisu, ne bih tu funkciju nikad ni prihvatila. (...) Kada je u pitanju pozicija na listi i slično, tu najviše uticaja imaju muškarci. I onda ja obično odem kod Predsjednika, pošto je njegova završna riječ, a sva sreća imam i neki uticaj na njega, pa onda on prihvati ono što mu ja kažem. Jer uvijek sam rekla, ne možeš ti bolje znati od mene tu ženu s kojom stalno radim. Bolje to nego neka koja je jučer došla i koja se radi svog ličnog interesa uključila i na neki drugi način želi da dođe do pozicije. A to se dešava.

Kao i mnoge političarke koje su se suočavale sa problemima zbog zauzimanja svojih stavova, i Nada Tešanović je prolazila kroz slična iskustva:

Osjećala sam se sputano od strane partije, kako ne, jer vi sami ocjenjujete šta može proći a šta ne. Onda se jednostavno povučete jer, zašto biti izložen nekim napadima, kritikama i ostalom kad to već ne ide. Evo, na primjer, odnos prema crkvi. Za mene je uvijek bilo logično da je crkva odvojena od države, kao što je bila i u onom sistemu, a ne tolika sprega crkve i vlasti. Zašto je to potrebno? A vi danas izadite i to recite pa će vas napasti sa svih strana da ste protiv ovog i onog, a u suštini, svi to rade samo radi glasača. Pola njih nikad u crkvu nije ušlo, ušlo je tek poslije rata, ili u toku rata.

Iz druge najveće političke partije u Republici Srpskoj, a ujedno i druge političke partije iz ovog entiteta po broju zastupnika u Predstavničkom domu PSBiH, izdvaja se jedina zastupnica u ovom domu Parlamenta, **Aleksandra Pandurević**. Nakon novinarske karijere započete 1998. godine od kada je radila za *Srpsko Oslobođenje*, beogradske *Vesti* i sedmični list *Pečat*, na izborima 2010. godine izabrana je u Predstavnički dom PSBiH. U oktobru 2014. godine izabrana je na još jedan mandat. Od 2010. godine, članica je Glavnog odbora Srpske demokratske stranke. U jednoj izjavi za Depo portal,

Aleksandra Pandurević se osvrće na svoj ulazak u politiku: "Aktivno sam se počela baviti politikom kada je na čelo stranke došao predsjednik Bosić. Poznavala sam ga radeći kao novinarka i onda mi je ponudio da budem dio njegovog tima i to u jednom vrlo teškom razdoblju kada su stranku izjedale unutrašnje turbulencije, kada je bila izolirana i nepoželjan partner za bilo koga. U prethodnih pet godina uspjeli smo stranku vratiti na poziciju centra – poziciju narodne, demokratske stranke, osloboditi je hipoteka kriminala i korupcije, otvoriti za nove ljude i suradnju s drugim strankama."

Međutim, koliko je SDS otvorila vrata za žene na pozicijama odlučivanja govori podatak da među devet potpredsjednika ove političke partije nema niti jedne žene. Predsjedništvo SDS-a čini još pet članova, od toga samo jedna žena, Aleksandra Pandurević, koja je članica "iz reda žena", kako je navedeno na službenoj stranici ove političke partije. Ovaj odnos unutarpartijske moći jasno je izražen i u Narodnoj skupštini Republike Srpske gdje SDS od 20 zastupnika ima samo dvije žene, a to su **Sonja Karadžić-Jovičević** i **Slađana Nikolić**. Narodna skupština Republike Srpske trenutno broji 16 poslanica od ukupno 83 poslanička mjesta.

Iako se radi o jednoj od vodećih ali i najmlađih stranaka u BiH, analiza je pokazala da u SBB-u ženski dio populacije nije prepoznat kao pokretač promjena, već kao socijalno ugrožena populacija. Žene nisu nositeljice uspjeha i ekonomskog rasta na kojem se izuzetno insistira u Programskoj deklaraciji SBB-a (Aladžuz, 2015). Iako bi se to moglo reći i za ostale vodeće političke partije u BiH, ovaj slučaj je naročito porazan s obzirom da se radi o političkoj partiji koja se u inicijalnom periodu ponosila činjenicom da ima većinsko žensko članstvo. **Ismeta Dervoz** se prisjeća 2010. godine kada je bila pozvana da se priključi novoj političkoj opciji na bh. političkoj sceni. Činilo joj se da takvim angažmanom može učiniti značajan korak naprijed za bh. društvo:

Mi smo bili stranka koja je najprije zagovarala prava žena. Stalno se mahalo time da imamo 52% žena u članstvu, što je tačno. Doduše, imali smo jednu ženu potpredsjednicu, to je bila gospođa Ferović, koja je nestala kao što znate vrlo tiho, o tome se nije ništa progovorilo. Nje više nema u Predsjedništvu, niti u bilo kojim drugim aktivnostima. U kampanji smo jako zagovarali prava žena, potrebu jednakih šansi za sve. To je bio jedan od naših slogana, "jednake šanse, jednake mogućnosti". Meni je to zvučalo sjajno. Međutim, ja sad ne čujem prečesto da se govori o tome.

Situacija u SBB-u, ako je nekada i bila povoljna za žene, više zasigurno nije. Ismeta Dervoz ističe kako je stranka SBB u posljednjoj predizbornoj kampanji izgubila svoj fokus obračunavajući se sa neistomišljenicima:

Onda je sve palo u vodu, u svim kasnijim situacijama nigdje nije bilo žena, niti predloženih na ministarske pozicije, niti su predložene kao nositeljice liste, niti da budu članicom Predsjedništva. Nemate ženu potpredsjednicu među pet potpredsjednika, nemate ženu koja je u Predsjedništvu Glavnog odbora, nema više tog fokusa koji je bio na početku, i meni je zbog toga vrlo žao.

Kao što su neke ranije studije pokazale,² najveću prepreku za napredak žena u političkom životu BiH predstavljaju političke partije. U isto vrijeme, političke partije su jedini način za ulazak u bilo koje zakonodavno tijelo u BiH, s obzirom na neinteligentno ponašanje bh. biračkog tijela, društveno-političku klimu koja je podesna za razvoj individualnih ideologija kroz forsiranje kulta ličnosti, ali i logističku i svaku drugu podršku koja je rezervisana i usmjerena uglavnom za lidere partija i nositelje lista, pri čemu se zanemaruju svi mogući identiteti osim nacionalnog. Stoga, političke partije imaju i najveću odgovornost za provođenje principa ravnopravnosti i jednakih mogućnosti. Da političke partije igraju presudnu ulogu, slaže se i Ismeta Dervoz koja smatra da je položaj žena u političkim partijama u BiH apsolutno diskriminirajući:

Bez obzira koliko god sve partije, u skladu sa Zakonom koji ih obavezuje, primjenjuju kvotu koju moraju, vi vidite po broju izabраних žena da nešto ne funkcioniра. Apsolutno se vidi. Pri tome, vidite i po kandidatkinjama koje se pojavljuju onako ni od kud – niti su to žene koje su aktivistice, niti su to osobe koje su prepoznate po nekom ranijem javnom radu. Skupite dovoljan broj mladih osoba ili nekoga ko vrijedno radi u strukturi neke stranke, da dođe na listu, iako se zna da neće biti izabran jer nema podršku u svojoj političkoj opciji, a ne može ni sam za sebe kasnije napraviti promociju – kampanje su skupe. Političke partije ne ulažu u žene.

2 Npr: Miftari, Edita (2015) Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Analiza učešća žena na stranačkim listama i konačnih rezultata općih izbora 2014. Sarajevo: Fondacija CURE i Sarajevski otvoreni centar; Alađuz, Dženana (2015) Analiza programskih dokumenata parlamentarnih stranaka u BiH iz rodne perspektive. Sarajevo: INFOHOUSE; Osmanović, Anesa (2015) Zastupljenost žena u politici – Istraživanje – Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Makedonija i BiH. Sarajevo: INFOHOUSE; Bečić, Emina, i Alađuz, Dženana (2015) Žene u politici – Da li je veličina važna? Analiza načina izvještavanja štampanih medija o kandidatkinjama na Općim izborima 2014. godine u Bosni i Hercegovini tokom predizborne kampanje. Sarajevo: INFOHOUSE; Sarajevski otvoreni centar (2015) Gdje su žene u vladama? Zastupljenost i reprezentativnost žena i muškaraca u izvršnoj vlasti u BiH. Human Rights Papers, Paper 11. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar; Veličković, Marina (2014) Stranke, izbori, parlament: Žene u politici u Bosni i Hercegovini. Priča u brojkama. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar; Mirović, Dalila, Hadžić, Inela, i Miftari, Edita (2015) Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u 2014. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE; itd.

Pored finansijskih problema sa kojima se političarke susreću, dodatno su na gubitku zbog nedostatka iskustva u vođenju ili učestvovanju u predizbornim kampanjama. Rijetko koja politička partija je u predizbornim kampanjama smatrala važnim istaći problem ravnopravnosti spolova, a žene biračice se najčešće ne smatraju važnim ili posebnim dijelom biračkog tijela. Kako političke partije ne ulažu u svoje političarke, tako ne rade ni na poboljšanju položaja žena generalno u BiH. Uz to, nisu nam nepoznate ni različite malverzacije koje su usmjerene prema značajnim ženskim imenima na bh. političkoj sceni.

O svojim razlozima za izlazak iz SBB-a, skandalu zbog primanja bijelog hljeba još dva mjeseca po isteku mandata, licemjernog ponašanja političkog vrha njene bivše političke partije, Ismeta Dervoz kaže:

Ja nisam više u SBB-u jer sam bila razočarana načinom na koji nisu bili dovoljno spremni dostojanstveno prihvatiti moju odluku da se ne želim kandidirati. To je u prvom trenutku prihvaćeno. (...) A onda se ispostavilo da je javnost bila iznenađena time da mene nije bilo i to se onda počelo prigovarati vjerojatno na nekim nivoima. I onda, umjesto da se komunicira ono što jeste bilo na snazi, SBB je komunicirao jednu strašnu stvar: da smo gospodin Bašić i ja parlamentarci koji primaju bijeli hljeb, iako je, navodno, nekom odlukom SBB-a parlamentarcima naloženo da to nikada ne smiju uraditi. Najprije, takva odluka nikad nije usvojena. To je bila ona populistička, odvratna.. pokušaj jedne politikantske diskreditacije ljudi koji imaju određeno ime. (...) To je bila farsa potpuno, ali trebalo je upotrijebiti dva imena koja bi trebala malo podići referentnost SBB-u. (...) Ja sam primila dvije plaće iz tog produženog radno-pravnog odnosa koji je zakonski takav za Parlament, jer sam nakon dva mjeseca stekla uvjete za penziju. Ja sam penzionisana. Dakle, šta je trebalo, da iz Parlamenta dva mjeseca odem na biro? Mislim, da je postojala takva odluka.. ali nije postojala takva odluka. Bila sam duboko razočarana takvim odnosom političke opcije i rekla sam da se ne mogu smatrati članicom takve partije. Tako da nisam članica SBB-a. Ali nemam nikakvih loših odnosa sa bilo kime, niti sa kolegama niti sa liderom, niti sa bilo kim, ali sam smatrala da određeni principi moraju postojati. Ja sam osoba sa principima i sa stavom, što doduše nije često kvalitet u politici.

Socijaldemokratska partija, jedna od donedavno najuticajnijih političkih partija, na posljednjim Općim izborima 2014. godine doživjela je ogroman krah, naročito kada je u pitanju učešće žena. Od 43 mandata koja je SDP osvojio, samo četiri su pripala ženama, što je manje od 10% (Miftari, 2015). Iako je takav rezultat posljedica loše vlasti iz prethodnog mandata, a samim tim i volje glasača_ica, totalni poraz SDP-ovki je također posljedica neulaganja u vidljivost kandidatkinja i njihove totalne marginalizacije u predizbornoj kampanji. Kada govori o SDP-u, **Besima Borić** najčešće ima

riječi hvale, naglašavajući da partija ima nekolicinu iznimno vidljivih žena i ogroman broj aktivistica. Ona naglašava i neke pionirske poduhvate kada je u pitanju službena politika partije:

Kada smo 2005. godine mijenjali statut i program, mi smo bili prva politička stranka koja je u svoj statut unijela kvotu od 35% žena, odnosno manje zastupljenog spola. To smo uspjeli da napravimo, to je napredak, i u tome vidim svoju zaslugu. U politički program smo unijeli čitavo jedno poglavlje koje se zvalo "Ravnopravnost spolova i žena u politici". Sad radimo na programu za novi Kongres u oktobru i imat ćemo poglavlje koje će se samo zvati "Ravnopravnost spolova". (...) Otkako smo uveli kvotu u Statut, striktno se vodi računa da mora biti zadovoljen taj procenat, i na listama, i u organima, ali obično u vrhu. Kad smo radili dopune Statuta, unijeli smo, također na moje insistiranje, da od pet potpredsjednika stranke mora najmanje jedna biti iz manje zastupljenog spola. Ja sam htjela dvije, ali eto najmanje jedna.

Istina, SDP ima jednu potpredsjednicu, a to je **Lana Prlić**³ iz Mostara. Sa svega 21 godinom, ona je postala potpredsjednica SDP-a. U jednoj izjavi za Oslobođenje (04.01.2015.), Lana govori o svojim motivima za ulazak u politiku: "U politiku sam ušla u ljeto 2010, sa svega 17 godina. SDP je opcija koja je najbliža mojim uvjerenjima, a osim toga, htjela sam se aktivirati, jer mi je užasno smetao nacionalizam u mom gradu. Prethodno sam radila u nevladinom sektoru, kao aktivista raznih međunarodnih organizacija. Shvatila sam da volim politiku, zbog čega sam se opredijelila za studij međunarodnih javnih odnosa u Sarajevu, koji još nisam apsolvirala. Trenutno sam na četvrtoj godini studija."

Lana Prlić je u međuvremenu diplomirala i postigla mnoge značajne rezultate na polju dalje edukacije i političkog aktivizma, i može se zaključiti da je pred njom svijetla politička karijera. Međutim, koliko će ona kao mlada liderka i aktivna političarka imati podršku svojih stranačkih kolega_ica i lidera, ostaje da se vidi.

Iako Glavni odbor od ukupno 135 članova_ica broji 43 članice, među 23 člana_ice Predsjedništva SDP-a, pored potpredsjednice Lane Prlić, tu su još samo tri žene: **Dajana Bakić**, **Željka Bošnjak** i **Mira Grgić**. Stanje u Predsjedništvu Glavnog odbora je nešto bolje, pa tako 50% potpredsjednika_ca Glavnog odbora SDP-a čine žene, i to **Meliha Lekić** i **Segmedina Srna Bajramović** (Socijaldemokratska partija BiH, n.d.).

Meliha Lekić je doktorica hemijskih nauka. Dugo je radila kao profesorica na Univerzitetu u Sarajevu (Medicinski fakultet, Fakultet zdravstvenih studija, Farmaceutski fakultet), bila je zamjenica direktora OOUR-a Instituta za farmaciju i medicinsku hemiju, UMC-a Sarajevo, bila je članica raznih odbora

³ Za vrijeme pisanja ove knjige SDP BiH održava unutarstranačke izbore, a došlo je i do izmjene stranačkog statuta i programa. Vidjećemo koliko će žena biti u upravljačkim tijelima kada se ovaj proces završi.

i komisija, a 2012. godine odlazi u penziju. Izdala je 108 naučnih i stručnih publikacija, te četiri udžbenika. Trenutno ne vrši nijednu funkciju u vlasti.

Segmedina Srna Bajramović je diplomirana novinarka sa preko 19 godina iskustva u različitim RTV projektima. Radila je kao urednica i novinarka na TVBiH i RTVFBiH. Trenutno je zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo u drugom mandatu, a pored toga je i delegatkinja u Domu naroda Parlamenta Federacije BiH iz reda ostalih.

Da je situacija u SDP-u BiH mogla biti bolja po pitanju zastupljenosti žena i da je SDP BiH danas mogao imati ženu na čelu partije, svjedoči i poduhvat **Besime Borić** koja se na Vanrednom kongresu SDP-a u decembru 2014. godine kandidovala za predsjednicu. O tom iskustvu ima mnogo da kaže:

Znala sam da ne mogu proći, ali sam htjela da pokažem da mi u SDP-u imamo žena spremnih, koje hoće, a koje neko izabere da se uhvate u koštac, što se nikada u SDP-u nije dogodilo. To je jedno. Htjela sam da pokažem kako se priprema kad si kandidat za predsjednika, jer sam ja bila vrhunski pripremljena, bolje od svih drugih kandidata (...) i htjela sam da vidim kako će se žene odnositi prema tome. To je sve porazno. Porazno. Ja sam tu stavila tačku na ono što mislim o ženama i podršci žena i ukupnoj ženskoj solidarnosti, i toj priči da nas ima više. To je samo priča za donatore, priča za publiku, a u biti kad imaš situaciju da podržiš ženu, onda je ne podržiš. (...) Htjela sam da napravim test. Dugo već vidim ne samo kako prolaze žene političarke, pogotovo žene koje su ipak uspjele da izgrade ime, da se etabliiraju, da su prepoznatljive kao takve i tako dalje – kako one prolaze i kako uopće to sve skupa funkcioniira, kako se odnose i muškarci i žene prema toj činjenici. Tako sam kroz ovo, kad sam bila kandidatkinja i kako sam prošla, dobila potvrdu svega onoga što već odavno mislim. Nemam iluzija, uvijek ću se boriti za ženska prava i uvijek ću se boriti da ima više žena, ali ta priča mora dobiti neke druge obrise.

Ipak, Besima Borić smatra da SDP prednjači u svom generalnom stavu, agendi i ponašanju prema ženama, te tvrdi da se nikad nije suočavala sa otvorenim otporom svojih kolega_ica i lidera. Međutim, smatra da muškarci u SDP-u ne rade dovoljno na promociji ravnopravnosti spolova i jednakih mogućnosti unutar partije:

Druga je stvar što nisam uspjela nagovoriti naše čelne muškarce da oni govore. Što da ja pričam o porodijskom odsustvu, pričaj ti Zlatko. Biće zanimljivo da ti govoriš o tome. Međutim, on to, naravno, nikad nije uradio (...) e, to mi je, recimo, žao. Mada vidim da ovi mlađi naši momci, mladi političari, imaju više filinga za to, i ja očekujem da će se oni u nekom nastavku malo više okrenuti tim pitanjima, da će govoriti javno. Mislim da je to jako važno. Smatram da ako i muškarci ne pričaju o ravnopravnosti spolova i specifično nekim ženskim pitanjima, da ćemo tapkati stalno u mjestu.

Za položaj žena u Stranci za BiH riječi hvale ima **Azra Hadžiahmetović**, jedina članica Predsjedništva, od ukupno 20 članova:

Ja moram reći da je jedan od prioriteta i u programskoj platformi i tako dalje u Stranci za BiH od samog osnivanja bilo ovo pitanje, i mislim da je postavljeno na adekvatan način. (...) Hoću samo da podsjetim da je Stranka za BiH kroz svoju relativno kratku historiju (...) u periodima kada je bila vladajuća stranka, odnosno jedna od stranaka u poziciji, imala jako puno zastupljenih žena.

Međutim, činjenica da su žene zastupljene samo kada je stranka među vladajućima govori sasvim dovoljno o prioritetima te stranke. U BiH je simptomatično da žene u potpunosti izlaze sa političke scene ukoliko njihova politička opcija nije postigla značajan rezultat. Isti problem je prethodno naglašen i kod SDP-a. To učvršćuje tvrdnju da su ključni krivci za podzastupljenost odnosno nezastupljenost žena upravo političke partije. Azra Hadžiahmetović izvrsno ilustruje položaj žena u političkim strankama, naročito kada su u pitanju kandidatske liste:

Ako vi imate zakonsku odredbu da jedna od tri pozicije treba biti obavezno rezervisana za manje zastupljeni pol, to je u našim muškim političkim glavama shvaćeno da žena treba da bude na drugom ili trećem mjestu. Jer vrlo malo imate žena koje su na poziciji broj 1. Počev od takvog razumijevanja pa nadalje.

Stranka za BiH u svim ostalim partijskim tijelima ima tek nekolicinu žena; jednu ženu u Nadzornom odboru, **Nusretu Sivac**, zamjenicu predsjednika Glavnog odbora SBiH, **Enisu Pašalić**, te osam članica Glavnog odbora od ukupno 66 članova_ica (Stranka za BiH, n.d.).

Hrvatska demokratska zajednica BiH posljednjih je godina zaista napravila ogroman korak kada je u pitanju učešće žena u političkim procesima i položaj žena na pozicijama odlučivanja, kako unutar političke partije tako i u vlasti. Na to se osvrće i **Marija Zelenika**, predsjednica Zajednice žena HDZ BiH Kraljica Katarina Kosača:

*Imate sad kod nas zamjenicu predsjednika gospođu **Borjanu Krišto** koja je bila i predsjednica Federacije. Na državnoj razini ona je sad u Zastupničkom domu. Imate iz stranke iz koje ja dolazim žena koje su ministrice na državnoj razini, kao što je gospođa **Marina Pendeš**, imate žena koje su ministrice na federalnoj razini, kao što je gospođa Jelka Miličević. Ona je i dopremijerka. Gospođa Zora Dujmović, koja je tu ministrica. Imate ministrice i na županijskim razinama, isto tako imate predsjednice županijskih organizacija. Imate predsjedateljicu Doma naroda na federalnoj razini, gospođu **Lidiju Bradaru**. Sve jaka imena. Ali, isto tako imate i puno onih samozatajnih žena koje rade kao mravi vrijedno a njihova se imena ne spominju tako često jer nisu na jakim funkcijama.*

Od ostalih 18 članova Predsjedništva HDZ BiH, tu je i šest žena: **Delfa Dejanović, Marija Rapo, Lidija Bradara, Marija Zelenika, Darijana Katić i Jelka Miličević.** Od 30 članova Središnjeg odbora HDZ-a BiH koji su izabrani direktno na Saboru ove stranke, osam je žena: **Tihana Krželj, Josipa Kusić, Jadranka Pavlič, Ankica Gudeljević, Marijana Pešikan, Anita Paurić, Marina Pendeš i Helena Lončar.** Nadzorni odbor ove partije ima samo jednu ženu, **Mirjanu Plavčić.** Neke od trenutnih dužnosnica HDZ-a BiH su **Borjana Krišto,** predsjedavajuća Predstavničkog doma PSBiH, **Monika Tomić** koja je u istom Domu zamjenica predsjedavajućeg Kluba Hrvata, te dvije delegatkinje u Domu naroda PSBiH, **Ljilja Zovko** koja je predsjedavajuća Kluba Hrvata i njezina zamjenica **Zdenka Džambas.**

Da nije sve idealno u HDZ-u BiH svjedoči i **Diana Zelenika.** Na jednoj od javnih diskusija o položaju žena u politici opisuje detalje svoje političke borbe, s obzirom da je svojevremeno iz HDZ-a prešla u HDZ 1990. Kako navodi autorica popratnog teksta sa pomenute diskusije, jedna od epizoda tokom njenog djelovanja u HDZ-u je bilo sugerisanje da glasa kao što glasaju kolege čiji su mandati trajali duže. O tome govori i Diana Zelenika: "Ja sam bila dovoljno drska da u takvoj okolini pitam: 'Gospodo draga, neka u ovoj dvorani digne ruku onaj koji ima više škole od mene, jer sam ja doktorica znanosti.' Niko nije digao ruku. Šta očekujete? Da mislite mojom glavom, a ja sam najobrazovanija ovdje? Gospodo, to tako ne ide. Otišla sam iz te stranke i proglasila se neovisnim zastupnikom. Ja ću platiti cijenu i platila sam sam je, ali neću klimati glavom zato što je netko zamislio da to trebam da uradim" (U, Durkalić, 2014).

4.6 ŽENSKO POLITIČKO ORGANIZOVANJE

Mišljenja su o ženskim asocijacijama, forumima i aktivima unutar političkih partija, njihovoj uticajnosti i uključenosti podijeljena. Tako je s jedne strane korisno i poželjno da se žene unutar političkih partija mobiliziraju i udružuju kako bi jasnije konkretizirale i artikulirale svoje interese, ciljeve i potrebe, dok se s druge strane takvim udruživanjem često udaljava od stvarne političke moći i odlučivanja o važnim političkim pitanjima. Bilo kako bilo, ove organizacije su iznjedrile veliki broj političkih aktivistkinja, zastupnica ženske politike i ženske agende u cilju poboljšanja položaja svih žena u BiH.

Jedna od njih je i **Nermina Zaimović-Uzunović** koja je već deset godina predsjednica Foruma žena SDP BiH. Prije toga, bila je predsjednica lokalnog i kantonalnog Foruma žena SDP-a u Zenici, odnosno Zeničko-dobojskom kantonu. Od 2002. do 2006. godine bila je članica Predsjedništva SDP BiH, a do danas je članica Glavnog odbora. Od 2010. do 2014. godine obavljala je dužnost izabrane poslanice u Predstavničkom domu PSBiH, a u istom mandatu aktivno radi i pri Komisiji za ostvarivanje ravnopravnosti spolova. U svom političkom angažmanu, Nermina Zaimović-Uzunović konstantno je zastupala ženska ljudska prava i zagovarala ravnopravnost spolova. Pored uspješne političke karijere, ima i impresivnu akademsku i profesionalnu karijeru. Zaposlena je kao profesorica na Univerzitetu u Zenici, a gostujuća je profesorica na Univerzitetu u Sarajevu i na Univerzitetu Friedrich-Alexander u Erlangen-Nürnbergu (Njemačka). Članica je nekoliko naučnih odbora. Autorica je 14 knjiga, 80 naučnih radova i 22 istraživačka projekta, a kroz svoju akademsku karijeru mentorisala je više od 70 diplomskih, magistarskih i doktorskih disertacija. Dobitnica je prestižne stipendije Fulbright, a saradivala je sa akademskim institucijama u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji, Austriji i Sloveniji. U jednoj od javnih diskusija na temu učešća žena u politici, kaže: "Od časa kad sam preuzela vodstvo asocijacije, moj cilj je bio da involviram što veći broj novih imena. Mislim da se kroz asocijacije žena političkih partija pruža idealna prilika za mobilizaciju mladih, obrazovanih i kvalitetnih žena koje uistinu mogu donijeti promjenu svojom mladošću, znanjima, odličnim poznavanjem stranih jezika i komunikacijskim vještinama. Za ženu ne treba glasati samo ako je žena. Za nju treba glasati samo ako ima viziju, plan, program i ako to može realizovati" (U, Durkalić, 2014).

Marija Zelenika je predsjednica Zajednice žena HDZ BiH *Kraljica Katarina Kosača* i trenutna savjetnica ministrice odbrane **Marine Pendeš**. Po zanimanju je inženjerka strojarstva u oblasti termoenergetike. Aktivno se počela baviti politikom 2008. godine kada je ujedno i izabrana za prvu predsjednicu Zajednice žena HDZ BiH. Njeno viđenje prepreka za žene u politici poprilično se kosi sa argumentom staklenog stropa prema kojem su otpori prema žena veći idući prema višim nivoima moći i odlučivanja:

Što su više razine, barem u HDZ BiH, sad govorim isključivo o HDZ BiH, to su manji otpori. Međutim, u onim najnižim razinama kao što su temeljne organizacije i općinske organizacije, (...) postoje još uvijek otpori, "ma daj, šta će žensko". Neke kolege još uvijek misle da je ženama mjesto doma uz pravljenje zimmnice i odgajanje djece. Ali, ono što je najvažnije je da odluke dolaze s vrha, sa Predsjedništva, i vi možete vidjeti sada koliko nas žena ima. Isto tako i jako puno mladih žena kroz mladež HDZ BiH se aktiviralo i sad je i izabrano u županijske skupštine, i na federalnoj razini su zastupnice. Imate mladu djevojku koja dolazi iz Stoca, Darijana Katić, ona je zastupnica u Federalnom parlamentu. Tako da imate puno kvalitetnih mladih ljudi i mladih žena koje se filtriraju, i to je dobro.

Nada Tešanović je predsjednica Aktiva žena SNSD-a. Ona navodi da je cilj Aktiva žena ojačati žene i predložiti one najbolje da sutra budu nosioci vlasti, odnosno da budu zastupnice u parlamentima i lokalnim zajednicama:

Aktivi su formirani po lokalnim zajednicama i organizacijama, i imate na nivou Banjaluke opštinsku organizaciju Aktiva žena SNSD-a i tako kroz cijelu Republiku. Svaka zajednica je specifična i žene unutar te lokalne zajednice u tim organima obavljaju poslove od različitih inicijativa koje pokreću vezano i za škole, i za obrazovanje, sa željom da se stvore uslovi za što bolje sutra za tu djecu, jer ipak žena je uvijek žena, ona je majka, i ona prije svega misli o djeci i njihovoj budućnosti. Humanitarne akcije su uvijek prisutne, i ono što je bitno, uvijek sam smatrala da treba da se okupljaju i kad nema nekog značajnijeg zadatka, da budu podrška jedna drugoj u svom načinu života u zajednici.

Iako cilj ženskih organizacija unutar političkih partija možda jeste osnaživanje žena, simptomatično je za ženske asocijacije da utvrđuju ženske rodne uloge fokusiranjem aktivnosti najčešće na socijalna pitanja, humanitarne akcije, porodicu i djecu, a vrlo rijetko organizovano učestvuju u donošenju ključnih odluka u svojoj političkoj partiji. To najbolje ilustruje izjava predsjednice Aktiva žena Gradskog odbora SNSD-a Banjaluka **Gordana Lihović**: "Važno je da se bavimo porodicom, da žena ima ravnopravan status u porodici i društvu" (Nezavisne novine, 27.08.2014.).

Na ovaj problem se osvrnula i **Besima Borić** koja nikada nije bila članica Foruma žena SDP BiH, ali je uveliko doprinijela kreiranju donekle rodno senzitivne političke agende u samoj partiji:

Forum žena koji mi imamo unutar SDP-a nema baš neku moć kao organizacija žena unutar partije, i on je također više zatvoren u neke svoje strukture, i veoma malo se pojavljuje sa zahtjevima kada je u pitanju kreiranje politike, partijskih prioriteta, govorim kao organizovani oblik. To je veliki nedostatak. Mislim da je slična priča u svim političkim

partijama – formiraj forum žena ili kako ih već svi različito zovu, eto vas tamo pa se vi bavite nečim. Onda žene, pošto im je mnogo lakše u krugu same sa sobom i u svojim organizacijama, bave se tako nekim pitanjima humanitarnim, edukativnim, pripremama za izbore.. Uglavnom, ja to volim pojednostavljeno reći – ne bave se politikom. Ja sam protiv toga, ja sam protiv takvog načina.

Azra Hadžiahmetović također smatra da sa ovakvim udruživanjem treba biti dodatno oprezan te da je neophodno uključiti muškarce u razgovore o rodu:

Vezano za asocijacije žena u političkim strankama, moram reći da je to mač sa dvije oštrice. U ovom našem razumijevanju funkcionisanja političkog sistema, političkih partija itd. nažalost, ja cijenim da su te asocijacije žena više rasadnik za udovoljavanje formi. Mislim da u tim asocijacijama (...) koje bi bile između ostalog fokusirane i na gender pitanja, trebaju biti i muškarci i žene sa top temom gendera, a ne po definiciji pola, biološkog pola. Dakle, prije svega mislim na onaj društveni pol.

Maja Gasal-Vražalica, zastupnica u Predstavničkom domu PSBiH, smatra da je nepostojanje bilo kakve organizacije žena⁴ u nedavno osnovanoj Demokratskoj fronti (DF) ispravan potez, s obzirom da takve organizacije služe za skretanje pažnje sa važnijih stvari:

Nemamo nikakvu grupu žena unutar stranke. Apsolutno smatram, kao žena i kao neko u politici, da je to pogrešan način. Ne vidim forum i asocijacije unutar partije kao nešto što je pozitivno za žene, štaviše, vi onda prihvatate tu poziciju da vam treba neko okupljanje da biste vi kao žene osluškivale, tematizirale, problematizirale neka ženska pitanja. I ja onda postavljam pitanje šta je to žensko pitanje, jer ne vidim da ima ijedno žensko pitanje, to je društveno pitanje koje treba apsolutno u svim organima vlasti odmah sada u glavu reći, znate ima i taj neki problem. Ovako treba to u nekoj asocijaciji prvo da prođe, pa i u tom forumu žena treba ko je predsjednica, ko je ovo, da sve to fino popunimo, pa dopredsjedavajuća, pa zamjenica, i napravimo neku hijerarhiju pa onda tek idemo prema predsjedništvu. I dok se mi bavimo nekim društvenim pitanjima u toj asocijaciji, oni prave liste, oni prave budžet, i sve fino raspodjeljuju bez da konsultuju. A konsultovat će samo tu neku predsjedavajuću foruma ili asocijacije žena.

Može li se reći da su žene prerasle organizovanje unutar političkih partija ili im je ono još uvijek potrebno?

⁴ Za vrijeme pisanja ove knjige održan je prvi kongres Demokratske fronte i usvojen je novi statut, koji predviđa formiranje foruma žena. Forum žena još uvijek nije formiran

4.7 BUDUĆNOST ŽENA U BH. POLITICI, BUDUĆNOST ŽENSKE POLITIKE

Činjenica jeste da političarka ne mora biti otvoreno feministkinja i zastupati ženska prava da bi bila izabrana ili delegirana dužnosnica, ali je isto tako činjenica da žene u politici ne mogu opstati bez feminističke ženske politike, koliko god one smatrale da su ravnopravne sa svojim kolegama i da je dovoljno samo pokazati svoj stav i koristiti se jezikom argumenata. Seksizam, mizoginija, diskriminacija, mobing i drugi oblici isključivanja žena ne služe se jezikom argumenata, jer da se služe, definitivno ne bi opstali. Stoga je mnogo izazova pred ženama koje su trenutno aktivne na političkoj sceni, a naročito pred onima čije su političke karijere tek započele. Kako se značajan dio dugogodišnjih aktivnih političarki povukao ili povlači iz bh. politike, tako nam dolaze nove, mlađe liderke, pune energije, spremnosti i otvorenosti za promjene.

Jedna od njih je i **Maja Gasal-Vražalica**, profesorica njemačkog jezika i književnosti rođena 1983. godine. Ona je članica DF-a, a trenutno je zastupnica u Predstavničkom domu PSBiH i članica Komisije za ostvarivanje ravnopravnosti spolova pri Predstavničkom domu PSBiH. Maja Gasal-Vražalica je ujedno i najmlađa žena zastupnica u historiji Parlamentarne skupštine BiH:

Kažu da sam ja najmlađa žena zastupnica u povijesti Parlamentarne skupštine. Ja to nisam znala, nisam sam se bavila tim istraživanjem. (...) Vidim prema meni taj odnos, "jao, još si ti mlada", "jao, pa nije to baš tako kako ti misliš", što u meni budi apsolutno revolt, i ja znam često odgovoriti na to, pa ja i neću da budem kao što ste vi bili dvadeset godina, i neću na taj način apsolutno ni da radim ni da djelujem.

O svom iskustvu političarke ali i o drugim političarkama koje su upravo radi sličnih pritisaka odustajale od političkog angažmana, **Nada Tešanović** kaže:

Ja lično nisam imala neka negativna iskustva kao žena i kao političarka, od strane tog muškog rukovodstva. Mislim da jednostavno sa svojim ponašanjem i toliko dugo sam u politici, nisu imali nikakav argument da bi mi mogli reći, "eh, šta ti pričaš, nije to tako" i slično. Ali mnoge žene jesu. I u toj svojoj borbi su odustajale. Tako da je jedan dio žena izgubljen jer su jednostavno smatrale da svojim radom doprinose i razvoju stranke i situacije, a da to niko neće da vidi, i onda je to borba sa vjetrenjačama, tako da odustaju. Ali još uvijek ima onih koje su uporne.

Jedna od upornih mladih političarki je i **Lana Prlić** koja je na svom Facebook profilu javno osudila nedavne degradirajuće ankete na portalu Centralni.ba, u kojima je ona zajedno sa drugim kolegicama iz SDP-a stavljena u potpuno ponižavajući kontekst: "Danas je osvanuo članak/anketa na jednom portalu kažu da je to 'preizborna razbibriga' o tome ko je najseksiplnija SDPovka. Pored mog imena našlo se još 5 imena mojih drugarica. Ne želim da govorim u njihovo ime, ali ih većinu poznajem i vjerujem da je ovo za njih jednako uvredljivo kao i za mene. Kao djevojku/ženu koja se gradi i dokazuje kroz svoj intelekt a ne izgled. Svaka je od nas obrazovana. (...) Mene kao djevojku/ženu ovo vrijeđa da se ovakve stvari rade i da se prikupljaju klikovi i lajkovi na ovim seksističkim tekstovima i anketama. Nisam nikad ništa postigla na lijepe oči, gradila sam sebe i radila na sebi kroz svoje obrazovanje i društveni angažman, a ne preko fizičkog izgleda. Svaka od ovih djevojaka ima dugačku listu svojih kvaliteta za koje su radile i borile se. (...) I poražavajuća je činjenica da ovo nas zabavlja, a ustvari vrijeđa bar mene lično. Kakva se poruka šalje mladim obrazovanim, ženama punih ideja koje se žele baviti politikom? Isti taj portal da je nazvao svaku od ovih djevojaka dobio bi fantastične priče, a ne ovo. Ja kroz svoj politički angažman želim da ohrabrim mlade ljude da uđu u politiku i iskoriste svoj potencijal i ideje i stvore bolju atmosferu i bolju BiH, a zasigurno to neću i ne želim raditi svojom slikom već svojim radom i obrazovanjem."

Nakon što je oštro reagovao i Forum žena SDP Kantona Sarajevo, anketa je ubrzo uklonjena sa stranice portala. Međutim, ovo nije prvi put da se u medijima pojavljuju ovakve degradirajuće inicijative. Prije samo nekoliko godina, uoči Lokalnih izbora 2012. godine, dnevni list Press organizovao je predizborni izbor koji je šokirao javnost. Riječ je o izboru za miss lokalnih izbora u RS-u kojim se bira najljepša kandidatkinja. Za ovo "takmičenje" su se slale fotografije kandidatkinja koje su se kandidovale na Lokalnim izborima 2012. godine, koje su potom objavljivane na portalu lista koji organizuje konkurs. Na ovu inicijativu je reagovao civilni sektor u BiH, a među najglasnijima je bila i **Aleksandra Petrić**, programska direktorica udruženja Udružene žene iz Banjaluke, koja je za Buka portal istakla da je ovim potezom Press-a predizborna kampanja, kao i sam proces izbora i kandidovanja, u Republici Srpskoj dovedena do krajnjeg apsurd: "To je ponižavajuće za žene u politici i ponižavajuće za sve žene i muškarce koji razmišljaju o izborima kao ozbiljnom političkom procesu. Ja poznajem mnogo žena koje su se kandidovale na ovim izborima i znam koliko truda, znanja i entuzijazma ulažu da dopru do običnih ljudi i čuju njihove potrebe. Sigurna sam da će građani i građanke prepoznati njihove kvalitete i da će ih podržati na biralištima 7. oktobra. To je mjesto gdje se glasa" (U, Isović, 2012).

U jednoj od svojih kolumni, Aleksandra Petrić (2012) objašnjava suštinu takvog neodgovornog ponašanja: "Kandidatkinje su se smješkale sa fotografija nijemo poručujući građanima i građankama da uzmu u ruke mobilne telefone i pošalju SMS od 7. oktobra u ponoć. Nisu ih pozvale da glasaju na biralištima tog istog dana do 19:00 časova. Poručile su da su lijepe i da će, ukoliko im se da povjerenje, tri najljepše dobiti vrijedne nagrade. I dobile su. Vikende za dvoje u odmaralištima na Jahorini, Zlatiboru i u Iglu".

S druge strane, u proteklom periodu je bilo i mnoštvo pozitivnih inicijativa za djelovanje prema široj javnosti. Između ostalog, i u obrazovnom odnosno akademskom smislu. Tako je **Azra Hadžiahmetović** uz pomoć projekta UNDP-a postala koautorica prvog udžbenika za univerzitete o rodno senzitivnom budžetiranju. Udžbenik je objavljen u novembru 2013. godine i namijenjen je studentima_icama, univerzitetkim radnicima_ama koji djeluju u toj oblasti, ali je također i osnova za dalja istraživanja:

U ovakvim zemljama kao što je BiH (...) kao temeljna infrastruktura za poboljšanje pozicije kad govorimo o gender pitanjima u bilo kojem segmentu - jedna od najvažnijih stvari jeste gender budžetiranje. Bez obzira što se o tome puno priča, i što se o tome educiraju ljudi (...) mi nažalost nemamo ljudi koji to stvarno u pravom smislu riječi razumiju. (...) Kad pričam i studentima prve godine Ekonomskog fakulteta o budžetiranju, gdje uče osnove budžetskog procesa, između ostalog pomenem i gender budžetiranje, kao dio, nek znaju da to postoji, a ukoliko žele kasnije da se usmjeravaju u tom pravcu, da znaju da imaju i osnova. (...) Kad sam došla do zaključka da ne postoji nijedan akademski udžbenik, univerzitetki udžbenik na tu temu, onda smo zahvaljujući i angažmanu UNDP-a i podrške, nas četiri iz šireg regiona, dakle jedna koleginica iz Austrije, jedna iz Srbije, jedna iz Makedonije koja je bila sveži, svršeni doktorant na jednom britanskom univerzitetu, učinili toliko angažmana i napravili taj udžbenik.

Još jedna od akademskih građanki koja je aktivna i u političkom životu BiH je potpredsjednica Naše stranke, **Sabina Ćudić**. Ona je na Lokalnim izborima 2012. godine bila kandidatkinja za načelnicu Općine Novo Sarajevo, kada je poražena od Nedžada Koldže i Dželaludina Muharemovića. Politička karijera Sabine Ćudić nije duga, ali je poprilično impresivna. Osnivačica je grupe F5, prve ženske lobističke grupe u BiH, a nagrađena je od strane organizacije UN Women za kampanju kojom se promovise angažman žena u politici. Od 2008. godine je članica Političkog savjeta Naše stranke. Zastupnica je u Skupštini Kantona Sarajevo u mandatu od 2014. do 2018. godine gdje predsjedava Komisijom za pravdu, ljudska prava i građanske slobode.

Ovakve pojedinke ulivaju nadu u političku budućnost žena, kako svojom profesionalnošću i integritetom tako i svojim čvrstim stavovima koje nisu spremne tek tako zapostaviti. U vezi sa ženama u politici u odnosu prema društvenim promjenama, optimistična je i **Ismeta Dervoz**:

Žene su ključ za promjene kod nas. Jer žene lakše pregovaraju, lakše postižu dogovore, ne odustaju lako, i, osim toga, žene se uvijek isturaju u prvi plan, gdje treba nešto da se uradi. A mi ćemo sada doći u trenutak u kojem će se morati puno raditi. Sigurna sam nekako da će tu žene isplivati kroz svoj rad, kroz znanje, kroz osposobljenost, kroz vještine koje nose, a i kroz insistiranje na poštivanju zakona. Imamo zakon, poštujemo zakon.

Međutim, pred ženskom politikom je i nakon 20 godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma mnogo izazova i prepreka, i čini se da je bh. društvo još uvijek daleko od istinski ravnopravnog učešća u političkom odlučivanju. Jedan od najvećih izazova za žensku politiku je i nedovoljna zastupljenost žena u svim organima na svim nivoima odlučivanja u BiH, jer je za razvoj i opstanak ženske politike neophodno najprije imati zadovoljavajući i jednak broj žena u politici.

Prema analizi učešća žena na Općim izborima 2014. godine, izabrano je ukupno 19,03% žena na svim nivoima vlasti. Uprkos različitim nastojanjima da se zastupljenost žena u vlasti poveća, ni ove godine nije dostignut rekordni udio izabranih žena od 20,15% iz 2002. godine, a 40% se i dalje čini nedostižnim. Za utjehu je da se ipak može govoriti o uzlaznom trendu, s obzirom na to da je 2006. godine taj procenat iznosio 17,21%, a 2010. godine je od ukupnog broja izabranih bilo 17,37% žena (Miftari, 2015). Za Predsjedništvo BiH kandidovalo se 17 kandidata_kinja, od toga samo jedna žena i to za srpsku članicu Predsjedništva, koja nije izabrana. To, ipak, ne iznenađuje, s obzirom na dosadašnju strukturu ovog predstavničkog tijela. Za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH kandidovalo se 40,96% žena od ukupnog broja kandidata_kinja, a samo 10,57% kandidatskih listi je na čelu imalo ženu. U PSBiH je izabrano 10 žena (23,81%). Od toga je šest žena izabrano direktno, a četiri su dobile mjesto putem kompenzacijskih mandata. Za Parlament Federacije BiH kandidovalo se 43,60% žena od ukupnog broja kandidata_kinja, a samo 16,04% kandidatskih listi je na čelu imalo ženu. U Parlament FBiH je izabrana 21 žena (21,43%). Od toga je 12 žena izabrano direktno, a devet su dobile mjesto putem kompenzacijskih mandata. Za Narodnu skupštinu Republike Srpske se kandidovalo 42,42% žena od ukupnog broja kandidata_kinja, a samo 10,30% kandidatskih listi je na čelu imalo ženu. U Narodnu skupštinu Republike Srpske je izabrano 13 žena (15,66%). Od toga je njih pet izabrano direktno, sedam putem kompenzacijskih mandata, a jedna preraspodjelom mandata. Po pitanju zastupničkih mjesta u skupštinama kantona, najviše žena je izabrano u Skupštinu Zapadnohercegovačkog kantona, sedam od ukupno 23 (30,43%), a najmanje u Skupštinu Kantona 10, jedna od 25 (4%) (Miftari, 2015).

Bh. političarke su prošle dug i težak put integracije u dominantno mušku sferu javnog života, te su ostvarile ono što je 20 godina ranije, u vrijeme potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, bilo skoro pa nezamislivo. Njihova upornost i zalaganje nadjačali su *status quo* i potpunu marginalizaciju od strane rodno neosjetljivih kolega_ica. Novim generacijama mladih političarki u nasljedstvo su ostavile politički prostor u kojem je vođenje ženske, rodno osjetljive politike dosta manji izazov nego što je bio u prvim godinama nakon rata u BiH. Ovo se može pripisati i neminovnosti demokratskih promjena u tranzicijskom društvu kakvo je bosanskohercegovačko, ali činjenica je da čak i neminovni napredak zahtijeva aktere_ke koji_e su spremni_e zasukati rukave i odraditi posao. Stoga im je neophodno pripisati zasluge za pripremu terena za jaču žensku politiku, jači ženski pokret i generalno rodno osjetljivije bh. društvo.

Dalje se postavlja pitanje mjerenja uspjeha inicijativa za rodnu ravnopravnost u javnom i političkom životu BiH, te koliko je uopće moguće govoriti o *postizanju uspjeha*. Ovo pitanje bi se donekle moglo odgovoriti u narednom periodu kroz veće zalaganje za žensku politiku, ali pravi uspjeh ćemo svakako prepoznati tek kad ga vidimo.

5. ZAKLJUČAK

Saša Gavrić

Kada se sagleda razvoj u proteklih 20 godina može se s razlogom postaviti pitanje: i da li smo postigli_e ravnopravnost spolova kada govorimo o političkom životu u Bosni i Hercegovini?

Negativno nastrojeni_e vrlo jednostavno proteklih 20 godina mogu proglasiti debaklom. BiH nikad nije imala ženu članicu Predsjedništva, nije imala premijerku Vijeća ministara BiH, niti je imala predsjednicu na čelu ijedne relevantne stranke. Politika je bila i ostala muška stvar.

Osobe koje pozitivno gledaju na svijet istaće napredak koji se desio. Od manje od 3% poslanica početkom devedesetih popeli smo se na zastupljenost od preko 20%. Žene postepeno ali sigurno osvajaju pozicije i sve su prisutnije u političkom životu, vlasti i strankama.

Realnost Bosne i Hercegovine ipak nije ni crna ni bijela. Žene ne samo da su bile ignorisane na početku rata, za vrijeme sklapanja i ugovaranja Dejtonskog mirovnog sporazuma, one su i dan-danas vrlo često u potpunosti isključene iz političkog života i procesa donošenja odluka. Vlade Zeničko-dobojskog i Hercegovačko-neretvanskog kantona, formirane 2015. godine bez ijedne ministricu u svome sastavu, to na najbolji način potvrđuju. Žene se i dalje često isključuju iz izvršne vlasti, te ne učestvuju u ključnim pregovorima, kao što su pregovori za provedbu presude Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine 2013. i 2014. godine ili pregovori za formiranje vlasti nakon Opštih izbora 2014. godine. Ipak, nikako ne smijemo potcjenjivati iskorake i napredak koji se dogodio u proteklih 20 godina. Kao što to i ova knjiga pokazuje, danas smo okruženi_e ženama lidericama, od kojih neke od njih vode iskrenu i dosljednu politiku, izlazeći često iz dozvoljenih i prihvaćenih političkih okvira, trpeći zbog toga negativne posljedice. Usvajanjem Zakona o ravnopravnosti spolova, uspostavljanja gender institucionalnih mehanizama na nivou države i entiteta te uvođenjem rodne kvote u izborni sistem Bosne i Hercegovine uspostavljeni su čvrsti temelji koje danas više niko ne može negirati.

Kako 2035. godinu – kada će proći dodatnih 20 godina od uspostavljanja mira 1995. godine – ne bismo dočekali_e braneći ovo što je postignuto ili sa minimalnim napretkom, neophodno je da zajedno učinimo nekoliko velikih koraka. Potrebna nam je promjena institucionalnih okvira, a ponajviše promjena samog pristupa i ljudi. U tom smislu predlažemo sljedeće:

- Stranke: Lideri_ke, ali i članice_ovi političkih stranaka moraju shvatiti da promjene počinju iznutra. Ostvarivanje ravnopravnosti spolova ne može više biti deklarativno pitanje koje se prepušta ženskim političkim organizacijama, nego se mora uključiti u sva tijela i sve politike stranaka. Stranke, kroz izradu i provedbu politika za ravnopravnost spolova, jasno se moraju odrediti. Žene i muškarci moraju aktivno učestvovati u svim tijelima i procesima. Učešće žena u strankama mora se shvatiti kao potencijal, koji se treba afirmisati prije, za vrijeme i poslije izbora, a ne kao puka kvota.
- Iskorak samih žena: I dok muškarci moraju postati saveznici borbe za ravnopravnost, shvatajući ovo pitanje kao jednu od temeljnih ustavnih vrednota i kao osnov daljnje demokratizacije Bosne i Hercegovine, kao pitanje koje će dugoročno i muškarcima i ženama donijeti dobrobit, same žene moraju još glasnije i direktnije stvari uzimati u svoje ruke. Žene moraju učiniti iskorak, prelazeći preko ograničenja koje same sebi postavljaju, a još više preko onih koje je patrijarhalno društvo uspostavilo. Političarke moraju vjerovati u sebe i moraju vjerovati da upravo one trebaju postati te koje donose promjene, a ne čekati da neko drugi to za njih učini.
- Kvote, kvote i kvote: Pored društvenih promjena, neophodno je i daljnje unapređenje zakonodavstva. Izborni zakon mora doživjeti promjene koje će rezultirati ne samo visokim nivoom učešća žena na izbornim listama, nego se mora osigurati visok i relevantan broj izabranih žena u svim zakonodavnim tijelima. Ukoliko bude neophodno, potrebno je donijeti i afirmativnu, privremenu mjeru tzv. rezervisanih mjesta, koja će min. 40% mjesta u parlamentima dodjeljivati poslanicama/zastupnicama. Učešće žena u zakonodavnoj vlasti, koja je centralno mjesto donošenja odluka, preduslov je za sve ostale promjene društva i političkog sistema. Pored toga, u izvršnoj vlasti, kao i u drugim tijelima koja se biraju od strane predstavničkih tijela, mora se osigurati ravnopravno učešće žena i muškaraca. Vlade koje nemaju 40% ministrice moraju se proglasiti nelegalnim i nelegitimnim.

Nadamo se da će u narednih nekoliko godina doći do značajnih promjena i da će žene i muškarci zajedno raditi kako bi ovo društvo bilo istinsko društvo ravnopravnosti, koje svima omogućava jednake mogućnosti za razvoj.

O autoricama

Marina Veličković je rođena 1992. godine u Sarajevu. Diplomirala je pravo 2013. godine na Univerzitetu u Bristolu (Velika Britanija), a 2015. je stekla zvanje magistricice međunarodnog prava za Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka (LSE). Radno iskustvo je stekla radeći za UNDP u Sarajevu, Ured tužitelja pri Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu i NVO *Minority Rights Group* u Londonu. 2012/2013, bila je direktorica Centra za ljudska prava pri Univerzitetu u Bristolu, gdje je koordinirala istraživačke projekte. Od 2014. saraduje sa Sarajevskim otvorenim centrom. Trenutno radi kao nezavisna istraživačica i prevoditeljica, te kao kolumnistica za magazin *Školegijum*.

Arijana Aganović je rođena 1984. godine u Sarajevu, diplomirala je komparativnu književnost i bibliotekarstvo (Univerzitet u Sarajevu), a magistrirala religijske studije u Centru za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. U periodu 2007–2012. radila je u oblasti pozorišta i književnosti. Od 2010. do 2013. godine radila je u Sarajevskom otvorenom centru na različitim projektima iz oblasti ljudskih prava i političke participacije, a danas je članica Upravnog odbora. Jedna je od priređivačica zbornika *Politička participacija u BiH*, te je prevela knjigu *Born to be gay: Historija homoseksualnosti* na BHS jezik. Trenutno je direktorica Fondacije *Boris Divković*. Aktivno se bavi politikom i članica je Naše stranke.

Edita Miftari rođena je 1989. godine u Tuzli. Diplomirala je sigurnosne studije (Univerzitet u Sarajevu), a zvanje magistricice rodni studija stekla je na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti. Fokus njenog istraživanja su ženska ljudska prava s akcentom na participaciji žena u oblasti sigurnosti, politike i međunarodnih odnosa. Dugogodišnja je saradnica Sarajevskog otvorenog centra. Pohađala je programe Ministarstva vanjskih i komonvelt poslova Ujedinjenog Kraljevstva u Londonu, Fonda German Marshal i Državnog sekretarijata Sjedinjenih Američkih Država u Briselu, Vijeća Evrope u Strazburu, kao i drugih organizacija i fondacija koje djeluju u oblasti rodne ravnopravnosti, političkih i mirovnih studija, političkog liderstva i javnih politika. Više puta je nagrađivana stipendijama za akademski i istraživački rad, a trenutno boravi u Sjedinjenim Američkim Državama na prestižnom Fulbright programu u okviru kojeg će istraživati ulogu žena u mirovnim pregovorima.

BIBLIOGRAFIJA

- Aganović, A. i Deliđ, Z., 2014. Devedesete: Rat i nakon rata u Bosni i Hercegovini. U: Čaušević, J. ur., 2014. *Zabilježene*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Agencija za ravnopravnost spolova, 2013. *Akcionni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2017. godine*. Online. Dostupno na: <http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/07/AP1325_bhs.pdf>
- Agencija za ravnopravnost spolova, 2014. Istanbulska konvencija. *Agencija za ravnopravnost spolova*, 28.01.2014. Dostupno na: <<http://arsbih.gov.ba/project/istanbulska-konvencija>>
- Agencija za ravnopravnost spolova, 2014. Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH. *Agencija za ravnopravnost spolova*, 29.01.2014. Dostupno na: <<http://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih>>
- Aladžuz, Dž., 2015. *Analiza programskih dokumenata parlamentarnih stranaka u BiH iz rodne perspektive*. Sarajevo: INFOHOUSE.
- Banham, C., 2006. Leading ladies' alliance. *The Sunday Morning Herald*. Online. Dostupno na: <<http://www.smh.com.au/news/national/leading-ladies-alliance/2006/02/27/1141020023663.html>>
- Bakšić-Muđtić, J. i Ler-Sofronić, N., Gradašćević-Sijerčić, J., Fetahagić, M., 2003. *Socio - Economic Status of Women in Bosnia and Herzegovina: Analysis of the results of star pilot research done in 2002*. Sarajevo: Jež
- Bakšić-Muđtić, J., 2000. *Analiza izbora i Izbornog zakona*, Ljudska prava: revija za ljudska prava, 3-4
- Borić, B., 2004. *Application of Quotas: Legal Reforms and Implementation in Bosnia and Herzegovina*, National Gender Task Force Office, Bosnia & Herzegovina, A paper presented at the International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA)/CEE Network for Gender Issues Conference, The Implementation of Quotas: European Experiences, Budapest, Hungary, 22–23 October. Dostupno na: <http://www.quotaproject.org/CS/CS_BiH-boric.pdf>
- Chandler, D., 2006. State-Building in Bosnia, The Limits of 'Informal Trusteeship'. *international Journal of Peace Studies* 11(1).

- Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine, 2011. *Izbori u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na <<https://www.izbori.ba/default.aspx?CategoryID=41&Id=26>>
- Čauš-Suljić, D., 2013. *World café, Gender kvota u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES). Dostupna na: <<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09706.pdf>>
- Čaušević, J. ur., 2014. *Zabilježene*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Čolović, I., 1995. Rasizam u jedanaest slika. *Oslobođenje*, 07.05.1995.
- Demić, A., 2015. Lana Prlić, najmlađa članica Predsjedništva SDP-a BiH: Revidiranje članstva. *Oslobođenje*, 04.01.2015. Dostupno na: <<http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/lana-prlic-najmladj-a-clanica-predsjednistva-sdpa-bih-revidiranje-clanstva>>
- Durkalić, M., 2014. Neko je rekao feminizam? – Među ženama mora postojati političko partnerstvo. *Buka portal*, 08.12.2014. Dostupno na: <<http://www.gyka.com/novost/69633/neko-je-rekao-feminizam-medu-zenama-mora-postojati-politicko-partnerstvo>>
- Đokić, D., 2010. Milka Planinc Obituary. *The Guardian*. [online] Dostupna na: <<http://www.theguardian.com/world/2010/oct/10/milka-planinc-obituary>>
- Engle, K., 2005. Feminism and its (dis)contents: Criminalizing Wartime Rape in Bosnia and Herzegovina. *The American Journal of International Law* 99(4).
- Fama International, 1993. *To Remain Normal in Bosnia*. Oral History Series. [intervju] Decembar 1993. Dostupno na: <<http://www.famacollection.org/index.php/tb-eng/TB-636>> i <http://www.famacollection.org/index.php/FC-VOH-99-ENG-93-12/entry/fc_voh_99_636>.
- Garcia Fransioli, E., n.d. Godišnji izvještaj o stanju prava žena u Bosni i Hercegovini tokom 2013. godine. *Human Rights Papers*, Paper 2. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Golubović, N., 2005. *Žena u javnom životu*. Banja Luka: Centar za informativnu dekontaminaciju. Dostupna na: <<http://magazin.gyka.com/print/176>>
- Hunt, S., 2004. *This was not our war*. Durham and London: Duke University Press.

- Isović, M., 2012. Mis Izбора 2012.: Ponižavanje žena, *Buka portal*, 14.09.2012. Dostupno na: <<http://www.6yka.com/novost/28381/mis-izbora-2012.-ponizavanje-zena>>
- Kurtović S., 1995. Okvir za odbranu Bosne: Koliko je aktuelna platforma Predsjedništva. *Oslobođenje*, 16.02.1995.
- Kavaz-Siručić, M., 2009. *Rodna dimenzija mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu 1992-2007*. (Magistarski rad).
- Kvinna Till Kvinna Foundation, 2000. *Engendering the Peace Process: A Gender Approach to Dayton—and Beyond*. Stockholm: KTK.
- Lačević, F., 2005. Uloga Žene u Odbrani Sarjeva. u H. Bećirović, ur., 2005. *Opsada i Odbrana Sarajeva 1992.-1995. godina*. Sarajevo: prof. dr. Smail Čekić.
- McLeod, L. *Gender Ghosts* (pending).
- Medica, 2013. *O nama*. [online], Dostupno na: <http://www.medicazenica.org/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=28>
- Miftari, E., 2015. *Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Analiza učešća žena na stranačkim listama i konačnih rezultata općih izbora 2014*. Sarajevo: Fondacija CURE, Sarajevski otvoreni centar.
- Mrkonjić, A., 2012. Zastupnica SDS-a u Parlamentu BiH, Aleksandra Pandurević: Ministar Suljagić i ja izloženi smo prijetnjama jer smetamo reisu Ceriću. *Krajina.ba*, 20.02.2012. Dostupno na: <<http://www.krajina.ba/35902/zastupnica-sds-a-u-parlamentu-bih-aleksandra-pandurevic-ministar-suljagic-i-ja-izlozeni-smo-prijetnjama-jer-smetamo-reisu-cericu/>>
- Nezavisne novine/Srna, 2014. Dodik: SNSD prvi kandidovao ženu za člana Predsjedništva BiH. *Nezavisne Novine*, 27.08.2014. Dostupno na: <<http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dodik-SNSD-prvi-kandidovao-zenu-za-clana-Predsjednistva-BiH/260226>>
- Obrenić, D., 2012. Pravo Glasa Žena. u: Zaharijević, A., 2012. *Neko je rekao feminizam: Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka?*. Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar, Fodacija Heinrich Boll i Fondacija Cure. pp.48-69.
- ONASA, 1996.A. Omersoftić: BH. ženama pripada značajno mjesto u miru kao i u ratu. *ONASA*, 15.05.1996.

- ONASA, 1996.U SarajevudanaspočelaPrvakonferencijaženaBiH.ONASA, 28.06.1996.
- ONASA, 1996.A. Omersoftić: Strahote novonastalog mira najviše pogađaju, ženu. ONASA, 28.06.1996
- ONASA, 1998.OSCE predstavio program "Žene u politici".ONASA, 14.2.1998.
- ONASA, 1998.M. Olbrajtrazgovaralaskandidatkinjamazapredstojećeizbore u BiH. ONASA, 31.08.1998.
- Oslobođenje, 1994. Izetbegovićeva podrška ženama BiH. *Oslobođenje*, 09.10.1994.
- Oslobođenje, 1995. Otvoren Klub „Žena 21“. *Oslobođenje*, 18.01.1995.
- Patria – bh. novinska agencija, 2014. Terzić-Šeremet napustila BiH nakon prijetnji, novi kandidat psiholog Popović. *Patria – bh. novinska agencija*, 16.07.2014. Dostupno na: <<http://nap.ba/new/vijest.php?id=3052>>
- Petrić, A., 2012. Aleksandra Petrić: Kad bira Bosna i Hercegovina... bira sr(ku*)cem. *Manjine.ba*, 16.10.2012. Dostupno na: <<http://manjine.ba/?p=5798>>
- Power, S., 1996. Pale Imitation. *The New Republic*. pp. 18-22.
- Seksan, V., 2015.Jednakost spolova, *Dani*,7.6.2015. Dostupno na: <<https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/260/t26003.shtml>>
- Solloway, C., 1997. The war criminal behind the curtain. *US News and World Report*. 122(20), p.40.
- Tafro-Sefić, L.,ur., 2014. *Upotreba rodno osjetljivog jezika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Parlamentarna skupština BiH.
- Taljanović, A., 2010. *Žena u politici Bosne i Hercegovine*, autor, Sarajevo
- UN Women, 2015. 12 *Critical Areas*. [online] Dostupno na: <<http://www.unwomen.org/en/news/in-focus/csw/feature-stories>>
- Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Vlada Federacije u mandatnom periodu/razdoblju 1998/2000. Dostupno na <<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sastav%20vlade/vlada%201998-2000.php>>

Zarkov, D., 1997. War rapes in Bosnia: On Masculinity, Femininity and Power of the Rape Victim Identity. *Tijdschrift voor Criminologie*. 39(2).

Zarkov, D., 2007. *The Body of War: Media, Ethnicity, and Gender in the Break-up of Yugoslavia*. Kindle edition, Duke University Press.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

32-055.2(497.6)"1995/2015"

AGANOVIĆ, Arijana

Žene i politički život u postdejtonskoj Bosni i
Hercegovini : 1995-2015 / [Arijana Aganović, Edita
Miftari, Marina Veličković]. - Sarajevo :
Sarajevski otvoreni centar, 2015. - 104 str. ; 20
cm. - (Edicija Gender / Sarajevski otvoreni
centar ; knj. 8)

O autoricama: str. 98. - Bibliografija: str.
99-103

ISBN 978-9958-536-39-7

1. Miftari, Edita 2. Veličković, Marina
COBISS.BH-ID 22516486

“Političke partije kreiraju politike i one svojim aktivnostima mogu uticati na mijenjanje tradicionalnih stavova, doprinijeti promoviranju, osnaživanju, boljoj vidljivosti, političkoj edukaciji žena.”

Ismeta Dervoz

